

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
'Κοινωνιολογία"
"Κοινωνικός αποκλεισμός και ανθρώπινα δικαιώματα"

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

από τον

ΛΥΜΠΕΡΑΤΟ Άρη

A.M: 0321M009

ΘΕΜΑ: Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
The right OF free development of personality: contemporary evolutions

Επιβλέπων καθηγητής: ΤΣΙΡΗΣ Παναγιώτης

ΑΘΗΝΑ
2023

...αφιέρωση...

Μετά από μία διετή «περιπλάνηση» εντός ενός έγκριτου επιστημονικού πεδίου με συνεχείς παρατιθέμενες θέσεις, αλλά και τις απαραίτητες προσβάσεις σε διατιθέμενες τεκμηριωμένες πηγές γνώσεων, εκπονήθηκε η παρούσα εργασία με την σημαντική συνδρομή του καθηγητή μου κ. Τσίρη Παναγιώτη τον οποίο θέλω θερμά να ευχαριστήσω, ιδίως για τον χώρο ελευθερίας που μου διέθεσε προκειμένου να ολοκληρώσω και διατυπώσω τις σκέψεις μου.

Το γνωστικό αντικείμενό της αλλά και η επιχειρηθείσα σε αυτό θεωρητική ερευνητική διείσδυση, ως και τα συμπεράσματα που εξ αυτής εξήχθησαν δημιούργησαν για μένα προστιθέμενη αξία στο ήδη διαμορφωμένο σχετικό νοητικό μου περίβλημα. Την αξία αυτή την αφιερώνω στις κόρες μου, Φαίη και Εβελίνα, και στην ανιψιά μου Άννα, με την προσδοκία να εγκαταστήσουν και στον δικό τους νοητικό σχηματισμό την πεποίθηση ότι η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους θα τίθεται διαρκώς υπό τις επιδράσεις μεταβολών και εξελίξεων, αλλά πάντοτε — πέραν της υποχρέωσης της πολιτείας — θα πρέπει να γνωρίζουν ότι θα απαιτείται και η δική τους συμμετοχή, προκειμένου το περίβλημα για την προστασία αυτού του θεμελιώδους δικαιώματος, καταστεί και ουσιαστικό αλλά και αποτελεσματικό.

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα.....	σελ. 5-6
Εισαγωγικές προσεγγίσεις.....	σελ. 7-13
περί της προσωπικότητας και της ανάπτυξής	
της περί της ελευθερίας περί του δικαιώματος	
περί του πολιτεύματος οι ιστορικές σχετικές	
επισημάνσεις περί του ισχύοντος δικαίου	
Κεφάλαιο Α'.....	σελ. 14-16
Η προσωπικότητα και η ανάπτυξή της	
Κεφάλαιο Β'.....	σελ. 17-20
Η ελευθερία	
Κεφάλαιο Γ'.....	σελ. 21-24
Το δικαίωμα	
Κεφάλαιο Δ'.....	σελ. 25-27
Το πολίτευμα και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας	
Κεφάλαιο Ε'	σελ. 28-48
Το σχετικό ιστορικό χρονολόγιο	
Αναφορά στις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος	
Αναφορά στα υποκείμενα του Δικαίου	
Αναφορά στο σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Φεραίου το 1797	
Αναφορά στην Α' Εθνική Συνέλευση τον Δεκέμβριο του 1821	
Αναφορά στο Σύνταγμα της Επιδαύρου το 1822	
Αναφορά στην Β' Εθνοσυνέλευση και στο Σύνταγμα του Άστρους το 1823	
Αναφορά στο ψήφισμα της υποτέλειας	
Αναφορά στην Γ' Εθνοσυνέλευση και στο Σύνταγμα της Τροιζηνίας το 1827	

Αναφορά στην απόλυτη μοναρχία και στο Σύνταγμα του 1844
Αναφορά στο Σύνταγμα του 1844
Αναφορά στην Βασιλευόμενη Δημοκρατία και στο Σύνταγμα 1864
Αναφορά στο Σύνταγμα του 19]]
Αναφορά στην Αβασίλευτη Δημοκρατία και στο Σύνταγμα του] 927
Αναφορά στον περιορισμό των ελευθεριών στον Μεσοπόλεμο
Αναφορά στην δικτατορία της 4'1S Αυγούστου
Αναφορά στις συνταγματικές αρχές του Α ' ψηφίσματος του 1944
Αναφορά στις συνταγματικές εξελίξεις μετά την απελευθέρωση
Αναφορά στο συνταγματικό πρόβλημα του εμφυλίου] 946-) 949
Αναφορά στο Σύνταγμα του 1952 (παρασύνταγμα)
Αναφορά στα Συντάγματα 1968-) 973
Αναφορά στην μεταπολίτευση
Αναφορά στο Σύνταγμα του 1975
Αναφορά στις αναθεωρήσεις του 1986 και 200]]
Αναφορά στις αναθεωρήσεις του 2008 και 20] 9

Κεφάλαιο ΣΤ'	σελ. 49-52
Το ισχύον Δίκαιο	
Επίμετρο, προβληματισμοί και επιλογικά συμπεράσματα.....	σελ. 53-78
Βιβλιογραφία...	σελ. 79-80

Προλογικό σημείωμα

Οι πτυχές της ανθρώπινης προσωπικότητας επηρεάζονται από τις μεταβολές των κοινωνικών αντιλήψεων και τον συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων. Η αποτελεσματική προστασία της προσωπικότητας του ατόμου καθίσταται πλέον επιτακτική.

Η αέναη εξέλιξη της σχέσης εξουσιαστών και εξουσιαζόμενων αναδεικνύει την προβολή της αξίωσης του ανθρώπου, του πολίτη αλλά και των κοινωνικών ομάδων, για σεβασμό της ανθρώπινης υπόστασης τους, της ελευθερίας τους, της συμμετοχής τους στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι και της ίσης μεταχείρισης τους.

Το περιεχόμενο αυτών των αξιώσεων ως και η έκταση αναγνώρισης τους τίθενται υπό ανανεώσεις εντός της ιστορικής εξέλιξης των πολιτειών και της διεθνούς έννομης τάξης]. Η εξέλιξη αυτή αντικατοπτρίζει τον ιστορικά μεταβαλλόμενο συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων και των αντιλήψεων, παρακολουθώντας αλλά και τροφοδοτώντας μια αντίστοιχη φιλοσοφική και ιδεολογική αντιπαράθεση για την έννοια και το περιεχόμενο της ανθρώπινης ελευθερίας.

Στα σύγχρονα κράτη και στις κοινωνίες τους μια μετατόπιση της στόχευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων χωρίς να εγκαταλείπεται η κατά κάποιον τρόπο παραδοσιακή τους λειτουργία που συνίσταται στην διασφάλιση ενός πεδίου ελευθερίας για το άτομο, φαντάζει πλέον αναγκαία προκειμένου τα κράτη με παρεμβάσεις τους να παρέχουν προστασία από τους νέους και πολλαπλούς κινδύνους που προέρχονται από την κοινωνία.

Το Σύνταγμά μας περιλαμβάνει βασικές διατάξεις που κατοχυρώνουν την ισότητα, την ελευθερία και την συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας και έτσι αναγνωρίζεται η εξουσία για αξιώσεις έναντι του κράτους. Μπορούμε δηλαδή, βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι το ίδιο το Σύνταγμα συστηματοποιεί τις σχέσεις εξουσίας και κοινωνίας.

Η συστηματοποίηση αυτή εκτιμώ βάσιμα ότι θα πρέπει να ενσωματώνει και την εν εξελίξει σύγχρονη αντίληψη που θα προκύπτει κάθε περίοδο από την έγκριτη αυθεντική ερμηνεία των μεταβαλλόμενων κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά αλλά και φιλοσοφικά ερεθισμάτων. Έτσι, τα στοιχεία που συνθέτουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όπως είναι η προσωπικότητα και η ελευθερία που θα ορίζει το πλαίσιο της ανάπτυξής της, αλλά και το στοιχείο της διεύρυνσης ή της συρρίκνωσης της έννοιας του δικαιώματος, ως και το ισχύον κάθε

¹

«Συνταγματικό Δίκαιο - τομ. Γ Θεμελιώδη δικαιώματα» - Η έννοια των θεμελιωδών δικαιωμάτων - Δ. Τσάτσος Εκδ. Σάκκουλα Αθήνα - Κομοτηνή 1987

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
φορά Δίκαιο εξαρτώμενο κι αυτό από τις μορφές των πολιτευμάτων και των μοντέλων της εκάστοτε
διακυβέρνησης, θα αποτελούν πάντοτε σημαντικό πυλώνα αφενός της μελέτης, αφετέρου της
όποιας κριτικής επί των διαπιστώσεων.

Συνεπώς, οι σύγχρονες εξελίξεις στο δικαίωμα της ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν θα
μπορούν ουσιαστικά να μελετηθούν και να ερμηνευτούν αν προηγουμένως η συστηματοποίηση
που θα επιχειρεί το Σύνταγμα μεταξύ σχέσεων εξουσίας και κοινωνίας, δεν θα έχει εστιάσει στις
προαναφερόμενες παραμέτρους.

Το ερώτημα που θα τίθεται θα είναι εάν τελικά το Σύνταγμά μας θα παρέχει την επαρκή
προστασία ενόψει, αφενός των σύγχρονων εξελίξεων, αφετέρου των επίσης σύγχρονων
αντιπαραθέσεων που θα προκύπτουν από την φιλοσοφική και την ιδεολογική σκοπιά των
παραμέτρων αυτών.

Σε αυτόν τον προβληματισμό εκτιμώ ότι είναι σημαντικό εξ αρχής να δηλωθεί ένα κατά μια
έννοια σημείο τομής της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως αυτό αενάως
αναπροσδιορίζεται από την ιστορική εξέλιξη της ελληνικής πραγματικότητας.

Ούτε η ελευθερία ούτε η κοινωνική δικαιοσύνη είναι έννοιες οριστικά δεδομένες αφού είναι
συνεχώς ανακαθοριζόμενες και ιστορικά νοηματοδοτούμενες. Δεν οφείλουν την ύπαρξή τους ούτε
ορίζονται από κάποιο σύστημα δικαίου. Υπάρχουν μόνο όταν το σύστημα του δικαίου - και
ιδιαίτερα του συνταγματικού δικαίου - προκύπτει με βάση την ελευθερία του ανθρώπου, τόσο στο
ηθικό, όσο και στο κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο της υπόστασής του. Δηλαδή μόνο όταν
συνυπάρχουν και όσο ανταποκρίνονται στο ιστορικό νόημα που τους δίνουν οι κοινωνίες¹.

¹ «Συνταγματικό Δίκαιο» - τομ. Α Θεωρητικό θεμέλιο - 4η έκδοση σελ. 16 - Δ. Τσάτσος - Εκδ. Σάκκουλα Αθήνα Κομοτηνή 1994

Εισαγωγικές προσεγγίσεις ------

Στην ανά χείρας εργασία, προκειμένου το υπό διερεύνηση αντικείμενό της - όσον αφορά στην ελληνική πραγματικότητα κατανοηθεί καλύτερα, εκτιμήθηκε ότι απαιτείται να επισημανθούν αρχικά, πριν αναλυθούν εκτενεστέρα, οι σημαντικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις που οριοθέτησαν το πλαίσιο εντός του οποίου επιχειρήθηκε να σημειωθούν τα ουσιαστικά στοιχεία που συνεισφέρουν με την επίδραση τους στην εξέλιξη των φιλελευθέρων αξιών και των αντιλήψεων, όπως αυτές προσδιορίζονται από την έννοια του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Απαιτήθηκε δηλαδή η θεωρητική εμβάθυνση στις έννοιες της προσωπικότητας και της ανάπτυξής της, στην έννοια του δικαιώματος, αλλά και του κάθε κατά περίοδο ισχύοντος δικαίου εντός ενός αποτελεσματικού για τον σκοπό, πολιτεύματος.

Περί της προσωπικότητας και της ανάπτυξής της

Με τον όρο προσωπικότητα δίνεται η δυνατότητα να προσεγγιστεί νοητικά η μοναδικότητα κάθε ανθρώπου που τον χαρακτηρίζει από το σύνολο των ιδιοτήτων, των ικανοτήτων, αλλά και των άλλων καταστάσεων που περιχαρακώνουν την υπόσταση του, ως έλλογου και συνειδητού όντος και που τελικά τον εξατομικεύουν. Μόνο η ελεύθερη ανάπτυξη αυτής της προσωπικότητας είναι πιθανό να του δώσει τη δυνατότητα μέσα από τη θεσμική αλλά και την ατομική προστασία της, να συμμετέχει ενεργά στις διάφορες εκφάνσεις της δράσης του αναδεικνύοντας έτσι και τον δυναμικό χαρακτήρα της 3.

Σήμερα λ.χ. το σύγχρονο παρεμβατικό κράτος περιορίζει και σχετικοποιεί τις συνταγματικές ελευθερίες των πολιτών, επεμβαίνοντας κατά κάποιον τρόπο στην ιδιωτική ζωή τους, επηρεάζοντας σημαντικά τις δυνατότητες ανακαθορισμού τους, με την συλλογή, την αρχειοθέτηση και την επεξεργασία προσωπικών πληροφοριών. Με αυτόν τον τρόπο και σε αυτό το παράδειγμα η προσωπικότητα και η ελεύθερη ανάπτυξή της τίθενται υπό διακύβευση στο όνομα της τεχνολογικής ανάπτυξης, προς όφελος γενικών συμφερόντων. Επιμέρους επίσης, ρυθμιστικές επεμβάσεις υπό τον μανδύα της κρατικής εξουσίας είναι δυνατόν να επιδρούν στην προσωπικότητα του ατόμου όταν αυτό ενεργεί και δρα στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή.

Οι εγγυήσεις συνεπώς και οι προστασίες εκτιμώνται ως επιτακτικές, ανάγοντας την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ως θεμελιώδες δικαίωμα καθόσον ήδη αυτή

³

«Θεμελιώδη δικαιώματα» - ελεύθερη ανάπτυξη προσωπικότητας — μητρικά δικαιώματα— Σ. Βλαχόπουλος Εκδ. Νομική βιβλιοθήκη — Αθήνα 2017

καλύπτεται από την διασφαλισμένη κατοχύρωση του σεβασμού της αξιοπρέπειας του ανθρώπου. Οι παράμετροι πρέπει να εστιάσουν σε ένα φάσμα εγγυήσεων στοχευμένο κατά βάση στην προληπτική προστασία της προσωπικότητας, οι δε τρόποι θα αποτελούν πάντοτε απόφαση της κρατικής εξουσίας εντός ενός εξίσου μοντέλου διακυβέρνησης με ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα.

Η ανθρώπινη αξία θα παραμένει ο απαραβίαστος πυρήνας του δικαιώματος της προσωπικότητας και θα αποτελεί την βάση της συνολικής έννομης τάξης, την καταστατική δηλαδή αρχή του δικανικού οικοδομήματος, από την οποία θα απορρέουν όλες οι ατομικές ελευθερίες. Οι δυνάμεις και οι παράγοντες που θα διαμορφώνουν και θα αναπτύσσουν την προσωπικότητα του ανθρώπου και που φαίνεται να είναι ζήτημα των επιστημόνων της ψυχολογίας, αλλά αν αυτό γίνεται χωρίς περιορισμούς, με ελευθερία και συνείδηση, θα πρέπει να είναι και ζήτημα που εισάγεται και στους κανόνες του δικαίου και τότε θα πρέπει να τυγχάνει της ανάλογης θεσμικής προστασίας σε όλα τα σύγχρονα κράτη.

Οι μοναδικές σχετικά διαρκείς εσωτερικές και εξωτερικές πτυχές της προσωπικότητας, απαιτούν ελεύθερο πεδίο για να εκφράζονται με ξεχωριστό τρόπο αντανακλώντας την συμπεριφορά, τις σκέψεις και τις επιθυμίες, σε συνδυασμό με τις διατιθέμενες ιδιότητες και τις ικανότητες, ως και τις ισότιμα παρεχόμενες δυνατότητες, προκειμένου αυτές να αξιοποιηθούν με ποικίλους τρόπους όλα τα συστατικά στοιχεία του εγώ, του ατόμου, του ανθρώπου⁴. Απαιτείται δηλαδή αρχικά, η ύπαρξη ενός «μηχανισμού χωρίς υποκείμενο» -κατά την Καντιανή θεώρηση- τέτοιου ώστε οι εν δυνάμει δρώντες έστω κι αν δεν έχουν την επιθυμία να «πράξουν», να γνωρίζουν ότι ένα προστατευόμενο με κανόνες και δικαιώματα περιβάλλον, δεν διασφαλίζει μια ενδεχόμενη ενέργειά τους που θα απορρέει από την ελεύθερη βούληση τους.

Περί της ελευθερίας

Ο άνθρωπος είτε είναι παιδί, είτε είναι ενήλικας, καθορίζεται από τα σχέδια που κάνει για την ζωή του και τον οδηγούν στο να αναπροσδιοριστεί ως ελεύθερος και υπεύθυνος και να ενσαρκώνει την ανθρώπινη φύση του, που θα πρέπει να παραμένει αδιάκοπα ενεργή σε ένα επίσης αδιάκοπο γίγνεσθαι. Η αγωγή για την ελευθερία θα απαιτεί προνοητικό σχεδιασμό και εξασφάλιση από τον εκπαιδευτικό πυλώνα στο πλαίσιο της εξελικτικής διαδικασίας που θα έχει

«Ψυχολογικές θεωρίες προσωπικότητας» - DIJANE P. SHCJLTZ- SIJDNEY ELLEN SCHJLTZ — Κεφ.1: τι είναι και γιατί πρέπει να μας ενδιαφέρει και να μας απασχολεί η προσωπικότητα — Επιστ. Επιμέλεια Φ. Αναγνωστόπουλος — Εκδ. ΠΕΔΙΟ — Αθήνα — Οκτώβριος 2021

σκοπό την διαπαιδαγώγησή του, ώστε να αγαπά την ελευθερία και να εκπληρώνει τις υποφρεώσεις του, που από αυτή συνεπάγονται².

Η ελευθερία θα αποτελεί και συστατικό στοιχείο του πολιτεύματος που με την σειρά του θα δύναται να προσδιορίζει το μοντέλο διακυβέρνησης ενός κράτους που με τις ενέργειές του θα επιδρά στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Η ελευθερία μπορεί να σημαίνει επίσης ότι ουδείς ή ουδεμία υπόκεινται στην βούληση άλλου ή άλλης. Έτσι θα έχουμε μία δυνατότητα ανεμπόδιση από κάθε εξωτερικό τουλάχιστον εξαναγκασμό για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς μας. Αυτήν τη δυνατότητα, αυτό το αγαθό, δικαιούνται να το απολαμβάνουν εξίσου όλοι οι πολίτες. Επομένως, σχεδόν αυτόματα θα τίθεται ένα όριο του καθενός και της καθεμιάς: η ελευθερία των άλλων.

Τί ακριβώς όμως σημαίνει στη πράξη η δυνατότητα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς μας; Να μπορώ να κάνω ό,τι θέλω; Να πηγαίνω όπου θέλω; Να εκφράζομαι όπως θέλω; Να μπορώ να κάνω πράξη αυτά που επιθυμώ για να νιώθω ότι εγώ καθορίζω την ζωή μου; Είναι μια ανέμελη υπόθεση η ελευθερία; Τί συνεπάγεται από αυτήν; τι προϋποθέτει για να υφίσταται; Πώς εκφράζεται στην πράξη;

Ανατρέχοντας στους δικαιολοιτικούς στοχασμούς του Καντ η ποιότητα τους διατηρείται σε μεγάλο βαθμό αλώβητη αφού για την προοπτική του ελεύθερου κράτους δικαίου ακόμη και σήμερα η νομική και πολιτική αξία της αρχής του κράτους αυτού, προκύπτει όχι τόσο από τα δίκαια πολιτικά περιεχόμενα που αυτή εγγυάται — τεμνόμενη πλέον με την αρχή του κοινωνικού κράτους αλλά από την γενικευσιμότητα και καθολικότητα της ισχύος της εγγυητικής αποστολής του κράτους δικαίου υπέρ των ελευθεριών των πολιτών. Αυτή είναι μια εγγυητική λειτουργία η οποία κατά το πολύτιμο δίδαγμα του Καντ προσανατολίζεται πρώτιστα σε δικαιολοιτική δέσμευση της ίδιας της κρατικής εξουσίας³.

Περί του δικαιώματος

Η απαίτηση και η αξίωση αποτελούν τα συστατικά της έννοιας του «δικαιώματος» που είτε ένας άγραφος νόμος, είτε ένας γραπτός, κατοχυρώνουν. οι ηθικές αρχές και οι ηθικοί κώδικες των ανθρώπων από την μια πλευρά, αλλά και οι θεσπισμένες αξιώσεις τους από την άλλη πλευρά, συνθέτουν τους κανόνες συμβίωσης τους εντός των κοινωνιών. Η αναγκαιότητα δε της κατηγοριοποίησης τους δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να οδηγεί στην δυναμική της

² « Το κίνημα της προοδευτικής εκπαίδευσης » - Hermann Rohrs 1990 – μτφ Δεληκωνσταντής – Μπουζάκης – Εκδ. Κυριακίδη Θεσσαλονίκη 1990

³ « Το Σύνταγμα » - Τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξης – τεύχος 1 σελ. 56 έτος 1989 – Εκδ. Α. Σάκκουλα – Αθήνα 1989

αξιοποίησής τους, προσδίδοντας ένα ακόμη πλεονέκτημα στο περιβάλλον που τα δικαιώματα δημιουργούνται και λειτουργούν.

Με την πραγματικότητα της ύπαρξης του κράτους δεδομένη, αποδίδεται στο δικαίωμα μια ισχυρή δυναμική αφού υπάγει όλους τους ανθρώπους στην ίδια εξουσία και συνακόλουθα στους κανόνες δικαίου που αυτό παράγει. Ο στατικός χαρακτήρας της γέννησης αιτημάτων χάνεται και η βαθμιαία αναγνώριση κάθε δικαιώματος αρχίζει να εμφανίζεται.

Η σύνδεση του Συνταγματισμού για την διεκδίκηση της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων φάνηκε αναπόφευκτη καθόσον ο περιορισμός και η οριοθέτηση της κρατικής εξουσίας έχει ήδη κοινωνικά δρομολογηθεί. Η αναγωγή δε στον χαρακτηρισμό «θεμελιώδες δικαίωμα», δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να τονίζει ότι η παρεχόμενη σε αυτό προστασία δεν πρέπει να λαμβάνει χώρα μόνο δια μέσου του εσωτερικού δικαίου, αλλά και μέσω της διεθνούς έννομης τάξης. Κάθε προσβολή του θα υφίσταται σε κάθε περίπτωση κατά την οποία θα δημιουργείται μια κατάσταση αντικείμενη στο περιεχόμενο του. Αυτό σημαίνει ότι το αποτέλεσμα της προσβολής θα εξαρτάται πάντοτε από αυτό το περιεχόμενο και από ποια δεδομένα θα θεωρούνται ότι συνιστούν την προσβολή του.

Περί του πολιτεύματος

Οι φιλελεύθερες Ιδέες για το άτομο και τις αξίες της ελευθερίας, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της συνυφασμένης με αυτήν προσωπικής ευθύνης, της ιδιωτικής ανεξαρτησίας, της αυτονομίας και της πρωτοβουλίας, εντάσσονται στη σύγχρονη γενικότερη στροφή των δυτικών κοινωνιών και αυτό αποτελεί μια «στροφή» που αποδεικνύεται και από την άνοδο και την διατήρηση στην εξουσία δημοκρατικών και φιλελευθέρων κομμάτων.

Η μεγάλη αρετή της Δημοκρατίας εντοπίζεται στην παραδοχή του ότι παρέχεται γόνιμο έδαφος για την καλλιέργεια, την εφαρμογή και την εμπέδωση των αρχών του κράτους δικαίου στους κόλπους του οποίου καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει την προσωπικότητά του μετέχοντας ελεύθερα στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας με σεβασμό του περαιτέρω θεμελιακού δικαιώματός του, για ανενόχλητη απόλαυση των καρπών αυτής της δράσης του.

Παρ' όλα αυτά, αυτές οι εγγυήσεις δεν δικαιολογούν εφησυχασμό γιατί η τάση των καταστρατηγήσεων των κανόνων δικαίου είναι εγγενείς στις ανθρώπινες σχέσεις. Όσο θα υπάρχουν πολυποίκιλες πιεστικές ανάγκες, φιλοδοξίες και άναρχοι ανταγωνισμοί, τόσο οι

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
καταστρατηγήσεις των αρχών του κράτους δικαίου ως προπύργιου του Δημοκρατικού
πολιτεύματος, θα είναι μέρος ενός πλαισίου κριτικής με συνεχείς προβληματισμούς για την

άρση κάθε στρέβλωσης προς όφελος της πολυπόθητης ασφαλούς προστασίας, υπό το βάρος των εγγυήσεων.

Το κράτος δικαίου ως πολιτική Ιδέα είναι το τέκνο του φιλελεύθερου διαφωτισμού, μιας εμπνευσμένης πολιτικής φιλολογίας με κεντρικό θέμα την ελευθερία. Η κοινωνία χειραφετείται από αυτό και το περιορίζει στο ρόλο του παρατηρητή και του εγγυητή της ελευθερίας και της τάξεως. Το κράτος δικαίου διεκδικεί χώρους απόλυτης ελευθερίας δράσεως και η ελευθερία εκφράζεται στην καθιέρωση καταλόγου δικαιωμάτων. Για την επίτευξη δε του κύριου αυτού σκοπού κατασκευάζεται ένα ευφύες οργανωτικό σύστημα το οποίο συντίθεται από διάφορα νομικά τεχνικά μέσα και διαδικασίες, όπως λ.χ. η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και η αρχή της νομιμότητας.

Χρειάζονται λοιπόν νόμοι και συμβάσεις για να συνενωθούν δικαιώματα και υποχρεώσεις ώστε η δικαιοσύνη να αναδειχθεί. Όμως η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ως συμπληρωματική έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι πιθανό να υπερβαίνει το πλαίσιο των κανόνων για να ορίσει την υπόστασή της. Υπό αυτήν την έννοια απαιτεί ταυτόχρονα ανάλογο μοντέλο πολιτεύματος για να υποστηρίξει την υπέρβαση.

Οι ιστορικές σχετικές επισημάνσεις

Μια ουσιώδης ιστορική αναφορά δεν πρέπει να αποφευχθεί στο πλαίσιο των επιχειρούμενων θεωρητικών προσεγγίσεων μου για το δικαίωμα της προσωπικότητας και της ελεύθερης ανάπτυξής της, τουναντίον μάλιστα καθίσταται επιτακτική προκειμένου κατανοηθεί πληρέστερα η έννοια, καθόσον η επιπλέον αναγωγή του δικαιώματος σε θεμελιώδες εκφράζεται συχνά με την εξέλιξη δικαίου και τις προκύπτουσες πολιτικές συγκρούσεις. Ακόμη και η θεώρηση για τα υποκείμενα του Δικαίου αποκαλύπτει μια ιδιαίτερα σύνθετη ιστορικά κοινωνική διαστρωμάτωση για τα πρόσωπα στα οποία αφορούν οι διατάξεις του. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας φαίνεται ανεξίτηλα να διασυνδέεται με τις ενεργείς δράσεις του άτομου στις πτυχές της ζωής του, στο κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό γίνεσθαι.

Η σχέση ανάμεσα στην ιστορικότητα των θεωριών για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στον αναστοχασμό που κάθε φορά επιστημονικά θα επιχειρείται για να αξιολογήσει και να ερμηνεύσει την έννοια, τίθεται και στην υλιστική κριτική της νομικοπολιτικής θεμελίωσης της κοινωνίας με αφετηρία θεωρίες περί των κοινωνικών

Ο δρών στις σημερινές κοινωνίες και ο σημερινός κοινωνικός επιστήμονας δεν πρέπει να αντιμετωπίζουν απροϋπόθετα την προηγηθείσα ιστορία, αλλά αντιθέτως να την προσλαμβάνουν με αφετηρία την σύγχρονη θεωρία και τις σύγχρονες πρακτικές. Στην θεωρία και στις πρακτικές αυτές δεν θα περιλαμβάνονται μόνο οι νομολογικές γνώσεις της εποχής τους, πρέπει να περιλαμβάνεται προ πάντων η γνώση και η τήρηση πρακτικών κανόνων με βάση τους οποίους αφενός θα ρυθμίζεται η ιστορικά σύγχρονη συμπεριφορά και αφετέρου θα ταξινομείται η ιστορική γνώση και θα γίνεται δυνατή η αξιολόγηση του ιστορικού γίνεσθαι σύμφωνα με έλλογα κριτήρια⁴.

Περί του ισχύοντος Δικαίου

Το δίκαιον, το καλούμενο από τους νομικούς ισχύον, παρουσιάζεται κατά την διαδρομή της ιστορίας ως μια συνέχεια κοινωνικών φαινομένων τα οποία όσο σε δεδομένες περιοχές και ιστορικές στιγμές υφίστανται και ρυθμίζουν υποχρεωτικά την κοινωνικά συμβίωση ορισμένης ανθρώπινης ομάδας, θεωρούνται ότι αποτελούν το δίκαιο που την διέπει. Στην πραγματικότητα όμως τούτα τα φαινόμενα αλλάζουν τόσο από τον έναν τόπο στον άλλον, όσο και από τον έναν χρόνο στον άλλον, ώστε όσο κι αν είναι σχετικά εύκολη η περιγραφή τους, τόσο δύσκολη είναι η εξαγωγή από αυτά των κοινών γνωρισμάτων τους, δηλαδή εκείνων που οδηγούν στην διατύπωση ενός ενιαίου ορισμού της έννοιας «ισχύον δίκαιο».

Οι αλλαγές όμως αυτών των φαινομένων που τεκμηριωμένα σημειώνονται είναι αδύνατον να μην επιδράσουν ακόμη και σε παγιωμένες έννοιες όπως λ.χ. η ελευθερία και η προσωπικότητα. Έτσι αν υπ' αυτών των εννοιών κάπου και κάποτε σχηματίστηκε δίκαιο και χαρακτηρίστηκε ως ισχύον, ή αργότερα και οπουδήποτε οι έννοιες αυτές διευρύνθηκαν ή και συρρικνώθηκαν, τότε συνάγεται ότι ούτε το ισχύον δίκαιο της μιας ή της άλλης εποχής, ούτε της μιας ή της άλλης χώρας έχουν το αυτό περιεχόμενο⁵.

⁴ «Ιστορία και μέθοδος» - Αιτιότητα και τελεολογία στη καντιανή θεμελίωση των πρακτικών επιστημών _ιστορικός αναστοχασμός και πολιτική θεωρία – σελ. 61 - κ. ψυχοπαίδης μτφ. Λένα Σάκαλη – Εκδ. Σμίλη – Αθήνα 1994

⁵ «Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου» - Κεφ. Α' Το δίκαιο – το ισχύον δίκαιο σελ. 15 – Ι. Αραβαντινός – Εκδ. Σάκκουλα – Αθήνα 1978

Με άλλα λόγια, το πράγμα που καλείται ισχύον δίκαιο και περιλαμβάνει και ερμηνεύει θεμελιώδεις για τον άνθρωπο έννοιες, μοιάζει με τον ποταμό στον οποίο αδυνατεί να μπει

κανείς δυο φορές, αφού άλλα κι άλλα νερά κυλούν στην ροή του, αν και είναι ο αυτός ποταμός κατά το ότι ρέει .

Με την προσδοκία ότι οι παραπάνω παρατιθέμενες εισαγωγικές προσεγγίσεις σχετικοποιούν νοητικά τον αναγνώστη με την έννοια του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, οι επιχειρούμενες θεωρητικές σκέψεις με τους προκύπτοντες προβληματισμούς συνεχίζονται στις επιμέρους παρακάτω αναφορές με την μεθοδολογία της αναζήτησης έγκριτων επιστημονικών θέσεων - μέσα από επίσης έγκριτες βιβλιογραφίες - που θα καταγράφονται και θα ταξινομούνται σε ένα σχετικό εννοιολογικό σύστημα. Με αυτόν τον τρόπο θα ενισχύεται η δυναμική για πληρέστερη κατανόησή αυτών των σκέψεων, στοιχείο που θα συμβάλλει σε περαιτέρω ερευνητικές μελέτες τόσο για την τυχόν διερεύνηση του δικαιώματος, όσο και για την έκταση και την προστασία του.

Το σύστημα αυτό θα παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία μέσα από προσδιορισμένα και καθορισμένα κεφάλαια και σταδιακά θα έχει ως στόχο να γίνεται νοητικά συνεκτικό, ώστε μετασχηματιζόμενο κατά το δυνατόν σε ένα γνωσιακό σχήμα που θα αποτυπώνεται διατυπωμένο εντός ενός επιμέτρου και των αντίστοιχων επιλογικών συμπερασμάτων, να καθίσταται επαρκές, αφενός στην αποσαφήνιση των απαντήσεων σε προβληματισμούς που θα προκύπτουν, αφετέρου να δύναται να προσεγγίσει απαντητικά και στο ερώτημα: το Σύνταγμά μας παρέχει επαρκή προστασία στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας . ενόψει και των σύγχρονων αντιπαραθέσεων από φιλοσοφική και ιδεολογική οπτική;

10 «Ποταμὸν γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τὸ οὐτῶ» - Ηράκλειτου Απόσπασμα 91 — «έτερα και έτερα ύδατα επιρρεί» -
Ηράκλειτου Απόσπασμα 12

Κεφάλαιο Α' ----- Η προσωπικότητα και η ανάπτυξή της -----

Από τις πλέον πρόσφατες έρευνες της η επιστημονική κοινότητα έχει αποδεχθεί και υιοθετήσει για την κατανόηση της προσωπικότητας τον παρακάτω ορισμό:

Προσωπικότητα είναι μια πολύπλοκη οργάνωση σχέσεων, συναισθημάτων, συμπεριφορών και στάσεων που δίνει προσανατολισμούς, συνοχή και καθοδήγηση στην ζωή του ανθρώπου. Αποτελείται από δομές όσο και από διαδικασίες και αντανακλά τόσο στην φύση ένεκα των γονιδίων όσο και στην μάθηση ένεκα των εμπειριών. Επιπλέον, περιλαμβάνει τα αποτελέσματα του παρελθόντος συμπεριλαμβανομένων των αναμνήσεων καθώς και κατασκευές του παρόντος, αλλά και προσδοκώμενες κατασκευές του μέλλοντος.

Έτσι κατανοούμε την προσωπικότητα ως τρόπο σκέψης αντίληψης ή αίσθησης του κάθε ατόμου που το κάνει μοναδικό και σηματοδοτεί τις διαφορές του από τα υπόλοιπα άτομα. Οικοδομείται δε, με βάση τις καθημερινές εμπειρίες του κάνοντας αυτό το άτομο να γίνεται πρωταγωνιστής της ίδιας του της εξέλιξης. Συνεπώς, αυτό το σημαντικό στοιχείο της υπόστασης του ατόμου εισάγεται τώρα από την πολιτεία στους κανόνες δικαίου με βασικό κυρίαρχο στόχο την προστασία του, αλλά και την ανεμπόδιστη ανάπτυξή του ανάγοντας αυτό σε δικαίωμα. Αυτό το δικαίωμα-πλαίσιο στο οποίο περιλαμβάνονται εκφάνσεις της αξίας του ανθρώπου κατοχυρώνεται ως αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης ιδιότητας.

Η ανθρώπινη αξία είναι ο απαραβίαστος πυρήνας του δικαιώματος της προσωπικότητας αποτελώντας την βάση της συνολικής έννομης τάξης και την καταστατική αρχή του δικανικού οικοδομήματος από την οποία απορρέουν όλες οι ατομικές ελευθερίες. Ο χαρακτηρισμός ως δικαίωμα πλαίσιο προσδίδει στην προσωπικότητα ένα μάλλον ρευστό περιεχόμενο αποτελούμενο από όλες εκείνες τις αστάθμητες αξίες που συνθέτουν την ουσία της ανθρώπινης υπόστασης, χωρίς όμως να είναι εφικτή μια περιοριστική απαρίθμηση των αγαθών που απαρτίζουν το περιεχόμενο.

Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η ελληνική νομολογία η οποία με το άρθ. 57 του ισχύοντος Αστικού Κώδικα¹² προβαίνει - ερμηνεύοντας αυτό - σε ενδεικτική αναφορά μόνο ορισμένων αγαθών που εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο, όπως τα σωματικά και ψυχικά αγαθά, η τιμή και η ελευθερία της ανάπτυξης της προσωπικότητας, η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, η σφαίρα του απόρρητου, η προβολή της εικόνας κ.ά.

¹¹ Προσωπικότητα — αυτό που μας κάνει μοναδικούς — κεφ. «τι είναι προσωπικότητα» - σελ. 13 — Maria del Sol Fortea Sevilla — μετάφραση Ματθίλδη Σιπχά — βιβλιοθήκη ψυχολογίας Σλοβενία 2021

12 Άρθ. 57 ΑΚ «Δικαίωμα στην προσωπικότητα: όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον...»

Όπως καθίσταται σαφές, η προσωπικότητα είναι απρόσφορη για έναν ορισμό. Συνεπώς, το άρθ. 57 του ΑΚ οδηγεί τον εφαρμοστή του δικαίου στην αντιμετώπιση τυχόν δυσκολιών που θα προκύπτουν από τον επαρκή χαρακτηρισμό συγκεκριμένων εκδηλώσεων της ανθρώπινης δράσης ως εκφάνσεις της ίδιας της προσωπικότητας. Κατά αυτήν την έννοια, η αναγκαιότητα στάθμισης συγκρουόμενων αγαθών είναι απολύτως πιθανή. Όμως, θα πρέπει να σημειωθεί προκειμένου κατανοηθεί επαρκώς ότι απαιτείται η διάκριση του δικαιώματος της προσωπικότητας και η αναγωγή της - για τις εγγυήσεις των κανόνων δικαίου - τόσο σε ιδιωτικό δικαίωμα προσωπικότητας, όσο και σε δημόσιο δικαίωμα προσωπικότητας. Το μεν πρώτο αφορά στις φυσικές ελευθερίες του ατόμου όπως αυτές προσεγγίζονται από επιστημονικές θέσεις που ορίζουν την έννοια της προσωπικότητας, το δε δεύτερο δημόσιο δικαίωμα ενσωματώνει την εξουσία που παρέχεται από το δίκαιο, χωρίς αυτή η εξουσία να αντιστοιχεί κατ' ανάγκην σε μια φυσική ελευθερία.

Συνεπώς, το δημόσιο εξ υποκειμένου δίκαιο του ατόμου έχει πάντα το «μπορώ» ως περιεχόμενο. Από αυτό προκύπτει ότι δεν ανήκει στο σύνολο των φυσικών ελευθεριών που αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη, αλλά ότι δημιουργείται από την διεύρυνση της φυσικής ελευθερίας. Αυτή η σύνδεση του χαρακτηριζομένου ως δημόσιο δικαίωμα της προσωπικότητας με την εξουσία, συνδέει και τους γενικότερους σκοπούς του δικαίου και της έννομης τάξης.

Επομένως προκύπτει ως αποτέλεσμα ότι το ατομικό συμφέρον θα προστατεύεται από το δίκαιο με την παροχή της εξουσίας μόνο εφόσον αυτό υπαγορεύεται και από το γενικό συμφέρον. Έτσι, ένα ατομικό συμφέρον όπως εδώ το δικαίωμα της προστασίας της προσωπικότητας του ατόμου, δε τυγχάνει νομικής αναγνώρισης παρά μόνο όταν αυτή η αναγνώριση προκύπτει και από το κοινό συμφέρον. Αυτό όμως έχει ως συνέπεια, η αναγνώριση ενός ατομικού συμφέροντος σε ένα πρόσωπο να μην θεμελιώνεται στο ίδιο το πρόσωπο ως μεμονωμένο άτομο αλλά ως μέλος του συνόλου. Έτσι, το δημόσιο αυτό δικαίωμα παρέχεται και προστατεύεται σε ένα άτομο λόγω της ιδιότητας του ως μέλους μιας κρατικής οντότητας.

Με δεδομένη αυτή την συνθήκη η προσωπικότητα, η προστασία της αλλά και η εξέλιξή της λειτουργούν στο πλαίσιο που οι συγκεκριμένες ιδιότητες συνίστανται σε αξιώσεις.

Ως νομική κατασκευή η προσωπικότητα αποτελεί ένα μεταβλητό μέγεθος που το περιεχόμενο αλλάζει ανάλογα με την «φύση» του κράτους. Στο σύγχρονο κράτος, η κρατική κυριαρχία είναι κυριαρχία επί ελευθέρων ανθρώπων και επί προσωπικοτήτων οριζομένων από το ίδιο. Δηλαδή έχουμε κρατική κυριαρχία επί προσώπων. Προκύπτει έτσι αβίαστα ότι το σύγχρονο κράτος αναγνωρίζει την προσωπικότητα, και υπό αυτήν την έννοια το ίδιο αυτοπεριορίζεται 3

13 Συνταγματική Θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου — κεφ. 4 — η νομική έννοια των θεμελιωδών δικαιωμάτων — ο όρος δικαίωμα στο δημόσιο δίκαιο — σελ. 213 — Νέδα Κανελλοπούλου — Μαλούχου — Εκδ. Πατάκη 2021

Κεφάλαιο Β' _____ Η ελευθερία - - - - -

Στον καθημερινό λόγο όταν μιλάμε για ελευθερία εννοούμε συνήθως την εξουσία του αυτοπροσδιορισμού του ανθρώπου χωρίς ξένους ηθικούς ή υλικούς καταναγκασμούς. Στο πεδίο της φιλοσοφίας, η ελευθερία είναι στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης που καθορίζει τον άνθρωπο ως έλλογο όν με ανεξάρτητη βούληση και η ελευθερία του ανθρώπου νοείται στο αφηρημένο επίπεδο της συνείδησης ως εσωτερική αυτονομία ¹⁴.

Η ατομική ελευθερία και με τους διεθνείς όρους της freedom ή liberty να χρησιμοποιούνται ως ισοδύναμοι, είναι η κεντρική αξία του φιλελευθερισμού στην οποία δίνεται προτεραιότητα έναντι της ισότητας, της δικαιοσύνης ή της αυθεντίας. Αυτό αποτελεί φυσική συνέπεια της πίστης στο άτομο και της επιθυμίας να διασφαλιστεί ότι καθένας και καθεμία είναι σε θέση να δρα όπως θέλει και όπως επιλέγει. Ωστόσο, οι φιλελεύθεροι συνηγορούν υπέρ μιας «ελευθερίας υπό τον νόμο» καθώς αναγνωρίζουν ότι η ελευθερία του ενός δύναται να είναι απειλή για την ελευθερία των άλλων, μπορεί δηλαδή να μετατραπεί σε ασυδοσία. Ενστερνίζονται έτσι ως ιδεώδες, ότι τα άτομα πρέπει να απολαμβάνουν την μέγιστη δυνατή ελευθερία στον βαθμό που αυτή είναι συμβατή με ένα κοινό μέτρο για όλους ¹⁵.

Κατά τον Weber η ανθρώπινη συμπεριφορά θα πρέπει πάντα να θεωρείται ως επιδεκτική περιορισμού. Ο ανορθολογισμός και η έλλειψη της υπολογισιμότητας δεν είναι δυνατόν να θεωρηθούν πλαίσιο θεμελίωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά όπου συναντώνται πρέπει να εντάσσονται σε σταθερές, σε ένα μοντέλο αιτιατών σχέσεων. Ο πραγματικά ελεύθερος δεν επιχειρεί μόνο να υπαγάγει την πράξη του σε νόμους, αλλά και να κατανοήσει και να ερμηνεύσει αυτή και ως προς το νόημά της. Αυτή η ερμηνεία προϋποθέτει τον ορθολογικό χαρακτήρα του πράττειν υπό την επίδραση μιας ελεύθερης για αυτό σκέψης και έτσι προσφέρεται και το κριτήριο σύμφωνα με το οποίο οι ανορθολογικές πράξεις μπορεί να κριθούν ανάλογα με το μέτρο της απόκλισής τους από τον ορθολογισμό ¹⁶.

Μια διαφορετική προσέγγιση στην εμβάθυνση των αναλύσεών μου προκειμένου ερμηνευθούν σημαντικά στοιχεία που συνθέτουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, εκφράζεται και διατυπώνεται από τον Ζαν Ζακ Ρουσσώ στο Κοινωνικό Συμβόλαιο όπου η

¹⁴ Συνταγματική Θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου — κεφ. 1 — μια έννοια νομική με απρόβλεπτες κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους — ελευθερία ή δικαίωμα; Μια πρώτη εννοιολογική αποσαφήνιση — σελ. 25— Νέδα Κανελλοπούλου — Μαλούχου — Εκδ. Πατάκη — Αθήνα 2021

¹⁵ Εισαγωγή στην πολιτική — Κεφ. 3 — πολιτικές ιδεολογίες — φιλελευθερισμός — στοιχεία του φιλελευθερισμού — σελ. 74 - Andrew Heywood — μτφ. Γ. Καραμπέλας — Εκδ. Πόλις — Αθήνα 2007

¹⁶ Ιστορία και μέθοδος — η κριτική του Weber στην κοινωνική φιλοσοφία και η θεμελίωση της μεθόδου των κοινωνικών επιστημών — η βεμπεριανή κριτική στον ανορθολογισμό και το πρόβλημα των αξιών — σελ. 274 — Κ. Ψυχοπέδης — Μτφ. Λένα Σάκαλη — Εκδ. Σμίλη 1994

έννοια της ελευθερίας «υποχρεούται» κατά κάποιον τρόπο να επιχειρήσει το πέρασμα από την φυσικής της κατάσταση στην πολιτική της κατάσταση, με αποτέλεσμα να προκαλεί στον άνθρωπο μια πολύ σημαντική αλλαγή υποκαθιστώντας στην συμπεριφορά του το ένστικτο της δικαιοσύνης — πέραν της ορθολογικής σκέψης του Weber — δίνοντας στις πράξεις του την ηθική που της λείπει. Είναι τότε που η φωνή της υποχρέωσης, η φωνή του καθήκοντος, η φωνή του δικαίου έρχεται να διαδεχθεί την φυσική ελεύθερη παρόρμηση.

Έτσι ο άνθρωπος που μέχρι τότε φρόντιζε μόνο τον εαυτό του νιώθει την ανάγκη να ενεργήσει σύμφωνα και με άλλες αρχές. Να συμβουλευέται λογική και ηθική και τελικά έτσι να ακολουθεί τις κλίσεις του και τις επιθυμίες του.

Παρόλο που σε αυτήν πλέον την κατάσταση στερείται από τα πολλά πλεονεκτήματα που διατηρεί από την φύση, κερδίζει τώρα τόσα άλλα. οι ικανότητές του αυξάνονται και ασκούνται, οι ιδέες του επεκτείνονται, τα συναισθήματά του εξευγενίζονται, η ψυχή του ολόκληρη εξυψώνεται σε τέτοιο βαθμό ώστε αν οι αυθαιρεσίες αυτής της κατάστασης δεν τον είχαν διαφθείρει συχνά σε βαθμό χειρότερο από αυτόν που βρισκόταν, θα έπρεπε να ευλογεί αδιάκοπα την στιγμή που βγήκε από εκεί για πάντα και που από ένα ηλίθιο και περιορισμένο διανοητικά ζώο, έγινε ένα εξευγενισμένο πλάσμα, έγινε ένας άνθρωπος.

Ας περιορίσουμε αυτόν τον παραλληλισμό σε όρους που είναι εύκολο να συγκριθούν μεταξύ τους. Αυτό που ο άνθρωπος φαίνεται να χάνει με το Κοινωνικό Συμβόλαιο είναι η φυσική ελευθερία του και ένα αχαλίνωτο δικαίωμα στο καθετί που μπορεί να τον βάλει σε πειρασμό και που μπορεί να το εξασφαλίσει. Αυτό που κερδίζει είναι η πολιτική ελευθερία και η ιδιοκτησία πάνω σε όλα τα πράγματα που κατέχει.

Για να μην κάνουμε κανένα λάθος σχετικά με όλα αυτά τα αντισταθμίσιμα, θα πρέπει να ξεχωρίσουμε την φυσική ελευθερία που δεν έχει άλλα όρια πέρα από τις ίδιες δυνάμεις του ανθρώπου, από την πολιτική ελευθερία που περιορίζεται από την γενική βούληση στο όνομα μια συμφέρουσας για όλους κατάστασης που μοιραία αλλά εύστοχα θα έχει ενσωματώσει και τις προϋποθέσεις προστασίας και της ηθικής ελευθερίας]⁷.

Μια άλλη προσέγγιση όσον αφορά στην ελευθερία ως τον ακρογωνιαίο λίθο της προσωπικότητας αλλά και της ανάπτυξής της που έχει κατά την εκτίμησή μου να κάνει με τους προαναφερόμενους περιορισμούς της, είναι ότι αυτοί οι περιορισμοί ενδιαφέρουν εν δυνάμει κατά κανόνα περισσότερο τους κυβερνώμενους, τους εξουσιαζόμενους δηλαδή έστω κι αν φαίνεται ότι σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή αφορούν και προσβάλλουν ορισμένους μόνο από αυτούς. Αυτό συμβαίνει διότι η ελευθερία τόσο εννοιολογικά όσο και ιστορικά έχει διαλεκτικό

17 Το κοινωνικό Συμβόλαιο *Zan Zak* Ρουσσώ — Κεφ. 8 — περί πολιτικής κατάστασης — μτφ. Δ. Κωστελένος — Εκδ. Παγκόσμια λογοτεχνία 2014

18

το

χαρακτήρα, γι' αυτό και είναι αδιαίρετη. Όλοι μπορεί να απειληθούν από την στιγμή που αναιρείται για ορισμένους. Η ελευθερία που αξίζει δεν είναι τόσο η ελευθερία των συμφωνούντων όσο η ελευθερία των διαφωνούντων. Η ελευθερία για μόνο επιλεγμένες ομάδες ή οπαδούς ή για μέλη ενός και μόνο φορέα - όσο πολυάριθμοι κι αν είναι - δεν είναι ελευθερία. Η ελευθερία παύει να είναι αποτελεσματική όταν γίνεται προνόμιο¹⁸.

Αλλά και ο John Lock με την θεωρία του υποστήριζε ότι «ο άνθρωπος είναι από την φύση του ελεύθερος και ίσος προς τους άλλους». Για να απολαύσει την ιδιοκτησία του χρειάζεται εξασφάλιση της ζωής, της ελευθερίας και της εργασίας που παρέχεται μόνο σε ένα πολιτικό Σώμα. Για τον σκοπό αυτό απαιτείται συνένωση των πολιτών σε κράτος. Απαιτείται ένα κανονιστικό πεδίο θεμελίωσης της πολιτικής προκειμένου να λειτουργήσει η ελευθερία η οποία στην συνέχεια θα στοιχειοθετήσει τις προσωπικότητες και θα συμβάλει στην ανάπτυξη τους. Ωστόσο, ο John Lock προχωρά πέρα από την παραδοχή ότι «οι άνθρωποι βρίσκονται εκ φύσεως σε κατάσταση πλήρους ελευθερίας και ισότητας». Αποδέχεται λ.χ. ότι για να ικανοποιήσει ένας δρών την επιθυμία του για το αγαθό του άλλου, θα πρέπει να λάβει υπόψη του ότι και ο άλλος επιθυμεί το αγαθό. Έτσι υποστηρίζει, ότι ο προσδιορισμός του φυσικού νόμου για την ελευθερία καθιερώνει δικαιώματα των δρώντων στην ζωή, στην υγεία, στην ιδιοκτησία, στην οικονομία και εν γένει στην κοινωνία, που αντίστοιχα συνεπάγονται την υποχρέωση των άλλων δρώντων να σεβαστούν τις αξίες αυτές. Απαιτεί έτσι η ελευθερία ένα είδους συναίνεσης για την σύσταση μιας πολιτείας που θα εξασφαλίζει αυτή την ίδια την ελευθερία¹⁹.

Το πόσο πολύπλοκη είναι τελικά αυτή η έννοια η οποία αποτελεί και προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας μπορεί κανείς να το διακρίνει ερμηνεύοντας την σημαντικότητα των μορφών της. Έτσι, η εσωτερική ή υπερβατική ελευθερία, η βούληση δηλαδή και η απόφαση για την ίδια την ελευθερία, θεωρείται θεμελιώδης. Η ατομική ελευθερία περιλαμβάνει όλα τα είδη ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών ελευθεριών, αλλά περιλαμβάνει και την πρακτική ελευθερία που είναι η αυτόνομη θέληση η οποία καθιερώνει την τάξη και θέτει νόμους, κανόνες και σκοπούς, υπογφεωτικούς για κάθε άνθρωπο. Η ύπαρξη τώρα υψηλών,

18 Η κρίση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και το Σύνταγμα — δίκαιο και πολιτική — κείμενο Αριστόβ Μάνεση σε ομιλία του σε δημόσια συζήτηση στις 20/12/1975 — εκδοτικός οίκος: παρατηρητής Θεσ/νίκης — Θεσ/νίκη 1976

19 Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική — Κεφ. 3 — θεμελιώσεις και αντινομίες της κανονιστικής παράδοσης στην πολιτική σκέψη — κανόνες διακυβέρνησης για ελεύθερους πολίτες — John Lock — σελ. 185 — Κ. ψυχοπέδης — Εκδ.

Πόλις - 1999

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις νομικών και ηθικών κανόνων και η μετά λόγου ή συνειδητή συμμόρφωση σε αυτούς, εκφράζει την ευγενέστερη μορφή μιας έλλογης ελευθερίας⁶.

Πέραν όμως από την αμφισημία της έννοιας της ελευθερίας και τις ποικίλες όψεις της, το ερώτημα είναι αν υφίσταται πράγματι αυτή η βασική εσωτερική ελευθερία, η υπερβατική, η ρίζα όλων των άλλων μορφών ελευθερίας της βούλησης; Μπορεί ο άνθρωπος να διαλέγει σε κάθε στιγμή εκλογής μεταξύ πολλών δυνατοτήτων, την δυνατότητα που επιθυμεί;

Παρόλα αυτά η ελευθερία αναδύεται κάθε μέρα έμπρακτα. Ο άνθρωπος επιλέγει, ενεργεί, δρα και σκέπτεται σύμφωνα με την προσωπικότητά του. Προσδιορισμένος εσωτερικά και ελεύθερος από κάθε εξωτερική πίεση και εσωτερικό καταναγκασμό, οδεύει προς την πραγματοποίηση των σκοπών του. Ακόμη κι όταν δεν επιλέγει, δεν ενεργεί, δεν δρα και δεν σκέπτεται, έχει ήδη λειτουργήσει επιλέγοντας να μην είναι ελεύθερος. Αυτή όμως η εκτίμησή μας πρέπει να αξιολογηθεί.

⁶ Φιλοσοφική προπαιδεία – Κεφ. Η ελευθερία της βούλησης – Γ. Κωσταράς – 4^η Έκδοση 1994

Κεφάλαιο Γ' ----- Το δικαίωμα -----

Για την γενική θεωρία του δικαίου, «δικαίωμα» υπάρχει όταν ο κανόνας δικαίου συγκεντρώνει δυο στοιχεία: Πρώτον ρυθμίζει την βιοτική σχέση ενός προσώπου προς άλλο πρόσωπο ή ενός προσώπου προς ένα πράγμα και καθιστά την σχέση αυτή έννομη σχέση αφού ρυθμίζεται από το δίκαιο και το βιοτικό συμφέρον που προστατεύεται, καθίσταται έννομο συμφέρον. Δεύτερον ο κανόνας δικαίου επιπρόσθετα αναγνωρίζει στο πρόσωπο την εξουσία για την πραγμάτωση του εννόμου συμφέροντος, δηλαδή την εξουσία να απαιτήσει την σχετική πράξη ή παράλειψη για την συμμόρφωση του άλλου και την αποκατάσταση των πραγμάτων σύμφωνα με το δίκαιο. Αυτή η εξουσία καλείται έλτομη αξίωση.

Έτσι, το δικαίωμα ορίζεται ως η υπό του δικαίου απονεμόμενη εξουσία βούλησης προς ικανοποίηση συμφέροντος²¹.

Το κράτος δικαίου ως πολιτική ιδέα είναι το τέκνο του φιλελεύθερου διαφωτισμού που προηγήθηκε των μεγάλων επαναστάσεων στην Γαλλία και την Αμερική, μιας εμπνευσμένης πολιτικής φιλολογίας με θέμα την ελευθερία. Με την ίδρυση του φιλελεύθερου κράτους δικαίου η κοινωνία χειραφετείται από το κράτος και το περιορίζει στο ρόλο του παρατηρητή, του εγγυητή της ελευθερίας και της τάξεως. Διεκδικεί χώρους απόλυτης ελευθερίας δράσεως, τόσο πολιτικοπνευματικής όσο και οικονομικής. Το κεντρικό αυτό θέμα του κράτους δικαίου, η ελευθερία, εκφράζεται στην καθιέρωση του καταλόγου ατομικών δικαιωμάτων. Για την επίτευξη δε του κύριου αυτού σκοπού κατασκευάζεται ένα ευφρές οργανωτικό σύστημα το οποίο συντίθεται από διάφορα νομικά τεχνικά μέσα και διαδικασίες, όπως λ.χ. η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η ανεξαρτησία των δικαστηρίων, η αρχή της νομιμότητας της δράσης της Διοίκησης και ο έλεγχος αυτής από τα ειδικά δικαστήρια με κριτήριο ή όχι την συμφωνία προς τον νόμο.

Το πιο δραστήριο και επικίνδυνο για τις ελευθερίες των πολιτών τμήμα της διηρημένης κρατικής εξουσίας — η εκτελεστική - τίθεται υπό τα δεσμά του νόμου. Έτσι, ο νόμος αποκτά ιδιαίτερη σημασία για το κράτος διότι σε αυτόν εναποτίθεται η εγγύηση της ελευθερίας των πολιτών. Θα έλεγε βάσιμα κανείς πλέον ότι με την εφεύρεση του κράτους δικαίου και την συνταγματική του θεμελίωση ρυθμίστηκε κατά τρόπο οριστικό η σχέση του κράτους με την κοινωνία.

21 «Συνταγματική θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου» - Κεφ. 4 — η νομική έννοια των θεμελιωδών δικαιωμάτων — ο όρος δικαίωμα στο δίκαιο — σελ. 196 — Νέδα Κανελλοπούλου — Μαλούχου — Εκδ. Πατάκη — Αθήνα 2021

Ο άνθρωπος εκτυλίσσει την ύπαρξή του σε δυο χώρους: Ο ένας είναι εκείνος τον οποίο εξουσιάζει απόλυτα, είναι ο εξουσιαζόμενος βιοτικός του χώρος και συνδέεται μαζί του στενά ώστε να μπορεί να θεωρηθεί αντικείμενο εξουσιασεώς του. Υπάρχει όμως κι ένας άλλος βιοτικός χώρος για τον άνθρωπο, εκείνος εντός του οποίου κινείται και μετακινείται αναπτύσσοντας την ύπαρξή του. Από την συσχέτιση των δύο αυτών χώρων καθορίζεται σημαντικά η σχέση κράτους και κοινωνίας, Ιδίως από τα μέσα του 19⁰¹) αι.

Το ανεπτυγμένο δυτικό κράτος έχει να επιδείξει μοντέλα ουδέτερης διοίκησης κατάλληλα να διασφαλίσουν ως ένα βαθμό την λειτουργία του ως κράτος δικαίου. Η ύπαρξη αυτή των ουδέτερων βαθμίδων μέσα στον κρατικό οργανισμό λειτουργεί ως στοιχείο μείωσης των κινδύνων για τις ελευθερίες των πολιτών από τις αλλοιώσεις που προκύπτουν.

Η ουδετερότητα της διοίκησης είναι ένα αντίβαρο στον κίνδυνο της μετατροπής του κοινωνικού κράτους από την πολιτική εξουσία σε μέσον εξάρτησης των πολιτών και μέσον βαθμιαίας καταστροφής της ελευθερίας.

Με αυτόν τον τρόπο βοηθείται το κράτος να επιδεικνύει την αξιωμένη και από την συνταγματική αρχή της ισότητας επιβαλλόμενη ουδετερότητα όταν διαμορφώνει την σχέση του με τους πολίτες και προκαλεί τις παρεμβάσεις του κατά ή υπέρ αυτών⁷. Η τύχη λ.χ. του δικαιώματος προστασίας της εργασίας, με ιδιαίτερη επίδραση στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας σε περιπτώσεις μιας βαθύτατης οικονομικής κρίσης με χαρακτηριστικά μεγάλου πληθωρισμού και ανάλογης ανεργίας, δημιουργεί μια εντελώς διαφορετική συνταγματική πραγματικότητα από εκείνη που υπόσχονται συνήθως τα Συντάγματα, πράγμα που αποδεικνύει την απορία του Συντάγματος του κράτους δικαίου να κατοχυρώσει τέτοιου είδους δικαιώματα.

Βλέπουμε έτσι ότι η έννοια του δικαιώματος ίσως να μην είναι πάντα αναπόσπαστο τμήμα της ύπαρξης του ατόμου και η σύνδεσή του με την κοινωνική ταυτότητά του να τίθεται στο πλαίσιο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του. Η ουσία της ανθρώπινης υπόστασης δεν φαίνεται να προσδιορίζεται βάσει αφηρημένων όρων, αλλά να καταγράφεται μέσα από την δραστηριότητα του ατόμου με την κοινωνία και τις σχέσεις αλληλεπίδρασής του μαζί της. Έτσι, η θέσπιση δικαιωμάτων είναι διαδικασία συνεχής με στόχο αλλά και σκοπό την βελτίωση της ανθρώπινης ζωής.

Με σύγχρονους όρους το δικαίωμα εκφράζει μια εξουσία που παρέχεται από έννομητάξη με τρόπους και στην συνέχεια γίνεται δεκτό ότι όποια ή όποιος το καρπώνεται, γίνεται φορέας του. Η κατοχύρωσή του είναι δυνατόν να υφίσταται μέσω μια ρητής νομοθετικής

⁷ « Το Σύνταγμα: τριμηνιαία επιθεώρηση Συντάγματος θεωρίας και πράξεως» - η ένταση μεταξύ κράτους δικαίου και κοινωνικού κράτους ως συνταγματικό πρόβλημα -σελ. 158 — Σ. Ρίζος — Απρίλιος - Ιούνιος 1984

διάταξης αλλά και ενίοτε ενός άγραφου δικαίου, όπου πλέον θα συνεπάγονται αξιώσεις που θα συγκεντρώνονται στους φορείς του δικαιώματος. οι αξιώσεις αυτές θα είναι αναγνωρισμένες από θεσπισμένες νομικές διατάξεις στο όνομα ικανοποίησης συμφερόντων. Συνεπώς, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι το βασικό αίτιο ανάγκης διατύπωσης του δικαιώματος, ρητά αλλά και οικουμενικά, είναι αυτό της συχνά ενδεχόμενης καταπάτησής του κατά κανόνα και από το ίδιο πολιτικό μόρφωμα που έχει συμβάλλει στην θέσπισή του. Με θεσμικές κατοχυρώσεις η πολιτεία προσδιορίζει τους φορείς και ως κυρίαρχο αποδέκτη ορίζει το κράτος που με την σειρά του δεσμεύεται από τα δικαιώματα που θεσπίζει για την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους, υπό την συνταγματική εγγύηση του άρθ. 25 Συντάγματος⁸.

Η κατηγοριοποίηση των δικαιωμάτων, ο σύγχρονος διαχωρισμός τους, η κατάσταση τους, η τριτενέργεια, η αλληλοεπικάλυψη τους, η αλληλεξάρτησή τους, η καταγραφιστική άσκησή τους και ο περιορισμός τους αποτελούν ένα σημαντικό πυλώνα ερμηνευτικών προσεγγίσεων που θα αναζητούν ταυτόχρονα με τις κοινωνικές, ιδεολογικές και φιλοσοφικές υπό εξέλιξη αντιλήψεις, ένα θεσμικό καταφύγιο προκειμένου οι παρεχόμενες εγγυήσεις να αποτελούν τον θεμελιώδη λίθο της υπόστασης τους.

Γίνεται λοιπόν αποδεκτό ότι το δικαίωμα ως έννοια έχει απόλυτη ισχύ αλλά οι διαστάσεις του δεν παραμένουν αμετάβλητες σε σχέση με το περιβάλλον μέσα στο οποίο επιδρούν. Όλα φαίνεται να έχουν αφετηρία τους τον σεβασμό και την αξία του ανθρώπου που προσδιορίζεται σαφώς στο άρθ. 2 παράγ. 1 του Συντάγματος⁹.

Τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο η ανθρώπινη αξία τίθεται ως σύστημα αναφοράς πάνω στο οποίο εξελίσσεται και διαμορφώνεται το δικαίκο οικοδόμημα. Η οικουμενική αποδοχή της αρχής αυτής επιβάλλει την ερμηνεία των εξειδικευμένων κανόνων του δικαίου εντός του πλαισίου που αυτή λειτουργεί. Η αναγωγή των δικαιωμάτων και σε ανθρώπινα

⁸ Άρθ. 25: (Αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων) ** 1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. 2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη. 3. Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται. 4. Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

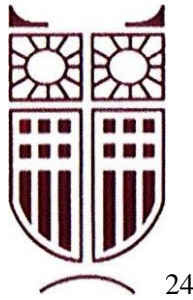
⁹ Άρθ.2 παράγ. 1: σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας».

δικαιώματα εισάγει αυτά και στο πλαίσιο των ηθικών αρχών που θέτουν συγκεκριμένα πρότυπα ανθρώπινης συμπεριφοράς, ώστε να θεωρούνται βάσιμα και με διεθνή

23

και οικουμενική εγγύηση ως αναπαλλοτρίωτα θεμελιώδη δικαιώματα που κάθε άτομο δικαιούται από την στιγμή της γέννησης του, απλώς και μόνο επειδή είναι ανθρώπινο όν.

Όμως, ο σκεπτικισμός όσον αφορά το περιεχόμενο και την φύση του κάθε δικαιώματος απασχολεί ακόμη και σήμερα καθόσον συμβαδίζει με τις κοινωνικές, ιδεολογικές και φιλοσοφικές εξελίξεις, έτσι ώστε το ερώτημα τι συνιστά δικαίωμα να είναι από μόνο του αμφιλεγόμενο και να αποτελεί αντικείμενο συνεχιζόμενης διαμάχης.

Κεφάλαιο Δ' - Το πολίτευμα και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας -----

Αν διατηρούσαμε ως αφετηρία έναν ιδεατό ορισμό της δημοκρατίας με τις έννοιες «ο δήμος κρατεί ή άρχει», «το πολίτευμα των πολλών ή του πλήθους», και επιδιώκαμε να ορίσουμε την σύγχρονη μορφή της θα ήμασταν υποχρεωμένοι καταρχάς να αντικαταστήσουμε τον αρχαίο όρο «δήμος» με τον σύγχρονο όρο «λαός» και να καταστήσουμε στοιχεία συστατικά του ορισμού τις έννοιες πλέον, «κυριαρχία» και «αντιπροσώπευση».

Η «κυριαρχία» ανήκει από καταγωγής στον λαό, πηγάζει από τον ίδιο και αυτός ανακηρύσσεται κυρίαρχος δια του Συντάγματος, ασκώντας συντακτική εξουσία. Η εξουσία αυτή ασκείται με βάση γενικούς πάγιους και προκαθορισμένους κανόνες, τους συνταγματικούς κανόνες. Το Σύνταγμα ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας στην πρωτογενή μορφή που είναι η συντακτική εξουσία, υποτάσσει την καθημερινή εκδήλωση της θέλησης του λαού σε πάγιες και υπέρτατες αρχές, κοινά αποδεκτές και ενίοτε οικονομικού κύρους όπως λ.χ. τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Η θέληση του λαού είναι με αυτήν την έννοια συντεταγμένη. Δεν είναι άναρχη ούτε αδέσμευτη και εκδηλώνεται εντός ενός πλέγματος αρχών οι οποίες συγκαθορίζουν καταστατικά την υπόστασή της. Ο κυρίαρχος λαός είναι συνταγματικά μορφοποιημένος και κανονιστικά οριοθετημένος.

Για το συνταγματικό δίκαιο αντικείμενο μελέτης δεν είναι η δημοκρατία γενικά ως πολιτική φιλοσοφία ούτε ως τρόπος οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας ή ως τρόπος διακυβέρνησης, αλλά η δημοκρατία όπως οργανώνεται και καθιερώνεται από το Σύνταγμα ως συνταγματικό πολίτευμα¹⁰.

Ένας συνταγματικός κανόνας όταν αναφέρεται στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, το αντικείμενό του είναι πάντα γενικό θεωρώντας όλα τα άτομα σαν ένα σώμα. Δεν εξατομικεύει. Η λειτουργία για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ανήκει σε άτομο και δεν μπορεί να ανήκει στην νομοθετική εξουσία.

Εφόσον έτσι ο λαός δημιουργεί τους νόμους που ίδιος υποτάσσεται, πρέπει να ανήκει σε μία συνένωση που θα καθορίζει τις συνθήκες της κοινωνίας του. Αλλά πώς θα γίνει αυτό; Θα γίνει ύστερα από μια κοινή συμφωνία; Θα γίνει κάτω από μια ξαφνική έμπνευση; Το πολιτικό Σώμα έχει ένα όργανο που θα εκφράζει την βούλησή του; Ποιος θα δώσει σε αυτό το πολιτικό Σώμα την προβλεπτικότητα που χρειάζεται για να διατυπώνει τους νόμους και να τους δημοσιεύει προκαταβολικά; Ή πώς θα τους εκφράζει την στιγμή που θα τους έχει ανάγκη; Πώς ένα τυφλό πλήθος θα αναλάβει να εκτελέσει από μόνο του μια τόσο σοβαρή και δύσκολη

25

επιχείρηση; Έτσι λοιπόν, γεννιέται ο συντακτικός νομοθέτης εντός της δημοκρατίας για την δημοκρατία¹¹.

Αλλά η εξέλιξη δημιουργεί νέα δεδομένα όπου, αφενός η κοινωνία απαλλάσσεται από την ασφυκτική παρουσία του αυταρχικού κράτους, αφετέρου αρχίζει να δημιουργεί εντός αυτής κέντρα εξουσιάσεως οικονομικής κυρίως εξουσίας και να υπόκεινται σε οικονομικές κρίσεις, γεγονότα που μειώνουν για μεγάλες ομάδες πληθυσμού την πρακτική αξία των ελευθεριών και των δικαιωμάτων. Κυρίως τα γεγονότα αυτά και όχι οι ιδεολογίες αποτελούν την εισαγωγή στην διαδικασία της μεγάλης μεταβολής του κράτους παρατηρητή σε κράτος κοινωνικών επεμβάσεων και αναμειξεων, σε κράτος δικαίου.

Και επειδή η δημοκρατία ως μοντέλο διακυβέρνησης φαίνεται να αποδέχεται την γέννηση ενός κράτους δικαίου που εισάγει έναν γενικό νόμο και όχι καθετί το οποίο διατάσσει το

¹⁰ «Συνταγματική οργάνωση του κράτους με στοιχεία πολιτειολογίας» - είδη πολιτευμάτων – Δημοκρατία – Σελ. 206 – Α. Μανιτάκης – β' έκδοση – Εκδ. Σάκκουλα – Αθήνα 2007

¹¹ Το κοινωνικό Συμβόλαιο – Ζαν Ζακ Ρουσσώ – κεφ. 6 «περί του νόμου» - μτφ. Δ. Κωστελένος – Παγκόσμια Λογοτεχνία

νομοθετικό όργανο, αποτρέπει την κυριαρχία του νόμου ώστε να λειτουργεί σε απολυταρχία των νομοθετούντων.

Η απαίτηση να έχει ο νόμος ορισμένη ποιότητα και να μην είναι απλώς το οιονδήποτε κείμενο το οποίο παράγει το νομοθετικό όργανο έχει τεράστια ουσιαστική σημασία. Εντός της δημοκρατίας και για την δημοκρατία μόνο παύει να κυριαρχεί η ατομική βούληση και διαταγή και αρχίζει να κυριαρχεί ο γενικός κανόνας ο οποίος υπηρετεί και την ελευθερία και την ισότητα και γεννά τα δικαιώματα. Επιπλέον, μόνο έτσι με μια προϋπόθεση γενικότητας αποκτά νόημα και η διάκριση των εξουσιών. Υπό αυτές τις συνθήκες οι ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας αρχίζει να βρίσκει το περιβάλλον της. Η πραγματική απόλαυση του ατομικού αυτού δικαιώματος υπερβαίνει πλέον την έκτασή της σε συγκεκριμένα πρόσωπα και επεκτείνεται σε περισσότερους. Παύει να είναι προνόμιο των ολίγων. Η δημοκρατική διακυβέρνηση αποδίδει¹².

Αλλά βέβαια ακόμη και σε πολιτεύματα με άξονα τις δημοκρατικές διακυβερνήσεις θα αναδύονται προβλήματα θεωρίας δικαιωμάτων ως συστατικό στοιχείο μιας θεωρίας της ίδιας της δημοκρατίας.

Στα «δικαιώματα» εκδηλώνεται ένας πυρήνας επικαλυπτόμενων, συμπληρωματικών ή και αλληλοαποκλειόμενων ρυθμίσεων και αιτημάτων ρύθμισης που αφορούν στην εξασφάλιση της ελευθερίας δράσεων, την κοινωνική επιβίωση, αλλά και την εξασφάλιση πρόσβασης στους κοινωνικούς όρους ζωής. Συνεπώς, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας απαιτεί για την προστασία της πρώτιστα να αναγνωριστεί ως δικαίωμα εστιάζοντας στον πυρήνα του

26

προκειμένου να κατανοηθεί ως αίτηση τόσο για την επέκτασή του, όσο και για την βέλτιστη και ουσιαστική προστασία του. Η διεύρυνση της σχέσης μεταξύ αυτών των κανονιστικών αιτημάτων επιτρέπει να διακριθεί το επίπεδο δημοκρατίας που έχει επιτευχθεί και να διευκρινιστεί το φιλελεύθερο ή το σοσιαλιστικό κλπ. περιεχόμενό της, αλλά και γιατί όχι να διαπιστωθούν τα ελλείμματα της¹³.

¹² Το Σύνταγμα — τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξης — τεύχος β' — η ένταση μεταξύ κράτους δικαίου και κοινωνικού κράτους ως συνταγματικό πρόβλημα — σελ. 148 — Σ. Ρίζος — Αθήνα 1984

¹³ Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική — Κεφ. 4 — φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία: μεταλλαγές και μετατοπίσεις μια προβληματικής σχέσης — σελ. 448 — κ. Ψυχοπαίδης — 4^η έκδοση — Εκδ. Πόλις — Αθήνα 1999 ²⁹ Η δημοκρατία ως ελευθερία — Δημοκρατία και αντιπροσώπευση — πρόλογος σελ 20 — Γ. Κοντογιώργης — Εκδ. Πατάκη — Αθήνα 2007

Μόνο σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία το Σύνταγμα αποτελεί την νομική συνισταμένη ενός συγκεκριμένου συσχετισμού κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων το οποίο ταυτόχρονα εκφράζει και ρυθμίζει. Μόνο σε αυτό το πολίτευμα το Σύνταγμα επιδιώκει να διατυπωθούν με σαφή τρόπο, συστηματικό σταθερό και πάγιο, βασικοί κανόνες ρύθμισης της κρατικής εξουσίας και τα όριά της απέναντι στους υπηκόους. Η διεύρυνση των συναλλαγών, η πρόοδος του εμπορίου και της βιομηχανίας, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η ανάγκη συμμετοχής στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας, οριοθετούσε τις ελευθερίες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και το κράτος δεν ήταν πλέον εμπόδιο στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Η κρατική εξουσία αυτοπεριορίζεται με κανόνες δικαίου που καθορίζουν τις αρμοδιότητές της και τις προϋποθέσεις ως και τα μέσα και τα όρια των παρεμβάσεών της έναντι των εξουσιαζόμενων.

Όμως, η κεφαλαιώδης διαπίστωση ότι η δημοκρατία εγγράφεται στην προοπτική του μέλλοντος και δεν αποτελεί κεκτημένο της εποχής θα πρέπει να μας οδηγήσει στην σκέψη ότι η συμφιλίωση της νεωτερικότητας με τις διαδικασίες των κοσμοσυστημικών εξελίξεων, άρα και των μεταβολών στην οριοθέτηση, την έκταση και τους περιορισμούς του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, θα λειτουργήσει ευεργετικά για τον αναστοχασμό θεμελιωδών εννοιών και για την συνειδητοποίηση του νοήματός τους²⁹.

Κεφάλαιο Ε' ----- Το σχετικό ιστορικό χρονολόγιο-----

Η ελληνική συνταγματική ιστορία έχει σημείο αφετηρίας την επανάσταση του 1821 και την δημιουργία του εθνικού κράτους, πλην όμως κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια συνοπτική ουσιώδης αναφορά εντός της ιστορικότητας, τόσο σε σχετικές με τα δικαιώματα θεμελιώδεις αρχές του ελληνικού πολιτεύματος, όσο και στην απαιτούμενη αναγνώριση της ικανότητας για την προστασία του δικαίου. Έτσι, η παραχώρηση δικαιωμάτων ως επιλογή του πολιτικού συστήματος και η συνακόλουθη αυξανόμενη προστασία τους, αφενός κατεύναζε κατά κάποιον τρόπο τις αντιδράσεις των φτωχότερων στρωμάτων της κοινωνίας —άρα των περισσότερων— διασφαλίζοντας σταθερότητα ιδίως στο πολιτικό σύστημα, αφετέρου υποβοηθούσε στην επιτάχυνση της ανάπτυξης ως απόρροια μέτρων για την βελτίωση της παιδείας, της υγείας και εν γένει των στοιχείων που ορίζουν την αξιοπρέπεια και την προσωπικότητα του ατόμου.

Θεμελιώδεις αρχές του ελληνικού πολιτεύματος

Οι αρχές που διέπουν το πολίτευμα της δημοκρατικής Αθήνας είναι η ισονομία και ελευθερία. Εδώ ο όρος ισονομία είναι προγενέστερος της λέξης δημοκρατία και συχνά υποδηλώνει το δημοκρατικό πολίτευμα. Τόσο οι άρχοντες όσο και ο λαός οφείλουν υπακοή στον νόμο ενώπιον του οποίου όλοι οι πολίτες είναι ίσοι. Η ελευθερία είναι το ίδιο το περιεχόμενο της δημοκρατίας. Ο πολίτης είναι εξ ορισμού ελεύθερος με μόνο περιορισμό της ελευθερίας του την υπακοή στον νόμο, στην δημιουργία του οποίου συνέβαλε ο ίδιος.

Υπ' αυτήν την έννοια βλέπουμε ότι η πολιτική ελευθερία δεν αναγνωρίζεται σε όλους αλλά μόνο σε αυτούς που έχουν την ιδιότητα του πολίτη. Από τον 4^ο αι. οι μαζικές απονομές της ιδιότητας αποτελούν σύνηθες φαινόμενο, όπου πλέον το άτομο ως πολίτης και όχι ως ξένος δεν διατρέχει κίνδυνο άσκησης αντίποινων σε βάρους του προσώπου του και της παρουσίας του,

παρέχοντας την δυνατότητα προσφυγής στα δικαστήρια της πόλης που του απένειμε την ιδιότητα του πολίτη¹⁴.

28

Τα υποκείμενα του δικαίου

Πλήρης ικανότητα δικαίου αναγνωρίζεται μόνο στους άρρενες και ενήλικες πολίτες. Οι μέτοικοι και οι γυναίκες αλλά και οι πολίτες σε βάρος των οποίων έχει επιβληθεί η ποινή της μερικής ατιμίας έχουν δικαιοική ικανότητα μόνο στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου.

Ακόμη ασθενέστερη από πλευράς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων είναι η θέση των ξένων που δεν έχουν την ιδιότητα του μέτοικοι), ως και οι απελεύθεροι. οι πολίτες με επιβληθείσα την ποινή της καθολικής ατιμίας στερούνται ικανότητας δικαίου, τόσο οι ίδιοι όσο και οι κατιόντες τους. Στην τελευταία βαθμίδα της κοινωνικής ιεραρχίας βρίσκονται οι δούλοι όπου δεν αναγνωρίζονται κατά κανόνα υποκείμενα δικαίου.¹⁵

Με την προσδοκία ότι η προαναφερόμενη εισαγωγή θα λειτουργήσει με απόλυτη χρησιμότητα στην κατασκευή ενός επαρκούς νοητικού πλαισίου για τον αναγνώστη του παρόντος πονήματος, ευνόητα και διακριτά θα επιχειρηθεί στην συνέχεια μια ουσιαστική αλλά συνοπτική αναφορά στην ιστορικότητα, ώστε σημαντικές πτυχές του πλαισίου - που εκτός των άλλων προσδιόρισαν το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας - να επισημανθούν ως θεμελιώδη ζητήματα που χαρακτήρισαν τις διακηρύξεις αλλά κυρίως την λειτουργία των συνταγματικών και πολιτικών θεσμών με αφετηρία για την χώρα μας την επανάσταση του 1821. Υπό αυτήν την έννοια παρατίθενται οι αναφορές:

...στο σχέδιο του Συντάγματος του Ρήγα Φεραίου το 1797

¹⁴ «Ιστορία δικαίου» - Δίκαια της ελληνικής αρχαιότητας – Κλασικοί χρόνοι σελ. 20 – Σ. Τρωϊάνος, Ι. Βελισσαροπούλου –Καρακώστα Δ' Έκδοση Νομική Βιβλιοθήκη- Αθήνα 2010

¹⁵ « Ιστορία δικαίου» - Δίκαια της ελληνικής αρχαιότητας – Κλασικοί χρόνοι σελ.36— Σ. Τρωϊάνος, Ι. Βελισσαροπούλου –Καρακώστα Δ' Έκδοση Νομική Βιβλιοθήκη- Αθήνα 2010

όπου ρητά τίθεται εκτός νόμου η δουλοπαροικία και η δουλεία. Αναγνωρίζεται η ελευθερία επιλογής επαγγέλματος και καταργείται η φεουδαρχική κάστα. Καθένας δύναται τυπικά τουλάχιστον να αναλάβει δημόσιο αξίωμα με την έννοια ότι αυτό δεν εξαρτάται από την κοινωνική κάστα που συνέβαινε στην φεουδαρχία. Κατοχυρώνεται η προσωπική ασφάλεια ως αίτημα που στρεφόταν ενάντια στην αυθαιρεσία των φεουδαρχών να περιορίζουν, να φυλακίζουν, να τιμωρούν αλλά και να θανατώνουν.

29

Καθιερώνεται το τεκμήριο της αθωότητας όπου κάθε άνθρωπος θεωρείται αθώος έως ότου αποδειχθεί το αντίθετο. Κατοχυρώνεται η ελευθερία της γνώμης και της διάδοσης των απόψεων, το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και η ελευθερία της θρησκευτικής πίστης.

Έχει ενδιαφέρον επίσης να σημειωθεί ότι στο ακροτελεύτιο άρθ. 35 της διακήρυξης των δικαιωμάτων εξαγγέλλεται το δικαίωμα του λαού στην αντίσταση, όπου ο λαός έχει το δικαίωμα να επαναστατεί και να παίρνει τα όπλα όταν η κυβέρνηση παραβιάζει δικαιώματα.

Έτσι, το σχέδιο αυτό υπήρξε από κάθε άποψη μια σημαντική συμβολή στην πολιτική και νομική σκέψη και απετέλεσε μια σημαντική κατάκτηση και παρακαταθήκη για την εξέλιξη της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας¹⁶.

.... στην Α' Εθνική Συνέλευση του Δεκεμβρίου του 1821

όπου ο ρόλος της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία της εποχής, αλλά και οι επαναστατικές ιδέες όπως και οι αντίστοιχες αστικοδημοκρατικές αντιλήψεις της Γαλλικής επανάστασης δεν έφταναν μέχρι το σημείο της αναγνώρισης της τυπικής ισοτιμίας της γυναίκας. Πρώτη αναφορά σε ελληνικό Σύνταγμα δίνεται η δυνατότητα, παρ' όλο που δεν ήταν ακόμη πραγματικότητα, η αναγνώριση της πολιτικής ισοτιμίας των γυναικών (Σύνταγμα 1927). Και οι γυναίκες ψήφισαν για πρώτη φορά το 1944 στις εκλογές που διοργάνωσε το ΕΑΜ σε συνθήκες ξένης κατοχής.

Η τυπική ισοτιμία των γυναικών καθιερώθηκε μόλις στο Σύνταγμα του 1975. Σοβαρές πλευρές τυπικής ανισοτιμίας παρέμειναν μέχρι την μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου το

¹⁶ «Ελληνική συνταγματική ιστορία —τομ. Α'» - Κεφ. 1 Το σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα —τα δικαιώματα σελ. 18 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009

1983, ενώ το πρόβλημα αυτό της πραγματικής ανισοτιμίας ίσως παραμένει ακόμη χωρίς λύση¹⁷.

*... στην οργάνωση της νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας κατά το Σύνταγμα της
Επιδάουρου το 1822*

εδώ, ο κατάλογος των δικαιωμάτων του Συντάγματος είναι σαφέστατα ελλιπής. Ωστόσο, περιλαμβάνονται μερικές θεμελιώδεις διακηρύξεις που δείχνουν τον αστικοδημοκρατικό χαρακτήρα του Συντάγματος και τις επιρροές από τα Ιδεώδη της Γαλλικής επανάστασης.

¹⁷ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α' » - Κεφ. 2 – Τα Συντάγματα της επανάστασης του 1821 – Α' Εθνική συνέλευση – η θέση της γυναίκας σελ. 24 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009

Έτσι, καθιερώνεται η ισότητα ενώπιον των νόμων, η ιδιοκτησία, η τιμή και η ασφάλεια και απαγορεύονται τα βασανιστήρια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το πρώτο κιόλας άρθρο του Συντάγματος κατοχυρώνει την ορθοδοξία ως επικρατούσα θρησκεία, καθιερώνοντας σε ένα βαθμό την θρησκευτική ελευθερία στο επίπεδο όμως που «ανέχεται η Διοίκησης της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν».

Το Σύνταγμα αυτό διεισδύει στην κατοχύρωση των κοινωνικών συμφερόντων και κατά κάποιον τρόπο εντάσσει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην οικονομική ζωή, αφού εισάγει αρμοδιότητα σύναψης δανείων και διαχείρισης εθνικών γαιών με αναθέσεις στο εκτελεστικό Σώμα ύστερα και της συγκατάθεσης του βουλευτικού Σώματος. Ορίζεται η ισχύς του εμπορικού κώδικα της Γαλλίας και έτσι μεγαλέμποροι και εφοπλιστές αναπτύσσουν την προσωπικότητά τους δια μέσω των αναγκών της ανάπτυξης του εμπορίου και των καπιταλιστικών σχέσεων¹⁸.

.....στην Β' Εθνοσυνέλευση και το Σύνταγμα του Άστρους το 1823

εδώ βελτιώνεται η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρύξεων. Καταργείται η δουλεία, καθιερώνεται η αρχή του νόμιμου δικαστή και τίθενται περιορισμοί στην κράτηση κάθε προσώπου από τις Αρχές. Ψηφίζεται επίσης νέος εκλογικός νόμος βάσει του οποίου επεκτάθηκε το εκλογικό δικαίωμα στους άνδρες και όχι μόνο στους γέροντες και το όριο εκλογιμότητας κατήλθε από τα 30 στα 25 χρόνια

Συνεπώς, διακριτά βήματα που αναπτύσσουν τις πτυχές της προσωπικότητας εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου 35.

.....στο ψήφισμα της υποτέλειας

όπου τον Ιούλιο του 1825, το Ελληνικό έθνος θέτει εκουσίως την ιεράν παρακαταθήκη των εξ αυτού ελευθεριών, της ανεξαρτησίας και της πολιτικής υπό την μοναδική υπεράσπιση της

¹⁸ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ. 2 – Τα χαρακτηριστικά του Συντάγματος της Επιδαύρου- τα δικαιώματα- κατοχύρωση κοινωνικών συμφερόντων σελ.28, 29 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009 ³⁵
«Ελληνική συνταγματική ιστορία —τομ. Α' » - Κεφ. 2 – η Β' Εθνοσυνέλευση και το Σύνταγμα του Άστρους (1823)σελ.31—

Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009

Μεγάλης Βρετανίας και πλέον η επαναστατική προσπάθεια του λαού και το συνταγματικό εγχείρημα τίθενται υπό διακύβευση και ο παραγκωνισμός των λαϊκών στρωμάτων αλλά και του

αιτήματος και των προσπαθειών για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, τίθενται υπό αναχαίτιση¹⁹.

.....στην Γ' Εθνοσυνέλευση και στο Σύνταγμα της Τροιζηνίας (1827)

εδώ στις θεσπισμένες διατάξεις διακρίνεται ιδιαίτερα η επίδραση των κοινωνικών τάξεων και των στρωμάτων που είχαν συμφέρον από την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Κατοχυρώνονται πληρέστερα από τα προηγούμενα Συντάγματα τα ατομικά δικαιώματα στην λογική της προώθησης αστικοδημοκρατικών αλλαγών με άμεση επίδραση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας όπως λ.χ. η ισότητα ενώπιον του νόμου στο άρθ. 7, το τεκμήριο της αθωότητας στο άρθ. 22, η αναλογική κατανομή φορολογικών βαρών στο άρθ. 10, η προσωπική ελευθερία και η ασφάλεια απέναντι στις διώξεις στο άρθ. 11 η μη αναδρομική ισχύ των νόμων στο άρθ. 19, η ελευθερία του τύπου στο άρθ. 26, η απαγόρευση της δουλείας και η αρχή του φυσικού δικαστή στο άρθ. 22, η δυνατότητα αναφοράς και η προβολή γνώμης στο άρθ. 25 ως και η συνταγματική απαγόρευση απονομής τίτλων ευγενείας στο άρθ. 27. Όμως, με το άρθ. 26 ένας σημαντικός περιορισμός εμφανίζεται, αφού η ελευθερία του τύπου και της γνώμης δεν έπρεπε να αντιβαίνουν στις αρχές της χριστιανικής θρησκείας²⁰.

Συμπερασματικά, βάσιμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί αναφορικά στην ιστορικότητα περί του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ότι τα δημοκρατικά συνταγματικά

¹⁹ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ. 2 — το ψήφισμα της υποτέλειας - σελ.33— Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009

²⁰ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ. 2 – το περιεχόμενο του Συντάγματος της Τροιζηνίας (1827) σελ.36—

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
 αιτήματα του λαού παρέμειναν ανεκπλήρωτα. Η αστική τάξη ήταν ιδιαίτερα φειδωλή στην κατοχύρωση της πολιτικής δημοκρατίας και των δημοκρατικών ελευθεριών. Έτσι, περιόρισε την δημοκρατία και τις ελευθερίες με συνέπεια εκτός των άλλων, το περιορισμό και την αντενέργεια των θεμελιωδών ελευθεριών. Η ανωριμότητα της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης ήταν ένας ιδιαίτερος παράγοντας τουλάχιστον στην χώρα μας. οι φτωχοί αγρότες και οι μικροί έμποροι ήταν πολιτικά αδιαμόρφωτοι ώστε να διεκδικήσουν με συνέπεια ένα συνταγματικό πρότυπο οργάνωσης και αναγκαίων μεταρρυθμίσεων προς όφελος της ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους με εγκατάσταση την αδυναμία της ανάπτυξης, αφενός ενός σύγχρονου πολιτικού εποικοδομήματος, αφετέρου την αδυναμία της ανάπτυξης της οικονομίας

32

και των σχέσεων εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έχοντας ως συνέπεια την παραμονή εντός του πλαισίου των καταλοίπων της φεουδαρχίας.

..... στην απόλυτη μοναρχία και στο Σύνταγμα του 1844

εδώ, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά είναι η θέσπιση νομοθεσίας για την καταστολή των κοινωνικών αντιδράσεων. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζει ο νόμος του 1833 «περί έκτακτης στρατιωτικής δίκης» που δημιούργησε έκτατα στρατοδικεία για να δικάζουν αδικήματα που σχετίζονταν με την διασάλευση της δημόσιας τάξης και να επιβάλλουν ακόμη και την ποινή του θανάτου, με συνοπτική μάλιστα διαδικασία. Την ίδια χρονιά, υιοθετήθηκε ο νόμος «περί εγκλημάτων εκ της καταχρήσεως του τύπου», ο νόμος «περί της αστυνομίας του τύπου», το βασιλικό διάταγμα «περί του δικαιώματος του μετέρχεσθαι την τυπογραφία, την λιθογραφία και βιβλιοπωλίαν» και ο νόμος 1837 «περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου». Με τα νομοθετήματα αυτά όπως δείχνουν και οι εύγλωττοι τίτλοι τους, θεσπίζονταν αυστηρά μέτρα ελέγχου του τύπου και περιορισμού της διάδοσης των Ιδεών, ώστε η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας να τίθεται στο περιθώριο²¹.

²¹ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ. 3 – η απόλυτη μοναρχία και οι λαϊκές αντιδράσεις- η καταστολή 51

.....στο Σύνταγμα του 1844

όπου έχουμε ένα Σύνταγμα που νομικά δεν ήταν προϊόν του λαού και της κυρίαρχης Εθνικής Συνέλευσης αλλά του βασιλιά με τον οποίο η τελευταία απλώς συνέπραξε. Έχουμε την κατοχύρωση κάποιων δικαιωμάτων όπως το δικαίωμα στην ιδιοκτησία στο άρθ. 12, η απαγόρευση των βασανιστηρίων στο άρθ. 13, το απόρρητο των επιστολών στο άρθ. 14 και το άσυλο της κατοικίας στο άρθ. 8. Το Σύνταγμα αυτό διατηρούσε το ορκωτό σύστημα στην δικαιοσύνη και την εκδίκαση των πολιτικών εγκλημάτων και των εγκλημάτων του τύπου από ενόρκους (άρθ. 92 — 93), εξασφαλίζοντας έτσι μια υποτυπώδης έστω και προσχηματική λαϊκή συμμετοχή στην απονομή της δικαιοσύνης.

Το Σύνταγμα αυτό κατά κάποιον τρόπο πραγματοποιούσε κάποια δειλά βήματα στην αστικοδημοκρατική λογική των Συνταγμάτων της επανάστασης, όμως η εφαρμογή στην πράξη αποδεικνυόταν πολλές φορές προβληματική. Στα απολύτως θετικά του μπορεί να υπολογιστεί η ψήφιση εκλογικού νόμου που διεύρυνε το εκλογικό δικαίωμα, καθόσον πλέον δικαίωμα ψήφου

είχαν οι άνδρες άνω των 25 ετών που είτε διέθεταν ιδιοκτησία ακίνητη ή κινητή, είτε εξασκούσαν επάγγελμα²².

Όμως, η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από κοινωνικές αντιδράσεις των πιο φτωχών λαϊκών στρωμάτων όπου πλέον ζήτημα τίθεται στην τήρηση του Συντάγματος και των νόμων, με χαρακτηριστική την περίπτωση προκήρυξης των ανταρτών της Φθιώτιδας το 1848 που διευκρίνιζε ότι ο σκοπός τους είναι ιερός και αποβλέπει ακριβώς σε αυτό αλλά και στην διατήρηση της θρησκείας και το απαραβίαστο των ελευθεριών. Η ανάγκη ανεμπόδιστης ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας στο πεδίο της οικονομικής ζωής ώστε να διεισδύσει στο εμπόριο και την βιομηχανία παρέμεινε άλυτο πρόβλημα⁴⁰.

..... στην βασιλευόμενη Δημοκρατία (Σύνταγμα 1864)

όπου γίνεται σαφές ότι έθνος και λαός δεν είναι ταυτόσημες έννοιες. Η λαϊκή κυριαρχία είναι διαφορετική έννοια της εθνικής και οι δυο αυτοί όροι βέβαια αναφέρονται στην αρχή της καθολικής ψηφοφορίας (ψηφός ανδρών, γυναικών, μεταναστών κ.α.) ως τυπική ισότητα των πολιτών. Παραγνωρίζει τις πραγματικές κοινωνικές ανισότητες και αντιθέσεις και με την έννοια αυτή στέκεται στο έδαφος της αστικής δημοκρατίας παρ' ότι το άρθ. 66 που καθιέρωνε την καθολική ψηφοφορία δεν έφτασε μέχρι την απόδοση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις γυναίκες και χρειάστηκε να περάσουν σχεδόν 100 χρόνια μέχρι να συμβεί αυτό.

Έτσι, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας για την πολιτική ζωή της χώρας εμφανώς υπολειπόταν. Οι αντιθέσεις ήταν έντονες από κάθε πλευρά ώστε σχέδια της συνταγματικής επιτροπής δεν περιλάμβαναν την καθολική ψηφοφορία αλλά άφηναν τον εκλογικό νόμο να καθορίζει τα προσόντα του εκλογέα και την έκταση του δικαιώματος. Η δε συντηρητική πλειοψηφία επέμενε στην ύπαρξη περιουσιακών κριτηρίων προτείνοντας των αποκλεισμό από το δικαίωμα της ψήφου των ακτημόνων και των αγράμματων, των πλέον φτωχών δηλαδή στρωμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι διαπρεπείς συνταγματολόγοι της εποχής που ήταν και βουλευτές, όπως ο Σαρίπολος και ο Διομήδης Κυριακού τάχθηκαν εναντίον της καθολικής ψηφοφορίας. Παρ' όλα αυτά το άρθ. 105 την καθιέρωσε και στις δημοτικές εκλογές. Στο σχετικό κεφάλαιο με τα δικαιώματα,

²² «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ. 3 —το Σύνταγμα του 1844 - σελ. 58 —Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς –Αθήνα 2009 ⁴⁰ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ. 3 – η εφαρμογή του Συντάγματος του 1844 – κοινωνικές αντιδράσεις 61—

κατοχυρώθηκαν για πρώτη φορά δυο σημαντικής δράσης δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι. Ακόμη, κατοχυρώθηκαν

34

πληρέστερα και με λεπτομερέστερες ρυθμίσεις για την προσωπική ασφάλεια (άρθ. 5) και την ελευθερία του τύπου (άρθ. 14).⁴¹

Όλα αυτά έδωσαν στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας μια νέα δυναμική.

.....στο Σύνταγμα του 19]]

εδώ, οι κοινωνικές αντιθέσεις και η λαϊκή δυσaráσκεια έχουν ενταθεί στα τέλη του 19⁰¹) και στις αρχές του 20⁰¹) αι. Στο πλαίσιο ενός υγιούς κοινωνικοοικονομικού αλλά και πολιτικού σχηματισμού, με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής να κυριαρχεί, η αναγκαιότητα για συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας προϋπέθετε πλέον ένα ασφαλές και προστατευμένο πεδίο δικαιωμάτων που να εδράζεται, αφενός στην αξία και την αρχή της ελευθερίας και της αναγνώρισης της αξιοπρέπειας, αφετέρου στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου θωρακίζοντας έτσι την δυναμική της συμμετοχής.

Βλέπουμε εδώ την εμφάνιση ενός οργανωμένου πολιτικού κινήματος της εργατικής τάξης με την ίδρυση του σοσιαλιστικού κέντρου Αθήνας που απαίτησε δυναμικά για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας δημοκρατικά μέτρα, όπως το δικαίωμα των γυναικών στην ψήφο, την απόλυτη ελευθερία του τύπου και των συναθροίσεων, την ελευθερία της θρησκείας χωρίς την ανάγκη της επίσημης θρησκείας, την δωρεά παροχών υγείας και παιδείας, την καθιέρωση του πολιτικού γάμου, την κατάργηση της θανατικής ποινής κ.α. Επίσης, εισήχθη με το άρθ. 17 η νομική κατοχύρωση της ιδιοκτησίας ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό των συνταγμάτων στο πλαίσιο του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, διευρυμένη μάλιστα στο πεδίο της προστασίας με την πρόβλεψη των αποζημιώσεων.

Βελτιώθηκε επίσης η προστασία ατομικών δικαιωμάτων όπως της προσωπικής ασφάλειας (άρθ. 5), του συνεταιρίζεσθαι (άρθ. 11), του ασύλου της κατοικίας (άρθ. 12), της υποχρεωτικής δωρεάν στοιχειώδους εκπαίδευσης (άρθ. 16) αλλά και μιας σειράς νομοθετημάτων που προσέδωσαν

μια δυναμική στην προσωπικότητα, όπως η βελτίωση της θέσης των εργαζομένων και ο εξορθολογισμός της εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού. Η κυριακάτικη αργία λ.χ. το 1910, ο νόμος περί προστασίας γυναικών και ανηλίκων το 1912, ο νόμος 281/1914 που επέτρεψε την ανάπτυξη του συνδικαλισμού και οι δύο νόμοι του 1914 και του 1915 περί των χρονικών ορίων της εργασίας, αλλά και η σύσταση του υπουργείου πρόνοιας το 1917, δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να ενισχύουν την προστασία του δικαιώματος της

⁴¹ «Ελληνική συνταγματική ιστορία — τομ. Α' » - Κεφ.4— τα χαρακτηριστικά του Συντάγματος του 1864 — νέα δημοκρατικά στοιχεία 70—

35

ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Από την άλλη πλευρά αυτή τη συνταγματική περίοδο, θεσπίστηκε και η δυνατότητα αναστολής θεμελιωδών δικαιωμάτων με το άρθ. 91 «περί εξωτερικών κινδύνων», διαμορφώνοντας εκ των πραγμάτων μια δυναμική που διευκολύνει και απελευθερώνει τις δυνατότητες καταχρηστικής άσκησης της εξουσίας σε βάρος δικαιωμάτων και ελευθεριών²³.

..... στην αβασίλευτη δημοκρατία και στο Σύνταγμα του] 927

εδώ, αντανακλώντας το κλίμα της εποχής που επικρατούσε στην χώρα μας, το Σύνταγμα του 1927 προχωρούσε κάποια βήματα στην κατοχύρωση δικαιωμάτων. Έτσι, στο άρθ. 6 προστέθηκε ερμηνευτική δήλωση όπου μπορούσε να ψηφιστεί νόμος που να αποδίδει πολιτικά δικαιώματα στις γυναίκες, στον μισό δηλαδή πληθυσμό που την στερούνταν. Με το άρθ. 18 επεκτάθηκε το απόρρητο των επιστολών στα τηλεγραφήματα και στα τηλεφωνήματα, αλλά και η καθιέρωση κοινωνικών δικαιωμάτων που στήριζε τους πυλώνες της αξιοπρέπειας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Είχε δρομολογηθεί λ.χ. το άρθ. 22 που διακήρυττε ότι η εργασία τελεί υπό την προστασία του κράτους, αλλά και το άρθ. 21 που έθετε υπό την ίδια προστασία την τέχνη και την επιστήμη, ως και το άρθ. 24 για τον γάμο και την οικογένεια.

Μεγαλύτερη δε προστασία προβλεπόταν και με το άρθ. 23 για την εκπαίδευση.

ΚΙ εδώ, βέβαια, το κρίσιμο ζήτημα ήταν πάντοτε η δυνατότητα εφαρμογής των διατάξεων, η οποία σχεδόν πάντα απαιτούσε γενναία χρηματοδότηση. Αλλά και κάποια δικαιώματα όπως λ.χ. το δικαίωμα στην εργασία όπου η πλήρης και ουσιαστική εφαρμογή του με την κυριολεκτική έννοια του όρου, φαντάζει διαρκώς ανεφάρμοστη, συγκρούεται με την ίδια την φύση των συστημάτων των

²³ «Ελληνική συνταγματική ιστορία — τομ. Α' » - Κεφ.5 -το Σύνταγμα του 1911 και τα χαρακτηριστικά του - σελ.97— Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς — Αθήνα 2009

- σελ. Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς — Αθήνα 2009

ελεύθερων αγορών που η ύπαρξη ανεργίας αποτελεί συστατικό στοιχείο τους. Έτσι, η επικράτηση κατά κανόνα περιοριστικών ερμηνειών κυριαρχεί²⁴.

..... στον περιορισμό των ελευθεριών στον Μεσοπόλεμο

εδώ, η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από βαθμιαία συστηματική αποδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών και δραστική συρρίκνωση των δημοκρατικών ελευθεριών. Οι ελευθερίες που είχαν κατακτηθεί γίνονταν πλέον επικίνδυνο όπλο στα χέρια της εργατικής τάξης και

²⁴ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α'» - Κεφ.7 –η αβασίλευτη δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1927 – δικαιώματα και ελευθερίες 126 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφάρης – Αθήνα 2009

γενικότερα των λαών. Η οικονομική κρίση του 1929 επιδείνωσε αφόρητα των βιοτικό επίπεδο των ατόμων και προκάλεσε οξύτερες αντιδράσεις τόσο περί της βελτίωσης της καθημερινής ζωής όσο και περί της αμφισβήτησης του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος.

Ο ραγδαίος περιορισμός των ελευθεριών ήταν η απάντηση των κυρίαρχων τάξεων στο πρόβλημα. Η έντονη κρατική παρέμβαση για την αναχαίτιση των συνεπειών της κρίσης περιόριζε την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την εξ αυτής δυναμική για την συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Η επικινδυνότητα μιας αντίληψης περί αναγκαιότητας και δικαιολόγησης παραγκωνισμού της δημοκρατίας και των ελευθεριών στο όνομα της οικονομικής κρίσης ήταν εμφανέστατη και οι αντιδράσεις εκ των ών ουκ άνευ. Απαιτήθηκε συγκέντρωση εξουσιών με επίκληση της διατήρησης του ατομικού, κοινωνικού και πολιτικού status quo και μάλιστα, δεν αρκούσε μόνο αυτό: απαιτήθηκε δραστικός περιορισμός των ελευθεριών και Ιδίως των αναγνωρισμένων από τον νόμο και το Σύνταγμα που έδιναν την δυνατότητα στον λαό να οργανώνει τις αντιδράσεις του.

Έτσι, στη θέσπιση νομοθετημάτων ή την εφαρμογή ήδη υπαρχόντων, όπως ο νόμος 755/1917 που προέβλεπε την αναγκαστική εκτόπιση - όχι μόνο κάθε προσώπου που μετέδιδε πληροφορίες σχετικές με την στρατιωτική προετοιμασία της χώρας, ή που παρότρυνε σε λιποταξίες, αλλά και κάθε πρόσωπο εν γένει ύποπτο για την δημόσια ασφάλεια - κυριαρχούσαν όροι με σκόπιμα αόριστες νομικές έννοιες που τροφοδοτούσαν την ευρύτατη ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας με αρνητική επίδραση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας θίγοντας την ίδια μέσω του αναγκαίου συστατικού της, της αξίας της ελευθερίας.

Μια σειρά διαταγμάτων, όπως το λεγόμενο «κατοχυρωτικό» (23/4/1924 άρθ. 1, 2) που στο όνομα του δημοκρατικού πολιτεύματος και της κατοχύρωσής του, αξιοποιήθηκε η δίωξη μελών εργατικών κινημάτων, αλλά και το άρθ. 6 όπου στο στόχαστρο της απαγόρευσης και των περιορισμών των ελευθεριών, ήταν πλέον όχι μόνο πρόσωπα, αλλά και οργανώσεις, επιβεβαίωναν την κατάσταση.

Λίγα χρόνια αργότερα η αντιδημοκρατική νομοθεσία διευρύνθηκε. Η εισαγωγή της έννοιας του υπόπτου αποτελούσε σημάδι σκλήρυνσης της κρατικής καταστολής. Με το νομοθετικό διάταγμα του 1926 θεσμοθετήθηκε η προληπτική - χωρίς να υπάρξει καμία παραβίαση ποινικού νόμου ή διοικητική απόφαση οργάνου, ούτε καν δικαστηρίου — εκτόπιση υπόπτων. Μαζί με την έννοια του υπόπτου υπήρχε και η διάδοση ιδεών που αντικειμενικά κατά τις Αρχές θίγουν την κρατική εξουσία με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Στο στόχαστρο επίσης, τέθηκε μια από τις βασικές και σημαντικές μορφές πάλης της εργατικής τάξης: η απεργία. Έτσι κι αλλιώς, βέβαια, οι απεργίες

των εργαζομένων ήδη από τα τέλη του 19⁰¹) αι. αντιμετώπιζονταν με βάση τον ποινικό νόμο (άρθ. 167 κ.ε.) που ποινικοποιούσαν την οργάνωση και συμμετοχή σε

37

απεργία τις παράνομες συγκεντρώσει πλήθους που βιαιοπραγεί και διαταράσσει την τάξη, την παρότρυνση σε διατάραξη τάξης αλλά και την πρόκληση σε απείθεια κατά τον νόμο.

Η απεργία επετράπη με νόμο μόλις το 1920 κάτω φυσικά από την πίεση των αγώνων. Ωστόσο, και αργότερα λ.χ. το 1926 που υιοθετήθηκε συντακτική πράξη περί της απόλυσης δημοσίων υπαλλήλων που προέτρεπαν σε απεργία, αυτές αντιμετώπιζονταν συχνότατα με ωμή αστυνομική βία και καταστολή που ενίοτε στοίχιζε ανθρώπινες ζωές.

Δυο χρόνια μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης η κυβέρνηση ψήφισε τον νόμο 4879 του 1931 που απαγόρευε την απεργία στους δημοσίους υπαλλήλους, και όπως ήταν φυσικό οι νομοθεσίες αυτές λειτούργησαν ως πυξίδα και για τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα²⁵.

Επίσης, οι διώξεις κομμουνιστών και όσων εμφορούνται από ριζοσπαστικές πεποιθήσεις, υπό την αιγίδα μάλιστα και συστημένων ειδικών υπηρεσιών όπως λ.χ. η Υπηρεσία Ειδικής Ασφάλειας (1932) επί δικτατορίας Πάγκαλου οδήγησαν στην απώλεια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Ο δε Βενιζέλος έχοντας την κοινοβουλευτική πλειοψηφία στις εκλογές του 1928 υπογράμμισε ότι τα λεγόμενα ατομικά δικαιώματα και οι προσωπικές ελευθερίες δεν είναι απόλυτες, εισάγοντας έτσι την εκτελεστική εξουσία σε έναν ευχερέστερο παραμερισμό των δημοκρατικών ελευθεριών⁴⁵.

..... στην δικτατορία της Αυγούστου

όπου την περίοδο αυτή νέα ισχυρότατα πλήγματα δεχτήκαν οι εναπομένουσες λαϊκές ελευθερίες. Με συντακτική πράξη διαλύθηκαν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων και αναστάλθηκε το δικαίωμα να ιδρύσουν καινούργιες. Θεσπίστηκαν αυστηρές ποινές για τις περιπτώσεις χλευασμού και εκδήλωσης περιφρόνησης προς το υφιστάμενο πολίτευμα. Ποινικοποιήθηκε η «διάδοση Ιδεών δι ων επιδιώκεται η μεταβολή του υφιστάμενου κοινωνικού καθεστώτος». Παράλληλα τιμωρούνταν κάθε «έξαψις των παθών», άμεση ή έμμεση διέγερση των πολιτών σε στάση ή ανυπακοή προς τις δημόσιες Αρχές ή τους νόμους, αλλά και ο κλονισμός της

²⁵ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α' » - Κεφ.8 –η εφαρμογή του Συντάγματος του 1927 και ο περιορισμός των δημοκρατικών ελευθεριών στον Μεσοπόλεμο - σελ. 142, 146 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009 ⁴⁵ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Α' » - Κεφ.8 –η κατάσταση πολιορκίας και η πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος του 1932 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2009

εμπιστοσύνης του λαού προς τις ένοπλες δυνάμεις. Επίσης, μπορούσε πλέον να διασταλεί με διάταγμα η ισχύς των σημαντικότερων ελευθεριών «εν περιπτώσει διαταράξεων ή

38

απειλή διαταράξεων της δημόσιας τάξεως», δίνοντας στην πραγματικότητα την ευχέρεια επιβολής της κατάστασης πολιορκίας και για εσωτερικούς λόγους.

Η χρήση σκληρών απάνθρωπων βασανιστηρίων όχι μόνο λειτουργούσε στο πεδίο της απόλυτης ανελευθερίας της ανάπτυξης της προσωπικότητας, αλλά λειτουργούσε και στο πεδίο του μη σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Απαγορεύτηκαν όλα τα πολιτικά κόμματα και τιμωρούνταν πλέον όποιος επεδίωκε «εγγράφως, προφορικός ή με άλλον τρόπο αμέσως ή εμμέσως την διάδοση ανάπτυξη και εφαρμογή θεωριών, ιδεών ή κοινωνικών οικονομικών και θρησκευτικών συστημάτων, τεινόντων εις την ανατροπή του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος, ως και ο προσηλυτίζων εις τας θεωρίας, ιδέας και συστήματα, ταύτα».

Υπήρχαν ειδικές διατάξεις για όσους εξωθούσαν τους εργάτες σε απεργία με επιβαρυντική περίσταση την διάδοση τέτοιων ιδεών με προκηρύξεις ή άλλα έντυπα Ιδίως σε δημοσίους χώρους, σε εργοστάσια κ.α. Δημιουργήθηκαν επίσης στρατόπεδα συγκέντρωσης όπως λ.χ. της Ακροναυπλίας που συγκέντρωνε τα στελέχη του ΚΚΕ με συνθήκες διαβίωσης άθλιες και βασανισμούς στην ημερήσια διάταξη. Θεσμοθετήθηκαν τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων ως απαραίτητα για την δυνατότητα εργασίας στον δημόσιο τομέα αλλά και στις μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Μια άλλη επίσης εξίσου πρακτική εξάντλησης κάθε στοιχείου σεβασμού της αξιοπρέπειας και προστασίας της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ήταν και οι «δηλώσεις μετάνοιας» των «υπόπτων» πολιτών όπου 45.000 — 50.000 άνθρωποι αναγκάστηκαν με βασανιστήρια και εκβιασμό αυτήν την περίοδο να υπογράψουν τέτοια δήλωση. Τέλος, ένα άλλο χαρακτηριστικό της μεθοδολογίας για την καταρράκωση του δικαιώματος της ανάπτυξης της προσωπικότητας ήταν η συστηματική αποφυγή της συμμετοχής του δικαστηρίου και της δικαιοσύνης στην τεκμηρίωση και απόδοση των ευθυνών και των αντιστοίχων ποινών όχι γιατί το καθεστώς δεν έλεγχε απολύτως και

τον μηχανισμό απονομής της δικαιοσύνης, αλλά γιατί ανησυχούσε ότι κάθε δίκη θα έδινε την δυνατότητα διάδοσης κάθε ριζοσπαστικής ιδέας²⁶.

Άξιο σημείωσης είναι και το νομοθετικό διάταγμα 1240 του 1942 «περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντας δημοσίους λειτουργούς» όπου προβλεπόταν ότι «όταν η απεργία δημοσίων λειτουργών διενεργείται του κράτους διατελέσαντος υπό εξαιρετικής συνθήκας και περιστάσεις, αποτελεί ιδιώνυμο έγκλημα τιμωρούμενο δια της ποινής του θανάτου». Οι απεργούντες εισάγονται με απευθείας κλήσεις εντός 24ώρου σε ανώτατο έκτακτο 5μελές στρατοδικείο. Κατά της εκδιδόμενης δε απόφασης ουδέν ένδικο μέσον επιτρέπεται και εκτελείται δια αυτής, εντός 24ώρου από της εκδόσεώς της. Επίσης, κατ' εντολή των δυνάμεων

39

κατοχής εφαρμόστηκε το ναζιστικό γερμανικό ποινικό δίκαιο που για πολλά αδικήματα και ιδίως για την προστασία των Αρχών κατοχής και την διαφύλαξη της «εσωτερικής ειρήνης» επέσυρε την ποινή του θανάτου²⁷.

..... στις συνταγματικές αρχές του Α' ψηφίσματος του εθνικού συμβουλίου του 1944

εδώ, η σταδιακή ενδυνάμωση της αντίστασης του λαού στην κατοχική εξουσία άρχισε να διαμορφώνει νέα δεδομένα. Στην σύγκληση του Εθνικού Συμβουλίου υιοθετήθηκε το Α' ψήφισμα όπου στο άρθ. 6 διαγράφει την λογική βάσει της οποίας το Εθνικό Συμβούλιο επιθυμεί μελλοντική διευθέτηση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος και ορίζεται ότι «η εργασία είναι βασική κοινωνική λειτουργία και δημιουργεί δικαίωμα για την απόλαυση όλων των αγαθών της ζωής». Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας εμφανίζεται με δυναμική και η διάταξη είχε κατευθυντήριο χαρακτήρα για την κοινωνικοοικονομική οργάνωση της χώρας. Δεν αποτελούσε απλώς την εξαγγελία ενός έστω και θεμελιώδους κοινωνικού δικαιώματος. Τέτοιο χαρακτήρα είχε λ.χ. το άρθ. 22 του Συντάγματος του 1927 που όριζε ότι « η εργασία... διατελεί υπό την προστασία του κράτους». Ακόμη και η σχετικά πιο προωθημένη διάταξη του άρθ. 4 του μεταπολεμικού

²⁶ «Ελληνική συνταγματική ιστορία —τομ. Α' » - Κεφ.9 —η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936 – ο καταπιεστικός μηχανισμός σελ. 166, 167 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφάρας – Αθήνα 2009

²⁷ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001 » - Κεφ.1 – συνταγματικές και πολιτειακές εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα – το νομοθετικό έργο των κατοχικών κυβερνήσεων σελ. 15— Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφάρας – Αθήνα 2010

Συντάγματος της Ιταλίας ότι «η δημοκρατία αναγνωρίζει σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα της εργασίας» δεν υπερέβαινε τα όρια της εξαγγελίας ενός κοινωνικού δικαιώματος.

Το βασικό διαφορετικού νοήματος και ιδιαιτέρως σημαντικό από την συνταγματική αναγνώριση της εργασίας ως βασικής κοινωνικής λειτουργίας στην οποία θεμελιώνεται το δικαίωμα του ανθρώπου για την απόλαυση κάθε αγαθού της ζωής, είναι η επίδραση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Το άρθρο θεμελίωσε με έναν τρόπο την κυρίαρχη θέση των εργαζόμενων τάξεων και στρωμάτων όπως οι αγρότες, οι αυτοαπασχολούμενοι, οι μικροϊδιοκτήτες, οι επιστήμονες κ.ά. στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική ζωή.

Το ψήφισμα εισάγει επίσης ως ξεκάθαρες κατευθυντήριες αρχές: την κατοχύρωση της λαϊκής αυτοδιοίκησης και της δικαιοσύνης αλλά και του κυρίαρχου ρόλου του λαού (άρθ. 2) όπου σηματοδοτείται μια νέα διάσταση για τα πολιτικά δικαιώματα. Κατοχυρώνει στο άρθ. 5 την πλήρη απόλυτη νομική ισοτιμία της γυναίκας διακηρύσσοντας πανηγυρικά ότι «όλοι οι Έλληνες άντρες και γυναίκες έχουν ίσα πολιτικά και αστικά δικαιώματα».

40

Εισάγει μια κοινωνική — ταξική παράμετρο στην έννοια των δικαιωμάτων καθώς αναφέρεται όχι τις ελευθερίες γενικά του πολίτη αλλά στις «λαϊκές ελευθερίες» που τις ανακηρύσσει ως «ιερές και απαραβίαστες». Στο άρθ. 7 επίσης έχουμε την εισαγωγή μιας πρωτοποριακής καινοτομίας με σημαντική επίδραση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας όπου η επίσημη γλώσσα για όλες τις εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής και για όλους τους βαθμούς της εκπαίδευσης, είναι πλέον η γλώσσα του λαού.

Στις Πράξεις 55 του κώδικα τοπικής αυτοδιοίκησης και 57 του κώδικα λαϊκής δικαιοσύνης εισάγεται, επίσης, ο ριζοσπαστικός δημοκρατικός χαρακτήρας και οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας με την οργανωμένη λαϊκή εξουσία να ασκείται με αιρετούς αντιπροσώπους και απευθείας με τις συνελεύσεις του λαού για την διοίκηση του χωριού, της πόλης και της επαρχίας, με συμμετοχή στις αποφάσεις κρίσιμων ζητημάτων όπως προϋπολογισμών υγείας και παιδείας αλλά και της εκλογής με καθολική και μυστική ψηφοφορία των δικαστών κατά τις διατάξεις της Πράξης 57, ως και της ένοπλης αυτοοργάνωσής του με το άρθ. 8 του Α' ψηφίσματος²⁸.

²⁸ «Ελληνική συνταγματική ιστορία —τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ. 1 — η οργάνωση της λαϊκής συμμετοχής και εξουσίας σελ. 31, 32 — Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς — Αθήνα 2010

Έτσι, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας φαντάζει να δομείται υπό τις εγγυήσεις και την προστασία μιας θεσμικής κατοχύρωσης.

Η εξειδίκευση δικαιωμάτων που συγκροτούν την ελεύθερη ανάπτυξής της διευρύνονται όπου με την Πράξη 8 καταργείται ο αντικομμουνιστικός νόμος 1075, με την Πράξη 63 συντάσσεται πρόχειρος ποινικός νόμος, που αφενός εισάγει την ύπαρξη του νόμου για την θεμελίωση εγκλήματος αλλά και την αρχή της αναλογίας μεταξύ βαρύτητας του εγκλήματος και ποινής για την βελτίωση του υπαιτίου, αφετέρου κατοχυρώνει δικαιώματα κρατουμένου και κατηγορουμένου με δημόσιες δίκες. Απαγορεύτηκε με το άρθ. 63 της Πράξης 37 κάθε κακομεταχείριση πολίτη από δημόσιο λειτουργό, η εξίσωση δε με την Πράξη 42 των αποδοχών εργαζομένων ανδρών και γυναικών και ο καθορισμός κατωτάτων ορίων των αποδοχών προσέδωσαν ένα νέο κοινωνικό ιδίως περιεχόμενο. Οι ενδείξεις για νέες αντιλήψεις που εστιάζουν και στην προσωπικότητα του ατόμου είναι πλέον ορατές²⁹.

..... στις συνταγματικές εξελίξεις μετά την απελευθέρωση

όπου, παρά την συμφωνία της Βάρκιζας που προέβλεπε κατάργηση κάθε προηγούμενου ανελεύθερου νόμου και Ιδίως την αποκατάσταση της ελευθερίας του συνέρχεσθαι, της

²⁹ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ. 1 — η εξειδίκευση των δικαιωμάτων σελ. 34 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξυφαράς – Αθήνα 2010

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
 συνδικαλιστικής ελευθερίας και της ελεύθερης έκφρασης των ιδεών δια του τύπου, η αξιοποίηση των ελευθεριών από τον λαό εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα και οι κατασταλτικές μέθοδοι ως χρήση για τις κυρίαρχες πολιτικοκοινωνικές ομάδες, τέθηκαν σε λειτουργία με κατάργηση και περιορισμούς στις ελευθερίες³⁰.

.....στο συνταγματικό πρόβλημα του εμφυλίου πολέμου 1946 — 1949

Σε αυτήν την ταραχώδη περίοδο, ήδη από την σύγκρουση του Δεκεμβρη του 1944 είχε επιβληθεί Στρατιωτικός νόμος και τον Φεβρουάριο του 1945 εκδόθηκε η ΙΕ συντακτική πράξη που εξουσιοδοτούσε την κυβέρνηση να αναστείλει την ισχύ των άρθρων εκείνων του Συντάγματος του 191 1 που αναφερόταν στα δικαιώματα. Συγκεκριμένα αναστέλλονταν το άρθ.5 ώστε να γίνονται συλλήψεις χωρίς όρους και όρια, τα άρθρα 6 και 95 ώστε να μην υπάρχει η ελάχιστη προστασία των πολιτικών εγκλημάτων, το άρθ. 10 να μην υφίσταται το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, το άρθ. 11 να αίρεται το δικαίωμα της συνένωσης σε σωματεία και συνεταιρισμούς, το άρθ. 12 για να αρθεί το άσυλο της κατοικίας, το άρθ. 14 για να καταργηθεί η ελευθερία διάδοσης στοχασμών, η ελευθερία του τύπου και να επιβληθεί απόλυτη λογοκρισία και το άρθ. 20 για να αρθεί το απόρρητο των επιστολών.

Επίσης, με βάση τον AN512/I 948 κάθε υπάλληλος για «ασυμβίβαστον» συμπεριφορά προς την επιβαλλόμενη ασφάλεια της χώρας μπορούσε να απολυθεί. Με βάση τον AN516/1948 απολυόταν κάθε υπάλληλος «εμφορούμενος από αντεθνικάς αντιλήψεις» με την ταυτόχρονη καθιέρωση των πιστοποιητικών νομιμοφροσύνης αλλά και οι προληπτικές εκτοπίσεις με το διάταγμα του Μαΐου του 1946 περί υπόπτων ότι θα διαπράξουν πράξεις αντιτιθέμενες στην δημόσια τάξη, την ησυχία και την ασφάλεια της χώρας, ως και οι νόμοι περί «μέτρων εθνικής αναμόρφωσης» με την ίδρυση του οργανισμού Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου, της στέρησης της ιθαγένειας και της δήμευσης κινητής και ακίνητης περιουσίας ανταρτών και συγγενών τους.

Επίσης, ο AN/1946 «περί κατευνασμού των πολιτικών παθών» που στρέφονταν με ποινές φυλάκισης σε όποιους ανέγραφαν συνθήματα, λέξεις, φράσεις ή παραστάσεις που δήλωναν πολιτικές απόψεις, ή διενεργούσαν αφισκοκολλήσεις ή φορούσαν σήματα που δήλωναν πολιτική

³⁰ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001 » - Κεφ.4 —οι συνταγματικές εξελίξεις μετά την απελευθέρωση — η αθέτηση των συμφωνιών σελ.50 — Δ. — Αθήνα 2010

ένταξη (ο νόμος αυτός εξακολουθεί μέχρι το 1982). Το δε Γ' ψήφισμα προέβλεπε μέχρι ισόβια κάθειρξη για διάδοση ιδεών, φυλάκιση για συμμετοχή σε απαγορευμένη δημόσια

42

συνάθροιση, κάθειρξη σε απεργούντες και υποκινητές απεργίας, οριστική διακοπή ή έκδοση εφημερίδας ή εντύπου που θεωρείται ότι «υπηρετεί αποδεδειγμένων καθ' οιονδήποτε τρόπον την ανταρσία»

Ο νόμος επίσης 509/1947 προέβλεπε διάλυση πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων μέχρι και ποινή θανάτου για συμμετοχή με βίαια μέσα σε ανατροπή του πολιτεύματος ή του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή σε όποιον ενεργεί υπέρ αυτών προσηλυτισμόν. Η δε δήλωση μετάνοιας ως την τελευταία στιγμή ήταν ο καταλύτης των αδικημάτων³¹.

.....στο Σύνταγμα του 1952 (παρασύνταγμα)

Την περίοδο αυτή, οι φόβοι του λαού είχαν οδηγήσει σε έναν δραστικό περιορισμό των δημοκρατικών φιλελευθεριών με ρητές διατυπώσεις στο Σύνταγμα. Η εξέλιξη της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας σε διαρκή αναχαίτιση με τις ανάλογες επιδράσεις, έτσι: με το άρθ. 1 παράγ. 4 έχουμε την ρητή απαγόρευση απεργίας από τους δημοσίους υπαλλήλους, με το άρθ. 1 παράγ. 3 έχουμε σοβαρούς περιορισμούς στις συνδικαλιστικές ελευθερίες και με το άρθ. 10 οι δημόσιες συναθροίσεις ήταν δυνατό να απαγορευθούν «αν επίκειται κίνδυνος δημόσιας ασφαλείας».

Σοβαροί περιορισμοί τίθενται στην διακίνηση των ιδεών και διάδοσης προοδευτικών αντιλήψεων, παράλληλα με το άρθ. 14 που περιόριζε την ελευθερία του τύπου και της διάδοσης των στοχασμών, επιτρέποντας την κατάσχεση εντύπων πριν ή μετά την δημοσίευσή τους για λόγους προσβολής του προσώπου του Βασιλέως και της Βασιλικής οικογένειας, στην περίπτωση που το δημοσίευμα είναι προφανώς στασιαστικό ή να αποτελεί πρόκληση εις διάπραξη εγκλήματος εσχάτης προδοσίας. οι όποιες δε συνταγματικές προστασίες που απέμεναν διευκρινίζονταν ότι δεν ισχύουν για τον κινηματογράφο, την ραδιοφωνία, αλλά και για την επίσπευση των διώξεων προβλεπόταν ότι τα αδικήματα του τύπου είναι αυτόφωρα σε αντίθεση μάλιστα με το άρθ. 16 του

³¹ «Ελληνική συνταγματική ιστορία —τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ.5 – το συνταγματικό πρόβλημα στον εμφύλιο πόλεμο 1946- 1949 – ο παραμερισμός ενός ελεγχόμενου κοινοβουλίου σελ.58 – Δ. – Αθήνα 2010

Συντάγματος του 1924 που προέβλεπε ρητά το αντίθετο. Επίσης, στο άρθ. 14 παράγ. 7 οριζόταν ότι «επιτρέπεται να λυθούν δια νόμου ιδιαίτερα κατασταλτικά μέτρα προς καταπολέμηση της επικινδύνου εις το ήθος, της νεότητας φιλολογίας». Στο ίδιο πνεύμα το άρθ. 16 επέβαλλε στα σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης ότι η «διδασκαλία αποσκοπεί στην ηθική και πνευματική αγωγή και την ανάπτυξη

43

το

της εθνικής συνείδησης των νέων επί την βάση των ιδεολογικών κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού». Σοβαροί επίσης περιορισμοί των ελευθεριών προέκυπταν για τους δημοσίους υπαλλήλους με την προφανή διάταξη του άρθ. 100 που καθόριζε πώς «ο δημόσιος υπάλληλος οφείλει πίστη και αφοσίωση στην πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη, είναι εκτελεστής της θελήσεως του κράτους. . . ιδεολογίας σκοπούσας την δια βίαιων μέσων ανατροπή του υφιστάμενου πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος αντίκειται απολύτως προς την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου». Το άρθ. 97 επίσης, παρείχε την δυνατότητα να δικάζονταν πολίτες από στρατοδικεία. Τέλος, οι περιορισμοί στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας έφταναν μέχρι και την αναγόρευση της καθαρεύουσας σε επίσημη γλώσσα.

..... στα Συντάγματα του] 968-1973

εδώ, η δικτατορία κυβέρνησε με συντακτικές πράξεις και αναγκαστικούς νόμους που τους ονόμαζε νομοθετικά διατάγματα και στην σύνταξη ενός ψευδοσυντάγματος εισήγαγε ως προς τα δικαιώματα στο άρθ. 24 την έννοια της «κατάχρησης δικαιώματος» ως βασικού μοχλού αναίρεσης των δικαιωμάτων θίγοντας ταυτόχρονα και την έννοια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Το Σύνταγμα δε του 1973 επαναλάμβανε τις ποικίλες απαγορεύσεις και τους πολλαπλούς περιορισμούς πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων ως και ελευθεριών που διέκριναν το Σύνταγμα του 1968 ³².

³² «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ.9— η δικτατορία 1967-1974 το σύνταγμα του 1968 - σελ. 127, 130— Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς— Αθήνα 2010

..... στην Μεταπολίτευση

όπου, οι πρώτες συντακτικές πράξεις και τα πρώτα νομοθετήματα φανερώνουν το περιορισμένο εύρος της. Μεταξύ αυτών με το Π.Δ. 519/1974 χορηγήθηκε αμνηστία τους πολιτικούς κρατούμενους θίγοντας με θετικό πρόσημο τον πυλώνα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας³³.

.....στο Σύνταγμα του 1975

εδώ, εκφράζονται κυρίως τα κυρίαρχα κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα και αντανακλώνται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ο συσχετισμός κοινωνικών και πολιτικών

³³ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - κεφ.10 –η Μεταπολίτευση – οι πρώτες συντακτικές πράξεις και τα νομοθετήματα σελ. 134 -Δ. –Αθήνα 2010

δυνάμεων. Ως προς τον άξονα των στοιχείων που προσδιορίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, το άρθ. 17 κατοχυρώνει την ιδιοκτησία και στο άρθ. 106 εισάγεται η διάταξη που ορίζει πως το κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα «εν τη χώρα» με σκοπό «την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης» και ξεκαθαρίζεται ότι «η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή επί τη βλάβη της εθνικής οικονομίας». Επίσης στην παράγ. 3 ορίζεται με νόμο, ότι μπορούσε να αγοραστεί επιχείρηση ή να συμμετέχει το κράτος σε αυτήν³⁴.

Το Σύνταγμα του 1975 περιέβαλε ένα πληρέστερο κατάλογο δικαιωμάτων. Με το άρθ. 23 αναγνωριζόταν για πρώτη φορά το δικαίωμα στην απεργία, παρ' ότι υποβαλλόταν σε περιορισμούς καθόσον η απεργία έπρεπε να πραγματοποιείται μόνο από νόμιμες συστημένες οργανώσεις, αποκλείοντας έτσι πολιτικές απεργίες και απεργίες αλληλεγγύης.

Προβλεπόταν περιορισμοί στο δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων όπου απαγορευόταν η απεργία δικαστών και των υπηρετούντων στα Σώματα ασφαλείας. Ακόμη στο άρθ. 22 παρ. 3 δίνεται η δυνατότητα πολιτικής επιστράτευσης των απεργών. Με το άρθ. 11 θεσπίζονταν περιορισμοί στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι όπου οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευθούν αν «επίκειται σοβαρός κίνδυνος για την δημόσια ασφάλεια ή αν απειλείται σοβαρά διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής».

Με το άρθ. 29 προβλέπεται απαγόρευση οποιασδήποτε πολιτικής εκδήλωσης των δημοσίων υπαλλήλων, των δικαστών, των στρατιωτικών και των μελών των σωμάτων ασφαλείας. Επικίνδυνη, επίσης, ήταν η πρόβλεψη του θεσμού της εκτόπισης η οποία επανέφερε το άρθ. 5 παράγ. 4 σε μία πολιτική συγκυρία που η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας απαιτούσε για την εγκατάσταση της, την κατάργηση των πρακτικών του παρελθόντος. Συγχρόνως δεν έγινε δεκτή η πρόταση για κατάργηση της θανατικής ποινής, στα δε άρθρα 14 και 15 που αφορούσαν στην ελευθερία του τύπου, της ραδιοφωνίας και στην διάδοση των στοχασμών, λειτουργούσε η αυτόφωρη διαδικασία. Μπορούσε να κατασχεθεί έντυπο για προσβολή της χριστιανικής θρησκείας, προσβολή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας για δημοσίευμα που είχε σκοπό την βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος και προβλεπόταν επίσης παύση εντύπου και

³⁴ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ.11 – το Σύνταγμα του 1975 και η αναθεώρησή του – το οικονομικό σύστημα - σελ. 139, 140 – Δ. – Αθήνα 2010

απαγόρευση άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, ενώ η όποια προστασία του τύπου δεν επεκτεινόταν στην ραδιοφωνία και την τηλεόραση.

45

Ως Δαμόκλειος σπάθη κρεμόταν πάνω από όλα τα εξαγγελόμενα δικαιώματα το άρθ. 25 παράγ. 3 που όριζε ότι «η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται». Η αρχική δε διατύπωση στο κυβερνητικό πεδίο ήταν μάλιστα ακόμη πιο επικίνδυνη καθώς προέβλεπε ότι «η κατάχρηση των ατομικών δικαιωμάτων, η αποβλέπουσα εις βλάβη ή εξυπηρευτούσα επιδιώξεις εναντίων των ελεύθερων θεσμών ή των ατομικών ελευθεριών ή δυνάμενη να απειλήσει την εθνική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα του κράτους τιμωρείται ως νόμος ορίζει». Επίσης, δεν εγένοντο δεκτές τροπολογίες που υποστήριζαν ότι «το κράτος υποχρεούται να εξασφαλίζει σε όλους τους πολίτες δυνατότητα εργασίας παρεχομένου αγώγιμου δικαιώματος προς αποζημίωση παντός στερούμενου εργασίας άνευ υπαιτιότητας του», ή ότι «το κράτος υποχρεούται να εξασφαλίζει σε όλους τους πολίτες πλήρη κοινωνική ασφάλιση και καθολική υγειονομική περίθαλψη παρεχομένου αγώγιμου δικαιώματος προς απόκτηση των εις πάντα στερούμενων τούτων».

Η συνδικαλιστική ελευθερία επίσης γνώρισε συστηματική υπονόμευση από τις κυβερνητικές και εργοδοτικές παρεμβάσεις, συνήθως για τον έλεγχο της σύνθεσης των διοικήσεων των σημαντικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, όπως λ.χ. ο νόμος 42/1974 με τον οποίον διορίστηκαν προσωρινές διοικήσεις στην ΓΣΕΕ, στις εργατικές ομοσπονδίες και στα εργατικά κέντρα³⁵.

.....στις αναθεωρήσεις του 1986 και του 2001]

Στην αναθεώρηση του 1986 συνταγματικά δικαιώματα και ελευθερίες δεν διευρύνθηκαν και κατά συνέπεια έμειναν αμετάβλητα ουσιώδη σχετικά χαρακτηριστικά του Συντάγματος του 1975, καθόσον δεν απαλείφθηκαν οι διατυπώσεις περί περιορισμού αυτών.

³⁵ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ.11 – το Σύνταγμα του 1975 και η αναθεώρησή του —τα δικαιώματα - σελ. 153, 154, 155 – Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2010

Στη αναθεώρηση του 2001 έχουμε την εισαγωγή μιας σειράς νέων δικαιωμάτων που οχυρώνουν το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας 'όπως το άρθ. 9^A πώς ορίζει πως «καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από την συλλογή, επεξεργασία και χρήση Ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα των προσωπικών δεδομένων όπως νόμος ορίζει». Προβληματική υπήρξε η αναθεώρηση του άρθ. 25 όπου αφενός κατοχυρώθηκε ρητά η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, εισήχθη όμως για πρώτη φορά η έννοια του περιορισμού δικαιώματος³⁶.

Με το άρθ. 14 παράγ. 9 καταβλήθηκε επίσης προσπάθεια να θεσπιστούν κάποιιοι στοιχειώδεις και μάλλον αναποτελεσματικοί περιορισμοί στην απόλυτη κυριαρχία των μεγάλων

46

οικονομικών συμφερόντων στον χώρο του τύπου και των ραδιοτηλεοπτικών μέσων μαζικής ενημέρωσης. Η κυριαρχία τους δεδομένη έτσι κι αλλιώς — στο πλαίσιο του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος, υπονομεύει τη σχετική συνταγματική ελευθερία καθώς οι οικονομικοί φορείς άσκησης του δικαιώματος, αποκλείουν όχι μόνο την εργατική τάξη και τα αδύναμα κοινωνικά στρώματα αλλά και τα μεσαία από την πρόσβαση και άσκησης του. Η δημιουργία και λειτουργία ενός μαζικού μέσου ενημέρωσης ως συστατικού της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας προϋποθέτει πλέον μεγάλα κεφάλαια που ελάχιστοι διαθέτουν. Σύντομα όμως η συνταγματική αυτή ρύθμιση κατέστη ανενεργή μετά από παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που με επιστολή της θεώρησε την διάταξη αντίθετη στην συνθήκη της ΕΕ και στην επιχειρηματική ελευθερία. Πολύ γρήγορα ακλούθησε νομοθετική ρύθμιση που ανέτρεπε την ουσία της παράγ. 9 του άρθ. 14. Τελικά το άρθρο αναθεωρήθηκε στην επόμενη αναθεώρηση του 2008.

Στα ζητήματα που συνθέτουν την προσωπικότητα και την ελεύθερη ανάπτυξης της, η αναθεώρηση του 2001 πραγματοποίησε μόνο επιμέρους αλλαγές, όπως λ.χ. να αμβλύνει σχετικά την απαγόρευση των υπαλλήλων του δημοσίου να έχουν πολιτική και συνδικαλιστική δραστηριότητα και να κατοχυρώσει τις συλλογικές τους διαπραγματεύσεις. Κατήργησε την παράγ. 4 του άρθ. 12 που έθετε περιορισμούς στην συνδικαλιστική δράση τους και προσέθεσε στο άρθ. 22 την δυνατότητα να συνάπτουν συλλογική σύμβαση και όρισε πλέον ότι «απαγορεύονται απολύτως οι οιαδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Ωστόσο, δεν καταργήθηκαν οι περιορισμοί στο δικαίωμα

³⁶ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - Κεφ.11 – το Σύνταγμα του 1975 - η αναθεώρησή του 2001 - σελ. 167 — Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2010

της απεργίας των υπαλλήλων του δημοσίου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα που προβλέπονται στο άρθ. 23 παρ. 2³⁷.

.....στις αναθεωρήσεις του 2008 και του 2019

Τέλος στην αναθεώρηση του Συντάγματος τον Μάιο του 2008 ουδέν σημαντικό βήμα σημειώθηκε και στην αναθεώρηση του 2019 στο άρθ. 21 παράγ. Ι ορίστηκε πλέον η μέριμνα από το κράτος για την διασφάλιση των συνθηκών αξιοπρεπούς διαβίωσης όλων των πολιτών μέσω ενός συστήματος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος.

47

Από την αναφορά στην ιστορικότητα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας προκύπτει αβίαστα ότι η έννοια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι πολυσήμαντη. Από το Σύνταγμα συνάγεται το δικαίωμα του ανθρώπου, όχι μόνο να έχει και να ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από την προσωπικότητά του, αλλά και να την αναπτύσσει σε όλους τους τομείς της κρατικά οργανωμένης συμβίωσης στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πεδίο.

³⁷ «Ελληνική συνταγματική ιστορία – τομ. Β' 1941-2001» - κεφ.11 - η αναθεώρησή του 2011 -σελ. 167 –Δ. Καλτσώνης Εκδ. Ξιφαράς – Αθήνα 2010

Κεφάλαιο ΣΤ' ----- Το ισχύον δίκαιο -----

Η καθήλωση της έννοιας του Συντάγματος στο στενό κανονιστικό περιεχόμενο παραγνωρίζει τις πραγματικές διαστάσεις των συνταγματικών διατάξεων.

Το κοινωνικοπολιτικό σύστημα καθορίζεται κάθε φορά από μια τάξη πραγμάτων, σχέσεων και δυνάμεων οι οποίες εκφράζονται, συμπυκνώνονται και συστηματοποιούνται στην αφηρημένη και γενική μορφή των κανόνων δικαίου οι οποίοι περιέχονται στον κώδικα του συνταγματικού κειμένου. Έτσι, και το άρθρ. 5 παράγ. 1 του Συντάγματος που ορίζει ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη», αποτελεί ένα απτό παράδειγμα αυτής της γενικής μορφής.

Όμως, το νόημα αυτής της ρύθμισης από τον συνταγματικό αυτό κανόνα δεν μπορεί να καθοριστεί έξω από το νόημα της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας που ρυθμίζει. Η αναφορά στο ισχύον δίκαιο ως αντικείμενο του συνταγματικού δικαίου θέλει να ιεραρχήσει τα ειδικότερα ερμηνευτικά προβλήματα έτσι ώστε να γίνει σαφές ότι το τελικό ερώτημα θα είναι η κριτική ερμηνεία των κανόνων εν τω τόπω και εν τω χρόνω της ισχύος του³⁸.

Το δίκαιον το καλούμενο από τους νομικούς ισχύον, παρουσιάζεται ως μια συνέχεια κοινωνικών φαινομένων το οποίο όσο σε δεδομένη περιοχή και ιστορική στιγμή υφίσταται ρυθμίζει υποχρεωτικά την κοινωνική συμβίωση ορισμένης ανθρώπινης ομάδας και αποτελεί το δίκαιο που την διέπει. Στην πραγματικότητα όμως, οι αλλαγές των φαινομένων αυτών τόσο από τον έναν τόπο στον άλλον, όσο και από τον έναν χρόνο στον άλλον, παρότι είναι σχετικά εύκολη η περιγραφή τους, δύσκολη είναι η εξαγωγή από αυτά των κοινών γνωρισμάτων τους δηλαδή εκείνων που θα οδηγήσουν στην διατύπωση ενιαίου ορισμού της έννοιας «ισχύον δίκαιο».

Επειδή δε ακόμη και σε μια πολιτεία που νομοθετεί και νομολογεί αποκαλύπτεται πάντοτε το ισχύον δίκαιον ως ήδη γενόμενο παραμένοντας το ίδιο, ούτε το ισχύον δίκαιο άρα της μιας ή της άλλης εποχής, ούτε της μιας ή της άλλης χώρας, έχουν το αυτό περιεχόμενο³⁹;

³⁸ Συνταγματικό δίκαιο – Τόμος Α' - Θεωρητικό θεμέλιο – το Σύνταγμα ως πολιτική τάξη – σελ. 25 – Δ. Τσάτσος – Εκδ. Σάκκουλα – Αθήνα – Κομοτηνή 1994

³⁹ Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου – Κεφ. Α' – το δίκαιον – παράγ. 1 το ισχύον δίκαιον – Ι. Αραβαντινός – Εκδ. Σάκκουλα – Αθήνα 1978

Έτσι, το ισχύον δίκαιο μέσα στο ιστορικό του γίνεσθαι στην τελευταία του φάση ταυτίζεται με τους νόμους και με τους κανόνες του, όπου εφαρμόζονται υποχρεωτικά μόνο εφόσον η πολιτεία με την οργανωμένη νομοθετική της εξουσία τους επιβάλλει ως

49

υποχρεωτικούς και έχει την ευχέρεια να εξαναγκάζει τα μέλη της προς συμμόρφωση σε αυτούς. Ανακύπτει έτσι το ερώτημα: που στηρίζεται αυτή η ευχέρεια; Στην εξασφάλιση της κοινωνικής συμβίωσης, στους κόμπους της ανθρώπινης ομάδος, Ή μήπως στην δικαιοσύνη που είναι πόθος του καθενός; Δηλαδή ανακύπτει το καίριο ερώτημα γύρω από το ιδανικό θεμέλιο του ισχύοντος δικαίου: ποια σημασία έχει η λέξη δίκαιον όταν δεν αποτελεί δήλωμα του ισχύοντος, καθώς από την απάντηση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η εξεύρεση των πηγών, η σύλληψη του περιεχομένου και ο καθορισμός των σκοπών εκείνων των οποίων σε ορισμένες περιοχές και ιστορικές στιγμές γίνεται αντιληπτό ως δίκαιον ισχύον⁶⁰.

Ένας άλλος πυλώνας στους κανόνες δικαίου που αξίζει να επισημανθεί προκειμένου αποδώσει στις διατυπώσεις των διατάξεων των κανόνων τις διαστάσεις που απαιτεί ο νομοθέτης, είναι η ερμηνευτική δυναμική και τα τυχόν προβλήματα που ανακύπτουν από τις ερμηνείες που αποδίδονται. Έτσι, διατυπώσεις συνταγματικών κανόνων και δη κανόνων που καλύπτουν θεμελιώδη δικαιώματα απαιτούν πνευματικές διεργασίες από εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό που είναι όμως εξίσου ίδιες με τις πνευματικές διεργασίες που επιχειρούνται από οιονδήποτε για να κατανοήσει τις νοηματοφόρες προφορικές ή γραπτές εκδηλώσεις της ζωής ενός άλλου.

Τούτο βέβαια δεν σημαίνει ότι ενυπάρχουν τα ίδια επιμέρους ερμηνευτικά προβλήματα, αλλά ότι παρ' όλες τις διαφορές των προβλημάτων τους αυτά τα πρόσωπα ως ερμηνευτές έχουν κοινές προθέσεις. Γιατί κάτω από κάθε ερμηνεία κρύβεται η επιδίωξη του ερμηνευτή να ξεπεράσει μια απόσταση μεταξύ του εαυτού του και του αντικειμένου της ερμηνείας του. Απόσταση που οφείλεται στο γεγονός ότι ο ερμηνευτής και εκείνος του οποίου ερμηνεύονται οι νοηματοφόρες εκδηλώσεις ζωής, δεν ταυτίζονται ως όντα ιστορικά και ακόμη ανήκουν συχνά σε άλλες πολιτιστικές εποχές ώστε να οικειοποιηθεί ένα νόημα αλλότριο και συνεπώς διευρύνει την κατανόησή του, μέσω της κατανόησης ενός άλλου.

Με δεδομένο ότι τα πορίσματα της κάθε ερμηνευτικής μεθοδολογίας καταλήγουν κατά το πλείστον σε εκείνα που έχουν στενή σχέση με την ερμηνεία των κειμένων, η ερμηνεία δεν

αποβλέπει στην σύλληψη του νοήματος του οποίου έχει συνείδηση ο συντακτικός συγγραφέας κατά την ιστορική στιγμή της διάταξης, αλλά είναι αναγκαστικά διαφορετική από εκείνη, καθώς αποτελεί τον καρπό της συναντήσεως του κειμένου με τον εδώ και τώρα ερμηνευτή.

Η διαφορά αυτή μεταξύ της κατανόησης του συντάκτη και του κάθε ερμηνευτή δεν έχει βέβαια την έννοια ότι ο ερμηνευτής μπορεί ποτέ να κατανοήσει την διάταξη και το κείμενο καλύτερα από τον συντάκτη του, αλλά ούτε και ότι οπωσδήποτε με την ερμηνεία του

60 Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου — Κεφ. Α' — το δίκαιον — παράγ. 2 το ιδανικό θεμέλιο του ισχύοντος δικαίου— Ι. Αραβαντινός — Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα 1978

50

παραμορφώνει το αυθεντικό νόημα αυτού. Η ερμηνεία καθίσταται ορθή όταν ως δημιουργική επαναπραγματοποίηση της διάταξης από τον εδώ και τώρα ερμηνευτή, συναντά το ίδιο πράγμα που στοχάζεται το κείμενο .

Το δίκαιο αποτελείται από κανόνες και κανόνας λογίζεται η γλωσσική αποτύπωση υποθετικών δεοντολογικών προτάσεων. Έτσι λ.χ. στο άρθ. 2 παράγ. 1 του Συντάγματος ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας θεσπίζοντας μια δεοντολογική πρόταση. Δεν αποτελεί ένα δεδομένο, αλλά αποτελεί ένα πρέπει που καταγράφει το Σύνταγμα και που δεσμεύει την πολιτεία.

Γενικά οι κανόνες δικαίου είναι προτάσεις όχι μόνο δεοντολογικές αλλά και υποθετικές. Η δομή τους συνίσταται σε υποθετικό λόγο έστω κι αν αυτό δεν είναι πάντοτε άμεσα αναγνώσιμο. Έτσι λ.χ. το άρθ. 2 παράγ. 1 του Συντάγματος τελικά αναδύεται σε μια υπόθεση και σε μια έννομη συνέπεια που προκύπτει από την πραγμάτωση αυτής της υπόθεσης. Η υπόθεση σε αυτό το άρθρο συνίσταται στο ότι η πολιτεία δρα σε πεδία που αγγίζουν την ανθρώπινη προσωπικότητα και η συνδρομή αυτής της προϋπόθεσης έχει ως έννομη συνέπεια ότι η πολιτεία οφείλει να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου⁶².

Αλλά τελικά πώς ανευρίσκεται η εγκυρότερη ερμηνευτική εκδοχή; Ενώπιον του προβλήματος αυτού η γενική θεωρία του δικαίου προέβαλε ως λύση τον προσδιορισμό της ερμηνευτέας ύλης εκκινώντας από την παραδοχή αφενός ότι σε κάθε κανόνα του δικαίου υφίσταται ένας σκληρός πυρήνας που δεν επιδέχεται ερμηνευτική αμφισημία, αφετέρου ότι το ερμηνευτικό εγχείρημα οφείλει καταρχήν να κινείται εντεύθεν του ορίου της εννοιολογικής περιμέτρου του κανόνα δικαίου.

Και αυτή όμως η προσέγγιση δεν αίρει την δυσχέρεια που προκύπτει από την σιωπή ή την ασάφεια του κανόνα, οπότε η λύση θα πρέπει να αναζητηθεί μέσω της συστηματικής ερμηνείας του συνταγματικού χάρτη. Ούτε παρέχει ασφαλή γνώση του πυρηνικού περιεχομένου στο μέτρο

που η ερμηνεία δεν αποτελεί εφάπαξ διάγνωση του νοήματος του λόγου, αφού αυτό το τελευταίο υπόκειται σε ιστορικό ανακαθορισμό [Τσάτσος]63.

Την διατύπωση της έγκυρης, αν όχι της εγκυρότερης ερμηνευτικής εκδοχής θεωρούμε εφικτή από τις εξής προϋποθέσεις: η χρησιμοποιούμενη μεθοδολογική διαδικασία πρέπει να θεμελιώνει με τρόπο λογικά ελεγκτό και επαληθεύσιμο το ανευρισκόμενο νόημα ώστε η

⁶¹ Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου - Κεφ. Ε'— Ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων δικαίου — η ερμηνευτική και τα προβλήματα της ερμηνείας των κανόνων δικαίου — Ι. Αραβαντινός — Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα 1978 62 Συνταγματικό δίκαιο — τόμος Α' - Θεωρητικό θεμέλιο — παράγ. 5 το δίκαιο — εισαγωγή — Δ. Τσάτσος — Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα — Κομοτηνή 1994

⁶³ Το Σύνταγμα — τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεως — η ερμηνεία του Συντάγματος μεταξύ πολιτικής αξιολόγησης και πολιτικού δόγματος — σελ. 33 — η διατύπωση της εγκυρότερης ερμηνευτικής εκδοχής— Κ. Μαυριάς — Εκδ. Σάκκουλα — Ιανουάριος — Μάρτιος 1989

51

συγκεκριμένη ερμηνεία να μην εμφανίζεται αυθαίρετη, αλλά να μπορεί να γίνει αντικειμενικά αποδεκτή και από άλλους ερμηνευτές, η δε εφαρμογή των βάσει αυτής ερμηνευτικών κανόνων, να αποβαίνει όσο το δυνατό περισσότερο προβλεπτή και λυσιτελής [Μάνεσης] .

Συμπερασματικά για την αναφορά στο ισχύον δίκαιο προκειμένου κατανοηθούν οι νοητικοί παράμετροι που προσδιορίζουν την διάταξη του Συντάγματος περί του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας διαπιστώνεται, ότι το δίκαιο οφείλεται στην ιστορικότητα της υπάρξεως του ανθρώπου ως όντος μέσα στον κόσμο και αναλύεται σε εκείνο που είναι ήδη τεθειμένο από το κράτος ή την κοινωνία και σε εκείνο που ο άνθρωπος ως προβολή στο μέλλον αξιώνει για να κατοχυρώσει το δικαίωμά του να ζήσει, μια ζωή άξια του ανθρώπου και του να την ζει κανείς65.

⁶⁴ Το Σύνταγμα — τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεως — η ερμηνεία του Σύνταγματος μεταξύ πολιτικής αξιολόγησης και πολιτικού δόγματος — σελ. 33 — η διατύπωση της εγκυρότερης ερμηνευτικής εκδοχής — Κ. Μαυριάς — Εκδ. Σάκκουλα — Ιανουάριος — Μάρτιος 1989

⁶⁵ Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου - Κεφ. Α'— Το δίκαιον παράγ. 2 — το ιδανικό θεμέλιο του ισχύοντος δικαίου— Ι. Αραβαντινός — Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα 1978

Επίμετρο, προβληματισμοί και επιλογικά συμπεράσματα -

Οι νέοι συσχετισμοί και οι νέες αντιλήψεις οδηγούν τα σύγχρονα Συντάγματα να αποποιούνται την υλοποίηση συγκεκριμένων ιδεολογιών για την θέσπιση και την διεύρυνση θεμελιωδών δικαιωμάτων. Εισάγουν πλέον φιλελεύθερα και κοινωνικά στοιχεία που άλλοτε αλληλοσυμπληρώνονται και άλλοτε αντιφάσκουν. Αφενός εκφράζεται πλέον η αναγκαιότητα για την διασφάλισή τους, άρα η παρέμβαση του κράτους αποτελεί για τούτο την εγγύηση, αφετέρου απαιτείται η αυτονομία τους για την ομαλή λειτουργία τους, άρα εδώ η αποχή του κράτους κυριαρχεί.

Στο περιεχόμενό τους, σκοπός της κοινωνίας είναι ο άνθρωπος και για πρώτη φορά στο θεμελιώδη νόμο της Βόννης το 1949 θεσπίζεται ως πρώτο θεμελιώδες δικαίωμα η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που καθίσταται αναπόσπαστο στοιχείο στην εξέλιξη της προσωπικότητας. Προτάσσεται λοιπόν για πρώτη φορά ο άνθρωπος και όχι το άτομο. Η έννοια αυτή εισάγεται για να τονιστεί πλέον ότι οι σχέσεις ανθρώπου και κοινωνίας δεν είναι ανταγωνιστικές ή τουλάχιστον δεν πρέπει να είναι και ο άνθρωπος είναι αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού συνόλου⁴⁰.

Με την πραγματικότητα της ύπαρξης του κράτους δεδομένη, αποδίδεται στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας - αφού υπάγει όλους τους ανθρώπους στην ίδια εξουσία και συνακόλουθα στους κανόνες δικαίου που αυτό παράγει - η δυναμική της γέννησης του αιτήματος της βαθμιαίας αναγνώρισής του και οδηγεί έτσι και στην εξέλιξή του.

Διαφαίνεται πλέον ότι το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας έχει ενσωματώσει τον ουσιώδη όρο της εξέλιξης της, δηλαδή την υπόστασή της και η κατοχύρωσή αυτής της εξέλιξης αποτελεί ήδη προϋπόθεση που απορρέει από τις δικαιικές διατάξεις περί της αξίας του ανθρώπου, διαπνέοντας και την ερμηνεία κάθε άλλης συνταγματικής διάταξης. Η αξία του ανθρώπου είναι η απαραβίαστη εκείνη ιδιότητα που τον διακρίνει από τα αντικείμενα ή τα άλογα όντα. Από την αξία αυτή συνάγεται η αναγνώριση του ανθρώπου από το δίκαιο ως υποκείμενο δικαίου, δηλαδή φορέα του δικαιώματος και της υποχρέωσης όπως ρητά στην ελληνική κανονιστική τάξη ορίζουν τα άρθρα 34 και 57 του αστικού κώδικα⁴¹.

⁴⁰ Συνταγματικό δίκαιο – τόμος Γ' – θεμελιώδες δικαίωμα – σημεία από την ιστορία των θεμελιωδών δικαιωμάτων – Δ. Τσάτσος – Εκδ. Σάκκουλα – Αθήνα 1987

⁴¹ «Θεμελιώδη Δικαιώματα» – Μέρος 2^ο Μητρικά δικαιώματα – Πεδίο προστασίας – Η αξία του ανθρώπου – Σπ. Βλαχόπουλος Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2017

Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας λειτουργεί στο Σύνταγμά μας με τον χαρακτήρα επικουρικής ρήτηρας προστατεύοντας όλες τις πτυχές της ανθρώπινης προσωπικότητας που δεν βρίσκουν στέγη σε ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις⁴².

Εντός του επιμέτρου που λειτουργεί ως συμπλήρωση στην παρούσα εργασία, στις προαναφερόμενες θέσεις τίθενται και οι προβληματισμοί για κάθε θεματική των κεφαλαίων που σημειώθηκαν στην εργασία και που ανακύπτουν κατά τον συγγραφέα υπό το βάρος των θεωρητικών προσεγγίσεων που επιχειρήθηκαν, έτσι ώστε το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας να ερμηνευθεί και να μελετηθεί από μια διαφορετική οπτική γωνία ανάγοντας τα όποια επιλογικά συμπεράσματα σε ένα νοητικό επίπεδο ικανό να οδηγήσει τον αναγνώστη της σε επίσης περαιτέρω προβληματισμούς, προετοιμάζοντας τις εκδοχές της εξελικτικής διαδικασίας, στο πλαίσιο σύγχρονων επίκαιρων παρόντων ή έστω πλησιέστερων μελλοντικών δεδομένων.

Το απαντητικό πλαίσιο για κάθε προβληματική είναι πολύ δύσκολο και να προσδιοριστεί αλλά και να οριοθετηθεί γεγονός που αναδεικνύει την δυναμική του δικαιώματος. Καμία στατικού χαρακτήρα προσέγγιση δεν αντικατοπτρίζει αντικειμενικά την έκτασή του, ανάγοντας την προστασία του ως διαρκή διαδικασία αναζήτησης νέων μηχανισμών διασφάλισής της.

- Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας δεν κατοχυρώνεται ρητά στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.) αλλά σύμφωνα με νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου, το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθ. 8 παρ. Ι της Ε.Σ.Δ.Α.⁴³ το οποίο εγγυάται τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου, περιλαμβάνει πολλές πτυχές της προσωπικότητάς του, καθώς και το δικαίωμα στην ταυτότητα και την προσωπική ανάπτυξη του, υπό το πρίσμα της ατομικής αυτονομίας, έννοια η οποία αντικατοπτρίζει μια σημαντική αρχή που στηρίζεται η ερμηνεία των εγγυήσεων του άρθ. 8 της Ε.Σ.Δ.Α.⁴⁴

⁴² Θεμελιώδη δικαιώματα – Κεφ. «γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων – συρροή» – Σπ. Βλαχόπουλος Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2017

⁴³ Άρθ. 8 παράγ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.: «παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του».

⁴⁴ Θεμελιώδη δικαιώματα – Κεφ. «η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας – γ' διεθνές δίκαιο» – σελ. 72 - Σπ. Βλαχόπουλος Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2017

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι πρόκειται για μια κατασκευή στο μέτρο που το κράτος είναι εκείνο που παρέχει την προσωπικότητα και αν θέλετε παρέχει και την

54

ικανότητα δικαίου, δίνοντας έτσι την δυνατότητα στο άτομο να διεκδικεί την προστασία των δικαιωμάτων του. Αντιδιαστέλλει με αυτόν τον τρόπο τον άνθρωπο που είναι δημιούργημα της φύσης από το πρόσωπο που είναι δημιούργημα του κράτους και οι κάθε εξαρτήσεις προέρχονται από την θέση του ανθρώπου ως μέλους της κοινωνίας. Εδώ ίσως διαφαίνεται ένα είδος κινδύνου που μπορεί να προκύπτει κάθε φορά που η μη σχηματισθείσες ορθώς κατά τον νομοθέτη προσωπικότητες να αποκλείονται από δικαιώματα. Άραγε είναι δυνατόν αυτό να συμβεί;

Εφόσον οι προσωπικότητες είναι μοναδικές, σημαίνει ότι κάθε προσωπικότητα είναι «κάτι άλλο», άρα υπάρχει μόνο μέσω της διαφοράς εάν ο συντακτικός νομοθέτης δεν έχει επιτρέψει την προστασία του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης σε επιλεγμένες προσωπικότητες. Άραγε θα μπορεί να συμβαίνει αυτό και Ιδίως όταν αυτές οι προσωπικότητες γίνονται κοινωνικά κυρίαρχες - και έτσι να απολαμβάνουν μόνο αυτές την πολιτική και πολιτειακή μέριμνα για την εξέλιξή της; Άραγε μόνο η συμπεριφορική πτυχή της προσωπικότητας μας απασχολεί, αυτή που περιλαμβάνει τις δράσεις μας και την διαγωγή μας; Η γνωσιακή πτυχή της, η σκέψη δηλαδή και το κίνητρο, ή η συναισθηματική πτυχή της με τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις, είναι έξω από το πεδίο του νομοθέτη όσον αφορά στην επιρροή τους στην οικοδόμηση και την εξέλιξή της και συνεπώς στην ελεύθερη ανάπτυξή της;

- Αλλά έστω και αν αυτή η πτυχή της προσωπικότητας απασχολεί το δικαιοσύνη ως προς την προστασία της, πρέπει να δεχθούμε ότι σε αυτήν την περίπτωση κυριαρχεί η αρχή ότι η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα μιας συνεχούς διαδικασίας αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο άτομο και στην κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Έτσι εύκολα συνάγεται ότι και μεν το άτομο είναι ένας ενεργός και συνειδητός παράγοντας σε αυτήν την διαδικασία, αλλά η κοινωνία και η πολιτεία είναι οι άλλοι σημαντικοί παράγοντες που οδηγούν στην διαμόρφωση της κατάστασης που κάθε φορά θα βρίσκεται το άτομο.

οι προβληματισμοί τώρα περί της έννοιας του δικαιώματος ως κυρίαρχο στοιχείο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, εισάγονται στο πλαίσιο τόσο της ερμηνεύσης του

όρου όσο και της αναζήτησης τυχόν νοημάτων που ενδεχόμενα αναφύονται από την διείσδυσή του στο περιεχόμενο των κανόνων του δικαίου.

Το πρώτο κρίσιμο στοιχείο για την αναγνώριση της έννοιας του δικαιώματος που πρέπει να μας απασχολήσει και έχει ήδη ανατρέξει από τον 14^ο αι. είναι η τυχόν διαμόρφωση της έννοιας με την εισαγωγή της σε ένα πεδίο αντίληψης περί του υποκειμένου του δικαίου. Ενώ

δηλαδή κυριαρχεί η θέση ότι το δικαίωμα αποτελεί στοιχείο μιας έννομης τάξης και υφίσταται λόγω αυτής, στο νέο πεδίο αντίληψης ο όρος δικαίωμα τείνει να αποδεσμευτεί από την έννομη σχέση και υφίσταται αποκλειστικά και μόνο λόγω του υποκειμένου.

Με άλλα λόγια, το δικαίωμα νοείται ως ιδιότητα του προσώπου και υπάρχει αποκλειστικά προς όφελός του. Είναι σύμφωνο με τον άνθρωπο και όχι προϊόν της κοινωνικής συμβίωσης. Έτσι, αποκτά το χαρακτηριστικό ότι κανείς δεν μπορεί να το στερηθεί χωρίς αιτία ή την συναίνεσή του⁴⁵.

Για τον χαρακτήρα του «δικαιώματος» της ελεύθερης ανάπτυξης προσωπικότητας επιβάλλεται επίσης να παρατηρηθεί ότι η προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα «κοινωνικό δικαίωμα» σε συνταγματικό επίπεδο, ίσως να μην κατέστη απολύτως επιτυχής διότι δεν έλαβε υπόψη την εντελώς διαφορετική φύση του ατομικού δικαιώματος - το οποίο και μόνο μπορούσε να κατοχυρώσει ένα Σύνταγμα - σε σχέση με το κοινωνικό δικαίωμα το οποίο αναπτύσσεται αποκλειστικά στο χώρο της νομοθεσίας και Ιδίως της Διοίκησης. Πράγματι, το ατομικό δικαίωμα συνίσταται σε οριοθέτηση της ατομικής σφαίρας έναντι του κράτους, δεν ζητά τίποτε περισσότερο παρά το κράτος να «μην πράξει» πέραν ορισμένων ορίων, ενώ το κοινωνικό δικαίωμα, ζητά παροχές από το κράτος.

Έτσι, στην πρώτη περίπτωση η αποχή παρέμβασης είναι απαιτητή από κάθε κράτος ενώ στην δεύτερη περίπτωση η παροχή είναι απαραίτητη από ένα «πλούσιο» κράτος, που δεν θα είναι ποτέ βέβαιο ότι αν συμβεί αυτό, θα έχει και διάρκεια. Επίσης, στο ατομικό δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ως συνταγματικό δικαίωμα δεν απαιτείται ενεργοποίησή του με συγκεκριμενοποίηση του νομοθέτη, όπως λ.χ. στο κοινωνικό δικαίωμά του ατόμου όπου η αξίωση παροχής προϋποθέτει σχετικό ειδικό νόμο⁴⁶.

Ο προβληματισμός αυτός έστω και εντός της τυπικής εξέλιξης του φαίνεται να κάνει ορατή την ανταγωνιστική σχέση ενός ατομικού κι ενός κοινωνικού δικαιώματος και να επιτείνει την θεωρητική τουλάχιστον αντινομία των δύο μεγεθών. Έτσι λ.χ. κατά την θεωρία, η ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα και η ιδιοκτησία ως κοινωνικό δικαίωμα προϋποθέτουν ένα κράτος το οποίο αναγνωρίζει και στις δύο περιπτώσεις την αυτονομία της κοινωνίας. Εδώ, το ατομικό

⁴⁵ «Συνταγματική θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου» - κεφ. 4 - η νομική έννοια των θεμελιωδών δικαιωμάτων - ο όρος δικαίωμα στο δίκαιο - σελ. 200 - Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου - Εκδ. Πατάκη - Αθήνα 2021

⁴⁶ Το Σύνταγμα: τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεως— η ένταση μεταξύ κράτους δικαίου και κοινωνικού κράτους - τεύχος 2^ο - Εκδ. Σάκκουλα - Αθήνα 1984

δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας επιδρά στα κοινωνικά δικαιώματα οικονομικής φύσεως αφού η οικονομική ελευθερία και η

56

ιδιοκτησία είναι αδιαφιλονίκητα στοιχεία σύνθεσης της προσωπικότητας και βεβαίως της ανάπτυξής της. Αυτή η σημειωθείσα θεωρητική αντινομία μπορεί να εξελιχτεί σε πραγματική σύγκρουση αν δεν γίνει λελογισμένη επιλογή και μετριοπαθής χρήση μέσων με τα οποία το κράτος εκπληρώνει και τον κοινωνικό του ρόλο.

Συμπεραίνεται έτσι ότι το δικαίωμα είναι το νομικό εργαλείο για την κτήση και προστασία της ελευθερίας στην συγκεκριμένη κοινωνία. Το περιεχόμενο ενός δικαιώματος είναι πιο περιορισμένο από το δικαίωμα της ελευθερίας⁴⁷.

Στην σύγχρονη εξέλιξη αντικείμενο διεκδίκησης γίνονται ολοένα και νέα δικαιώματα για την προστασία ειδικότερα ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων όπως λ.χ. οι πρόσφυγες, οι μειονότητες, οι αυτόχθονες πληθυσμοί, τα θύματα ρατσιστικής και ενδοοικογενειακής βίας, οι φορείς ειδικών ή σπάνιων ασθενειών, οι ομοφυλόφιλοι και τα διεμφυλικά άτομα κ.ά. Εδώ ανάγεται το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ως κυρίαρχο ατομικό δικαίωμα βασιζόμενο στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Αυτός ο δικαιωματισμός απέδειξε υπό το βάρος της κριτικής ότι συμβάλλει στην σύγχυση του πολιτικού υπόβαθρου και του νομικού πλαισίου επί των δικαιωμάτων και στην σύγχυση της ιδεολογικής του διάστασης δίνοντας έδαφος στον διεθνή χώρο περί της «έννοιας της ανθρωπότητας». Η έννοια αυτή υποδηλώνει το σύνολο του πληθυσμού και περιλαμβάνει όχι μόνο τους ζώντες αλλά και τις μελλοντικές γενιές ως στοιχεία υποκείμενα σε δικαιώματα.

Η ατομική συμμετοχή στην εξέλιξη της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, αλλά και στην προστασία της, αποτελεί σημαντικό πυλώνα στην γέννηση των αξιώσεων και της υπεράσπισης του δικαιώματος. οι αξίες, οι αρχές, τα ιδανικά και οι αρετές της καθεμιάς και του

⁴⁷ Συνταγματική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου – κεφ. 1 - μια έννοια νομική με απρόβλεπτες κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους – σελ. 26 – Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου – εκδ. Πατάκη – Αθήνα 2021

καθενός, οδηγούν στον σεβασμό για τους κανόνες και για την ορθολογική κατανόηση του κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού γίνεσθαι, θωρακίζοντας την αυθεντία στο δικαίωμα.

- Μια άλλη πτυχή της θεωρητικής προσέγγισης της ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι το πολίτευμα στο βαθμό που αυτό επιδρά στο πλαίσιο προστασίας και εγγυήσεων που δύναται να αναπτυχθούν, προκειμένου το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, αφενός κατοχυρωθεί, αφετέρου εξελιχθεί.

Η δημοκρατική αρχή επαγγέλλεται την ενσάρκωση της πολιτείας από το κοινωνικό σώμα των πολιτών. Συνεπώς, κάθε σχετική διαφοροποίηση προς όφελος πολιτικών μεθόδων

57

και πρακτικών έναντι του πολιτικού γίνεσθαι που διαμορφώνει συνακόλουθα τις προκύπτουσες «συμβάσεις εξουσίας», δεν τείνει στην κατάργηση του καταμερισμού των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών έργων, δημιουργώντας ένα πεδίο εντός του οποίου η αυτονομία φαντάζει αδύνατη με συνέπεια οι ελευθερίες με ευκολία να περιστέλλονται και να περιορίζονται.

Είναι αναγκαίο το πολίτευμα που θα προσδιορίζει τις επιταγές της διακυβέρνησης να οδηγείται στο αξίωμα ότι η ανάπτυξη των ανθρωπίνων κοινωνιών ακολουθεί κατά πόδας την ανάλογη ανάπτυξη ενός εκάστου των ατόμων. Η δημοκρατία φαίνεται να δύναται αν λειτουργήσει και προς αυτή την κατεύθυνση. Το εξελικτικό γίνεσθαι της προσωπικότητας βρίσκει το χώρο του και μια δυναμική ανθρωποκεντρικής ωριμότητας, δημιουργεί την βεβαιότητα της καθολικής υπεροχής αυτού του πολιτεύματος, έναντι αυταρχισμού και της δεσποτείας. Σε κάθε περίπτωση οι ελευθερίες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας που καλείται στην σύγχρονη εποχή να εμπραγματώσει μια κατά κάποιον τρόπο νεωτερική δημοκρατία, καταχωρείται ως σαφώς πιο ολοκληρωμένη από αρχαιότερα μοντέλα δημοκρατίας και μόνο⁴⁸.

Έτσι, η έννοια της δημοκρατίας ορίζεται ως το ταυτολογικό ισοδύναμο της καθολικής ελευθερίας και αποστασιοποιείται με την συγκρότηση του ατόμου και την αναγωγή του σε προσωπικότητα, με πρόσημο την αυτονομία του και στο κοινωνικό και στο πολιτικό πεδίο. Το

⁴⁸ Η δημοκρατία ως ελευθερία – δημοκρατία και αντιπροσώπευση – σελ. 23 – Γ. Κοντογεώργης – Εκδ. Πατάκη – Αθήνα 2007

πρόβλημα δύναται να εγερθεί όταν εντός σε αυτό το πολίτευμα γεννάται η επιθυμία ηγεμόνευσης. Η έννοια αυτή της ηγεμόνευσης δεν αποτελεί προφανώς αυτοτελή παράμετρο της ανθρώπινης κατάστασης. Συνάδει με την φύση της πολιτικής δύναμης όπου η απουσία μιας κανονιστικής πολιτείας αφήνει έδαφος ελεύθερο στην κάλυψη του κενού από τον κάτοχο της ισχύος, με τις ανάλογες επιδράσεις και στις αντιλήψεις και στις μεθόδους για την προστασία του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Εν προκειμένω το ζήτημα εστιάζεται στο ότι το κράτος δύναμη τοποθετείται στο μέτρο της ισχύος του υπεράνω του νόμου και εννοεί να ενσαρκώνει το νόμο και το δίκαιο και να μεταβάλλει την βούλησή του και την βούληση γενικής ισχύος, επιδρόντας στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας η οποία θα τίθεται παντού υπό όρους διαπραγμάτευσης στο όνομα πάντα νεωτερικών, φιλοσοφικών αλλά και ιδεολογικών μεταβολών.

Ένας άλλος σημαντικός λόγος που το δημοκρατικό πολίτευμα φαίνεται να διασφαλίζει περισσότερο τις ελευθερίες έχει να κάνει με τα συμπεράσματα που προκύπτουν όταν κανείς

58

αναλύσει και ερμηνεύσει τις διαφορές του μεταξύ των φιλελεύθερων πολιτευμάτων. Όλοι αυτοί οι θεσμοί ατομικά δικαιώματα, κράτος δικαίου, διάκριση εξουσιών και αντιπροσωπευτικό σύστημα, όντως υπήρξαν ως στοιχεία ενός νέου πολιτεύματος που μπορεί να ήταν φιλελεύθερο αλλά όχι κατ' ανάγκην και δημοκρατικό.

Ο εκδημοκρατισμός του φιλελεύθερου πολιτεύματος δεν άρχισε παρά μόνο με την καθολική ψηφοφορία όπου η είσοδος όλων στα πολιτικά δικαιώματα είχε συντελεστεί. Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είχε πλέον νέα δυναμική. Εντός της δημοκρατίας και για την δημοκρατία ξεκινά η πολιτική διαπαιδαγώγηση με συνειδητοποίηση και χειραφέτηση όλων, με τις ανάλογες επιδράσεις και στην οικονομικοκοινωνική ζωή. Έτσι, διευθύνθηκε η πολιτική ισότητα και επεκτάθηκε η πολιτική ελευθερία. Η φιλελεύθερη δημοκρατία και μόνο αυτή φαίνεται να αναγνωρίζει σε όλους τους πολίτες χωρίς νομικές διακρίσεις και προνόμια τα ίδια δικαιώματα, ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά⁴⁹.

Ο προβληματισμός που τίθεται αφορά στην ακολουθητέα πρακτική της φιλελεύθερης δημοκρατίας για την αντιμετώπιση της όξυνσης των κοινωνικών ανταγωνισμών, ένεκα κυρίως ενός απανταχού «εσωτερικού εχθρού» που δημιουργεί κινδύνους ώστε να οδηγήσει σε

⁴⁹ Η κρίση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και το Σύνταγμα – κείμενο δημόσιας συζήτησης – Α. Μάνεσης 20/11/1975 – Θεσσαλονίκη

αναιρέσεις θεσμικών και ιδεολογικών βάσεων και με ευκολία πλέον περιορισμοί, αναστολές και περιστολή δικαιωμάτων, οδηγούν το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας σε διακινδύνευση. Η μεθόδευση γίνεται με το Σύνταγμα όπου η άσκηση των πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων ως και των ελευθεριών περιστέλλεται, είτε ως προς τους φορείς, είτε ως προς το αντικείμενό τους ώστε τα νέα κοινωνικοπολιτικά ρεύματα να μην είναι διογκωμένα και να διοχετεύονται κατά το δυνατόν «δυλισμένα» και «αποστειρωμένα» σε θεσμικά κανάλια στερεά που δύσκολα μπορούν να διαρραγούν ή να ξεχειλίσουν. Αυτό όμως σημαίνει ότι η δημοκρατική αρχή νοθεύεται και παραμορφώνεται, άρα ουσιαστικά καταλύεται. Όταν η Δημοκρατία τείνει όμως να γίνει διευθυνόμενη, αυτοαναίρεται.

Παρά τα συμπτώματα κρίσης και τις συναφείς φαλκιδεύσεις, το πολίτευμα τις φιλελεύθερης δημοκρατίας και μόνο αυτό λειτουργεί κατά τρόπο πιο σωστό και ολοκληρωμένο, πιο αυθεντικό από οιαδήποτε άλλο. Το δε νέο πιο σύγχρονο Σύνταγμά μας, παρά τα οποιαδήποτε συντηρητικά ή αυταρχικά στοιχεία του σημειώσει κανείς εμφανίζεται στο σύνολό του με αρκετά περιθώρια ομαλής λειτουργίας. Αυτό σημαίνει ότι ο συσχετισμός των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων καθίσταται ευνοϊκός για την διερεύνηση και προώθηση

της δημοκρατίας εντός της δημοκρατίας. Έτσι ελευθερίες και ατομικά δικαιώματα, όπως η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας να προστατεύονται, να επεκτείνονται και να τίθενται υπό των εγγυήσεων της ανάπτυξής των.

Παράλληλα με την εγκατάσταση της φιλελεύθερης δημοκρατίας ως τελικής μορφής πολιτεύματος που δύναται να εγγυηθεί το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, σημειώνονται και οι μεταβολές στην ατζέντα των κρατών δημιουργώντας νέα ιστορικά δεδομένα που συνδέονται με τις σύγχρονες εξελίξεις και με τις δικές τους πραγματικότητες ταράζουν το τοπίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Παλαιότερα η κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, το τέλος του ψυχρού πολέμου, οι συγκρούσεις στις σχέσεις Δυτικού και Ανατολικού μπλοκ, η διάλυση παλαιών κρατών αλλά και οι ενώσεις νέων, οι μεταναστεύσεις και οι προσφυγικές ροές μετέπειτα, οι εξεγέρσεις και οι πολιτικές συρράξεις, έως και η παγκοσμιοποίηση των οικονομικών σχέσεων με τις οξύτητες των δημοσιονομικών και οικονομικών κρίσεων, αλλά μέχρι και τις σύγχρονες κρίσεις της ενέργειας, της πανδημίας και του περιβάλλοντος, οδηγούν σε μια διαρκή δοκιμασία το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Η δοκιμασία αυτή ενθαρρύνεται ήδη με την σύγχρονη άποψη περί της ύπαρξης ενός πολιτισμικού σχετικισμού όπου η αντίληψη περί του δικαιώματος αυτού δεν συναρτάται μόνο με την ανθρώπινη φύση και τις αντίστοιχες κρατικές δικαιοκτικές παρεμβάσεις, αλλά και με τις πολιτιστικές αντιλήψεις και τις πολιτισμικές επιρροές της κάθε κοινωνίας.

Έτσι διαμορφώνεται ένα περιβάλλον για το καλό και το κακό, άρα και για το τι συνιστά δικαίωμα. Ο πολιτικός σχετικισμός καταγγέλλει τον δυτικοκεντρισμό της θεωρίας του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, αφού αυτή συντίθεται με στοιχεία που προσδιορίζουν την ελεύθερη ανάπτυξή της ως προϊόντα του δυτικού πολιτισμού και οι «εξαγωγή» τους σε κράτη με διαφορετικό πολιτιστικό και πολιτισμικό υπόβαθρο ενδέχεται να προσκρούσει σε πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές ή πολιτιστικές ιστορικά ιδιαιτερότητες⁵⁰.

Έτσι, εντός της ιστορικότητας προκύπτουν αυτές οι πηγές διακινδύνευσης που ταράσσουν τους ίδιους του όρους προστασίας των δικαιωμάτων, καθιστώντας την δοκιμασία

⁵⁰ Συνταγματική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου – κεφ. 1 – μια έννοια νομική με απρόβλεπτες κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους – σελ. 56 – Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου – εκδ. Πατάκη – Αθήνα 2021

διαρκή με επίδραση στην επέκταση, στην εμβάθυνση αλλά και στους περιορισμούς και τις περιστολές έως και την διακύβευση της συρρίκνωσής τους.

60

- Με την αναφορά στο ισχύον δίκαιο, η επιστήμη του δικαίου έχει κατά βάση ως αντικείμενο όχι κανόνες που ανήκουν στην ιστορία, αλλά κανόνες που λειτουργούν στο παρόν κοινωνικό και πολιτειακό γίγνεσθαι. Η ερμηνεία ενός νομικού κανόνα — ιδιαιτέρως ενός κανόνα Συντάγματος όπως λ.χ. στο άρθ. 5 του Συντάγματός μας περί του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας που τον απομονώνει από το κοινωνικοπολιτικό αντικείμενο, δεν μπορεί ποτέ να συμβάλλει στην αποκάλυψη του πραγματικού νοήματος. Έτσι εδώ θα πρέπει να κατανοούμε με ρεαλιστική προσέγγιση την έννοια της προσωπικότητας. Ένα πραγματικό νόημα με την πάροδο των ετών προσαρμοσμένο στις σύγχρονες φιλοσοφικές και ιδεολογικές αντιλήψεις θα προσδώσει στο κάθε φορά δίκαιο, την πραγματική ισχύ του.

Ακριβώς για αυτό η βαθύτερη πολιτική λειτουργία της ερμηνείας του δικαίου δεν πρέπει να περιορίζεται στην γνωσιολογική αποσαφήνιση του νοήματος του κανόνα, αλλά θα πρέπει να εκτείνεται και στην κριτική αποκάλυψη του κοινωνικοπολιτικού του αποτελέσματος.

Το διεθνές σύστημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Ε.Σ.Δ.Α.⁷⁸ όντας επικουρικό δίνει την δυνατότητα στα κράτη μέρη ως κατεξοχήν αρμόδιες οντότητες, να φροντίσουν για την αποτελεσματική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων που περιέχονται στην σύμβαση⁷⁹. Η διακριτική ευχέρεια που διαθέτουν τα κράτη κυμαίνεται ανάλογα με τις νομοθετικές ελλείψεις στις εθνικές έννομες τάξεις, προσφέροντας μια δυνατότητα ευελιξίας στην ρύθμιση των εννόμων σχέσεων κράτους και ατόμου. Είναι επομένως αναπόφευκτο πως το πεδίο της διακριτικής ευχέρειας των κρατών μεταβάλλεται συν τω χρόνω σε συνάρτηση με πιθανές αλλαγές που εμπεριέχονται στην πρακτική των ιδίων των κρατών.

Το ζήτημα τίθεται ως προβληματισμός στο ότι όταν απουσιάζει η συναίνεση των κρατών μερών για έναν κοινό παρονομαστή προστασίας του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης τα προσωπικότητας, τα ίδια τα κράτη είναι ελευθέρα να διαμορφώνουν το επιθυμητό πεδίο της προστασίας μέσω της εθνικής τους νομοθεσίας. Βεβαίως μια τέτοια ελευθερία δεν είναι απεριόριστη. Όπως έχει ήδη αποφανθεί το ευρωπαϊκό δικαστήριο, το περιθώριο εκτίμησης των κρατών συμβαδίζει με τον ευρωπαϊκό έλεγχο ο οποίος ασκείται

⁷⁷ Συνταγματικό δίκαιο — το αντικείμενο του συνταγματικού δικαίου — τόμος Α' — Θεωρητικό θεμέλιο — το ισχύον δίκαιο — σελ. 24 — Δ. Τσάτσος — ΕΚΔ. Σάκκουλα — Αθήνα — Κομοτηνή 1994 ⁷⁸ Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

⁷⁹ Ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου — σελ. 565 Α. Σισιλιάνος — εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη — Αθήνα 2017 « Το δικαστήριο επανειλημμένα θεωρεί πως τα ίδια τα κράτη είναι αυτά που μπορούν να κρίνουν καλύτερα τις ανάγκες της εθνικής τους έννομης τάξης. Ήδη από την δεκ. του 1970 όταν εκδόθηκε η απόφαση Handyside (ό.π. παρ. 48) το Ε.Δ.Δ.Α. απεφάνθη πως τα κράτη διατηρώντας άμεση και συνεχή επαφή με τις ζωτικές δυνάμεις της χώρας τους είναι τα κατ' εξοχήν αρμόδια να προσδιορίσουν τους περιορισμούς που κρίνονται αναγκαίοι στον χώρο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»

61

όχι μόνο επί της βασικής νομοθεσίας αλλά και επί των σχετικών αποφάσεων. Το δικαστήριο έτσι προστρέχει στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μερών αρχικά για να προσδιορίσει το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος και σε δεύτερο επίπεδο για να εξετάσει εάν οι όροι που έχει θέσει το κράτος μέρος αποτελούν αυθαίρετο περιορισμό και άρα αντίθετο στην συμβατική ρύθμιση⁵¹.

Περί του ισχύοντος δικαίου στην συνέχεια το άρθ. 15 παράγ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. επιτρέπει την λήψη μέτρων από τα κράτη κατά παρέκκλιση από την Σύμβαση στο μέτρο που αυτό κρίνεται απολύτως απαραίτητο. Δεν αρκεί η επίκληση της έκτατης ανάγκης για την δικαιολόγηση και την αποδοχή της παρέκκλιση από την Ε.Σ.Δ.Α. Τα κράτη οφείλουν να αιτιολογούν κατά τρόπο εμπειριστατωμένο τα μέτρα που λαμβάνουν και να συνδέουν εύλογα το εύρος της παρέκκλισης με την κατάσταση με την οποία καλούνται να αντιμετωπίσουν.

Το Ε.Δ.Δ.Α. ⁸] αναγνωρίζει στα κράτη ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης το οποίο επιδέχεται περιορισμούς και υποβάλλεται σε υπερεθνικό έλεγχο. Προκειμένου να ελέγξει αν τα μέτρα ήταν απολύτως αναγκαία το Ε.Δ.Δ.Α. συνεκτιμά την φύση του δικαιώματος το οποίο πλήττει η παρέκκλιση, τις περιστάσεις οι οποίες οδήγησαν σε αυτήν και την διάρκεια της έκτατης ανάγκης. Η διαρκής επανεξέταση των μέτρων παρέκκλισης εκ μέρους του κράτους προκύπτει εμμέσως από την αρχή της αναλογικότητας. Η υποχρέωση δε τήρησης αυτής της αρχής επιβάλλει την περιοδική επανεξέταση της αναγκαιότητας και της έκτασης εφαρμογής τους⁵².

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί για το ισχύον περί του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δίκαιο, η ανάγκη να υφίστανται κανόνες προστασίας του από πράξεις και παραλείψεις των ενωσιακών οργάνων, αλλά και των κρατών μελών όταν

⁵¹ Ε.Σ.Δ.Α. ερμηνεία κατά άρθρο – η επιφύλαξη της εθνικής νομοθεσίας και η διακριτική ευχέρεια των κρατών – σελ. 566 – Λ. Α. Σισιλιάνος – Υ έκδοση – Νομική Βιβλιοθήκη – Αθήνα 2017 ⁸¹ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

⁵² Ε.Σ.Δ.Α. ερμηνεία κατά άρθρο – έλεγχος μέτρων έκτακτης ανάγκης – σελ. 629 – Λ. Α. Σισιλιάνος – Υ έκδοση – Νομική Βιβλιοθήκη – Αθήνα 2017

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις εφαρμόζουν Ενωσιακό δίκαιο. Απαιτήθηκε έτσι από νωρίς σχετική νομολογία του δικαστηρίου λειτουργούσα ως κανόνας δεδομένου ότι ούτε εθνικά Συντάγματα ούτε η Ε.Σ.Δ.Α. δεσμεύουν την Ένωση ως οργανισμό και άρα χρειάζονταν ρυθμίσεις σε επίπεδο Ενωσιακού δικαίου. Η σχετική σκέψη του Δ.Ε.Ε.⁵³ στην γνωμοδότηση 2/13 περί προσχώρησης της Ένωσης στην Ε.Σ.Δ.Α. κατοχυρώθηκε θεσμικά⁵⁴.

62

Η ως άνω νομολογία του Ενωσιακού δικαστή κωδικοποιείται σήμερα με το άρθ. 6 της συνθήκης για την Ε.Ε.⁸⁵ αλλά και με την νομικά δεσμευτική θέση του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. με την Σ.τ.Α.⁸⁶ από 1/12/2009⁸⁷.

Στο ελληνικό δίκαιο λ.χ. στο άρθ. 57 Α.Κ.⁸⁸ διατυπώνεται το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας σαν γενική ρήτρα όπως ήδη αναφέρθηκε, η οποία κατοχυρώνει ένα απόλυτο δικαίωμα της καθεμιάς και του καθενός. Η γραμματική διατύπωση μάλλον αποδεικνύει σαφώς ότι ο νομοθέτης αποφεύγει να προσδιορίσει ρητά και με ακρίβεια τα στοιχεία που συνθέτουν την έννοια της προσωπικότητας, παραχωρώντας χώρο στο πεδίο εφαρμογής των σχετικών διατάξεων ικανών να συμπεριλάβει και άλλες περαιτέρω πτυχές της.

- Το δίκαιο ως σύστημα κανόνων που ρυθμίζουν την συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας προσλαμβάνει την έννοια της ελευθερίας όπως επικρατεί σε μια συγκεκριμένη κοινωνία και της δίνει νομική υπόσταση, δηλαδή την καθορίζει νομικά «μετατρέποντας» αυτήν σε δικαίωμα. Μπορεί έτσι κανείς να υποστηρίξει ότι το δικαίωμα είναι το «νομικό εργαλείο» για την κτήση και την προστασία της ελευθερίας στην συγκεκριμένη κοινωνία.

Τα ερωτήματα που τίθενται είναι: κατά πόσο ο άνθρωπος μπορεί πραγματικά να είναι ελεύθερος; Η ελεύθερη βούληση είναι πραγματικά ελεύθερη; Υπάρχει διάκριση μεταξύ ελευθερίας δράσης και ελευθερίας σκέψης;

⁵³ Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης

⁵⁴ Δ.Ε.Ε. 2/13 Γνωμοδότηση 18/12/2004 Προσχώρηση της Ε.Ε. στην Ε.Σ.Δ.Α. «Στον πυρήνα του νομικού μορφώματος της Ε.Ε. βρίσκονται τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως έχουν αναγνωρισθεί με τον Χάρτη ο οποίος

Στην πορεία των αναζητήσεων για τον καθορισμό των σχέσεων ενός κράτους δικαίου και ενός κοινωνικού κράτους δεν μπορεί να λησμονούμε το πραγματικό υπόβαθρο: το κοινωνιολογικό περιβάλλον της έριδος για την «έκταση» του κράτους. Το περιβάλλον αυτό συντίθεται σήμερα από το μεγάλο δίλλημα του σύγχρονου ανθρώπου: περισσότερη ασφάλεια και κοινωνική υλική εξασφάλιση ή περισσότερη ελευθερία; Η μέχρι σήμερα εξέλιξη δείχνει ότι η ανάγκη για κοινωνική ασφάλεια συνδεδεμένη με τους μεγάλους

δυνάμει του άρθρου 6 παράγ. 1 της συνθήκης για την Ε.Ε. έχει το ίδιο κύρος με τις συνθήκες, ο δε σεβασμός των δικαιωμάτων αυτών αποτελεί όρο της νομιμότητας των πράξεων της Ε.Ε. με αποτέλεσμα να μην επιτρέπονται εντός αυτής μέτρα που δεν είναι σύμφωνα με τα εν λόγω δικαιώματα...»

85 Άρθ. 6 (1) Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της των οποίων τα κυβερνητικά συστήματα βασίζονται στις δημοκρατικές αρχές. (2) Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται στην Ε.Σ.Δ.Α. για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών που υπογράφηκε στην Ρώμη στις 4/11/1950 και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών ως γενικές αρχές του Κοινοτικού Δικαίου. (3) Η Ένωση διαθέτει τα μέσα που απαιτούνται για την επίτευξη των στόχων της και για την επιτυχή εφαρμογή των πολιτικών της.

86 Συνθήκη της Λισαβόνας

87 Εισαγωγή στο δίκαιο της Ε.Ε. — Κεφ. 2 — Προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων — σελ. 34 — Χριστιάνος Παπαδοπούλου Περάκης — Υ έκδοση αναθεωρημένη — Νομική Βιβλιοθήκη — Αθήνα 2021

88 Άρθ. 57 Α.Κ.: «όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί η προσβολή στο μέλλον...»

63

κινδύνους στους οποίους εκτίθεται η ανθρώπινη ύπαρξη μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, έχει σημαντικά προπορευθεί στις αξιολογήσεις του πολίτη έναντι της ελευθερίας⁸⁹.

Η ελευθερία έχει αισθητά υποχωρήσει στην συνείδηση του σύγχρονου ανθρώπου. Μια σημαντική απόδειξη είναι ότι βασικά κριτήριά του είναι οι ποσότητες των υλικών παροχών που του εξασφαλίζονται από την κρατική μέριμνα και όχι οι βαθμοί ελευθερίας που απολαμβάνει. Ο πολίτης της δημοκρατίας και το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του έχουν ανάγκη από μια αναθέρμανση της αξίας της ελευθερίας. Βέβαια, η κεντρική θεματική του κλασικού φιλελευθερισμού είναι μια ορισμένη δέσμευση σε μια ακραία μορφή ατομικισμού. Τα ανθρώπινα όντα και οι από αυτά σχηματισμένες προσωπικότητες, θεωρούνται εγωιστικά πλάσματα που κοιτάζουν το συμφέρον τους και στηρίζονται κατά μέγα μέρος στον εαυτό τους. Από την σκοπιά του «κτητικού ατομικισμού» θεωρούνται ιδιοκτήτες του εαυτού τους και των ικανοτήτων τους που δεν οφείλουν τίποτε στην κοινωνία, στο κράτος ή σε άλλα άτομα.

Αυτή η ατομιστική θεώρηση ενισχύεται από μια πίστη στην αρνητική ελευθερία η οποία σημαίνει την μη παρείσφρηση ή την απουσία εξωτερικών περιορισμών στο άτομο. Τούτο συνεπάγεται μια βαθιά αρνητική στάση απέναντι στο κράτος και σε όλες τις μορφές της

κυβερνητικής παρέμβασης που λειτουργούν πλέον ως αναγκαίο κακό αφού ναι μεν κατοχυρώνουν την τάξη και την ασφάλεια και την τήρηση των συμβολαίων, αλλά επιβάλουν στην κοινωνία μια συλλογική βούληση περιορίζοντας έτσι την ελευθερία και τις ευθύνες των ατόμων.

Στον σύγχρονο όμως φιλελευθερισμό επικρατεί μια πιο διαλλακτική στάση απέναντι στην κρατική παρέμβαση εισάγοντας σθεναρά μια ευρύτερη θετική έννοια της ελευθερίας. Εδώ ελευθερία δεν σημαίνει απλώς να μην επεμβαίνουν στις υποθέσεις σου αλλά υπάρχει σύνδεσή της με την προσωπική ανάπτυξη και την εξέλιξη του ατόμου ώστε να του δίνεται η ικανότητα να ολοκληρώνει την προσωπικότητά του και να πραγματοποιεί τις δυνατότητές

90
του.

Ένα άλλο ζήτημα που αφορά στην ελευθερία ανακύπτει όταν προσεγγίζει κανείς το πλαίσιο εντός του οποίου είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ο σκοπός της. Μπορεί δηλαδή να οριστεί ο σκοπός της ελευθερίας; Καταρχάς είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε όπως έλεγε ο μεγάλος φιλόσοφος θεωρητικός του φιλελευθερισμού Izaia Berlin ότι οι διάφορες

⁸⁹ Το Σύνταγμα — τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεως — τεύχος 2 — Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα 1984

⁹⁰ Εισαγωγή στην πολιτική — κεφ. 3 — πολιτικές ιδεολογίες — κλασικός και σύγχρονος φιλελευθερισμός — σελ. 76. — ANDREW HEYWOOD - μτφ. Γ. Καράμπελας- ΕΚΔ. Πόλις- Αθήνα 2006

ελευθερίες που μπορεί να επιθυμούμε θα είναι πάντα: είτε ανταγωνιστικές μεταξύ τους - καθώς ο σκοπός της ζωής δεν είναι ένας αλλά πολλοί και διαφέρει από άτομο σε άτομο είτε θα πρέπει να διατηρήσουμε σε αυτές την θεμελιώδη σημασία τους όσον αφορά στην απουσία επιθετικότητας και καταδυνάστευσης, για να αποφύγουμε τα ιδανικά μας να μετατραπούν σε δεσμά και για εμάς και για τους άλλους.

- Πέρα όμως από τους προβληματισμούς που παραπάνω αναφέρθηκαν και διατυπώθηκαν με βάση τους πυλώνες που επιχειρήθηκε η παρούσα ερευνητική προσπάθεια, μια εξίσου σημαντική και επίσης αντικειμενικά σύγχρονη πέραν του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, της επέκτασής του, αλλά και τον περιορισμό του προσέγγιση πρέπει να σημειωθεί στο περιβάλλον των νεώτερων προκλήσεων. Σε αυτό το περιβάλλον ένα σώμα απαντήσεων θα διεκδικεί την θέση του απέναντι στους προβληματισμούς που διαρκώς θα τίθενται δημιουργώντας νέα πεδία σκέψεων που θα οδηγούν με την σειρά τους πιο στοχευόμενες μελέτες, ανάλογες ερμηνείες και ίσως αυστηρότερες αποφάσεις.

Βλέπουμε λοιπόν ότι με την πάροδο των ετών και εντός του χρονολογικού πλαισίου που σημειώθηκε στο Ε' Κεφάλαιο της παρούσης εργασίας τα βήματα για την έκταση και την

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
 παρεχόμενη προστασία στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας συνεχίζονται, με το θετικό ισοζύγιο να κατισχύει έναντι της καταγραφείσης σχετικής ιστορικότητας, πλην όμως νέες σύγχρονες προσκλήσεις θέτουν υπό διακύβευση τις ατομικές ελευθερίες ανάγοντας τον θεσμικό μηχανισμό προστασίας του δικαιώματος ευάλωτο και κατά συνέπεια υποχρεωμένο να λειτουργεί με ισχυρά αντανακλαστικά, έτσι ώστε να δύναται να επιχειρεί μεταρρυθμιστικές διαδικασίες χωρίς καθυστερήσεις.

Οι προσεγγίσεις στο διακύβευμα του δικαιώματος ένεκα των σύγχρονων εξελίξεων καθίστανται αναγκαίες και για έναν μελετητή - σύμφωνα πάντα και με την σημειούμενη ιστορικότητα - αποτελεί πρόκληση η διείσδυση στην αναζήτηση αλλά και την ερμηνεία των σκοπών της θεσμικής κάθε φορά υφιστάμενης κατάστασης.

Άραγε λ.χ. η ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη με την έλευση της τεχνητής νοημοσύνης και την εξέλιξη της ρομποτικής, όπου η μεταμόρφωση αλλά και η αντικατάσταση ανθρωπίνων δυνατοτήτων διεισδύει στο πεδίο αμφισβήτησης αξιών — εντός ενός πλαισίου που ούτως ή άλλως περιλαμβάνει αποκλεισμένους όπως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία και οι ανεκπαίδευτοι — ανάγοντας την τεχνολογία επιδραστική στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας,

⁹¹ Η φιλοσοφία με απλά λόγια — ελεύθερος σημαίνει αδέσμευτος — Izaia Berlin — ΕΚΔ. Κλειδάριθμος — μτφ. Μ.Μικέδης — Αθήνα 2014

65

δημιουργεί νέα πεδία επέκτασης του δικαιώματος σε νέες πτυχές της προσωπικότητας; Πότε αυτό θα αναδειχθεί και αν ναι, θα γίνει έγκαιρα ή οι καθυστερήσεις θα επιφέρουν τριγμούς στους κρατικούς μηχανισμούς προστασίας; Η υποστήριξη ενός ατόμου από τις δυνατότητες της τεχνητής νοημοσύνης και της συναφούς τεχνολογικής εξέλιξης, προσεγγίζει το πλαίσιο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του ή παραπέμπει σε αδυναμία της υφιστάμενης δυναμικής της; Ποιοι κίνδυνοι ελλοχεύουν για την ανθρώπινη αυτονομία και συνεπώς για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας; Υπάρχουν ερωτήματα σχετικά με τον πιθανό αντίκτυπο στην ιδιωτική ζωή, την ασφάλεια και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια; Υπάρχει ηθική στην τεχνητή νοημοσύνη που να επηρεάζει πτυχές της προσωπικότητας; οι πολιτικές των κυβερνήσεων για την προστασία του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, δεδομένου των επιδράσεων της τεχνητής νοημοσύνης στην κοινωνία έχουν προσδιοριστεί;

Σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α.⁵⁵ η τεχνητή νοημοσύνη αποτελεί ούτως ή άλλως υπαρξιακή απειλή λόγω του ενδεχομένου οι άνθρωποι να μην είναι σε θέση να ελέγξουν μια τεχνητή

⁵⁵ Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις
 γενική νοημοσύνη ή μια υπερνοημοσύνη όταν και αν εμφανιστούν. Η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί σκόπιμα ή το πιο πιθανόν ακουσίως να εξαλείψει την ανθρωπότητα ή να εγκλωβίσει τα πρόσωπα σε μια αέναη δυστοπία⁵⁶.

Εδώ το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας απαιτεί ένα ρυθμιστικό πλαίσιο, καθόσον φαίνεται ότι η πολιτεία απέχει και η σχετική εξουσία εφόσον αφέθηκε, θα εναποτίθεται στις επιχειρήσεις που αναπτύσσουν αυτές τις τεχνολογίες και μοιραία θα ενεργούν εξυπηρετώντας σκοπιμότητες που τις ωφελούν. Η αναγωγή των τεχνολογιών αυτών σε δημόσιο αγαθό είναι δυνατόν να αποτελέσει πρόταση που δύναται κατάλληλα να οδηγήσει στην μέριμνα για ένα ασφαλές πλαίσιο προστασίας του θιγόμενου δικαιώματος, Αποτελεί πλέον μια πρόκληση και ένα στοίχημα καθώς φαίνεται ότι όλα θα εξαρτηθούν από το ποιο πρόσωπο και άρα από ποια προσωπικότητα θα έχει πρόσβαση σε αυτές τις τεχνολογίες.

Βέβαια, το άτομο και η προσωπικότητά του δεν θα έχει βγει και ούτε θα βγει εντελώς από την εξίσωση. Η ευφυΐα, η δημιουργικότητα και η δυνατότητα διατύπωσης εντελώς πρωτότυπων υποθέσεων και ερωτημάτων που θα απαντώνται για την εξέλιξη της προσωπικότητας δεν προβλέπεται να υποκατασταθούν από την μηχανή. Όταν όμως το καύσιμο της τεχνητής νοημοσύνης θα είναι τα ίδια τα δεδομένα των ατόμων, τότε οι εταιρείες ανάπτυξής τους είναι κοντά - ένεκα της συλλογής των δεδομένων αυτών - στην

66

παραβίαση της ιδιωτικότητας των ίδιων των ατόμων. Το πρόσωπο πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο. Απαιτείται εισαγωγή συγκεκριμένων περιορισμών με αντίστοιχες νομοθεσίες.

Ένα πράγμα είναι το μόνο βέβαιο ότι στις εποχές των αλγορίθμων τα άτομα και οι προσωπικότητες πρέπει να είναι σημαντικότεροι από ποτέ. Το τι θα σημαίνει να είσαι άνθρωπος και πως στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης θα ορίζεται η προσωπικότητα, είναι και ζήτημα του δικαικού οικοδομήματος.

- Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που διαπιστώνεται εντός του πλαισίου των σύγχρονων εξελίξεων που επιδρούν στο δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αφορά στις διαδεδομένες πλέον για την εξυπηρέτηση σκοπιμοτήτων πρακτικές παραπλάνησης, πειθούς και ψυχολογικών επιχειρήσεων, ικανές όχι μόνο να κατευθύνουν πτυχές τις προσωπικότητας αλλά και να αναχαιτίσουν ή να ακυρώσουν άλλες δημιουργώντας ένα περιβάλλον που

⁵⁶ Η τεχνητή νοημοσύνη και εμείς – κεφ. «Δαμάζοντας το κύμα» - σελ. 42 - εκδ. Καθημερινή – Ιούνιος 2023

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας: σύγχρονες εξελίξεις προσδιορίζει το σύγχρονο γίνεσθαι. Αυτή η προπαγανδιστική διαδικασία δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια ψυχολογική τεχνική που αποσκοπεί στην χειραγώγηση του υποσυνείδητου του ατόμου, στην ακύρωση του κριτικού πνεύματός του, αλλά και στην δημιουργία συλλογικών παθών⁵⁷. Αποσκοπεί να προκαλέσει ή να αποτρέψει μια αλλαγή των ατομικών και των συλλογικών συμπεριφορών και στάσεων. Η απεύθυνσή της επιδρά κάθετα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας αφού επηρεάζει τις δράσεις ή την αποχή από αυτές του ατόμου που γίνεται αποδέκτης της.

Ταυτόχρονα στην σύγχρονη πραγματικότητα, η επίδραση αυτής της εκδοχής στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, συναντά στο διαδίκτυο ευνοϊκό περιβάλλον δημιουργώντας αλληλεπιδράσεις με τις διαδικτυακές πλατφόρμες και την διαδικτυακή τεχνολογία, επηρεάζοντας αυτήν, οδηγώντας το πεδίο προστασίας του δικαιώματος σε μια νέα προβληματική.

- Διεισδύοντας στις πτυχές της εξέλιξης του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν θα μπορούσε να μην ληφθεί υπόψη από οποιοδήποτε μελετητή η σύγχρονη εκδοχή της επικοινωνίας. Σε ένα σύμπαν στο οποίο η επικοινωνία έχει γίνει βαριά βιομηχανία οι άνθρωποι μπορούν όλο και περισσότερο να επικοινωνούν χωρίς να συναντιούνται και συνεπώς χωρίς να αλληλεπιδρούν πρόσωπο με πρόσωπο.

67

Αυτή η διαδικασία παράγει την φυσική απομόνωση που συνεπάγεται την μοναξιά και που την ανάγει σε ένα από τα κακά της επικοινωνιακής κοινωνίας όπου θεωρητικά όλοι επικοινωνούν με όλους. Οι πιο προηγμένες εξελίξεις της επιστήμης των υπολογιστών και της πληροφορικής μας επιτρέπουν όλο και περισσότερο να εργαζόμαστε σε προσομοιώσεις και να αλληλεπιδρούμε όλο και λιγότερο με τον πραγματικό κόσμο, προς όφελος ενός αμιγώς εικονικού σχεσιακού σύμπαντος. Τα τελικά αποτελέσματα αυτής της τάσης στην ατομική αλλά και στην συλλογική ψυχολογία δεν έχουν οριστικοποιηθεί ακόμη και αποτελούν ένα από τα διαφαινόμενα προβλήματα της τρίτης χιλιετίας.

Σε αυτόν τον πολιτισμό των μαζικών επικοινωνιών η ατομική ιδιωτικότητα διακυβεύεται. Δεν παρακολουθούμε μόνο όταν μπαίνουμε σε ένα κατάστημα ή σε ένα αεροδρόμιο ή σε

⁵⁷ Παραπονημένες ειδήσεις – ο μετασηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης – κεφ. 6 «πολιτική οικονομία και παραπονημένες ειδήσεις» - η έννοια της προπαγάνδας και τα MME – σελ. 263 – Γ. Πλειός

ένα δημόσιο κτήριο αλλά επίσης σε κάθε αγορά μας με την κάρτα μας ή σε κάθε υπηρεσία που απολαμβάνουμε σε κάθε επικοινωνία μας με το κινητό τηλέφωνό μας, σε κάθε κίνησή μας με την χρήση του GPS ή με το ηλεκτρονικό μας ίχνος στις διαδικτυακές πλατφόρμες.

Αν η ιδέα μιας μαζικής κοινωνίας μπορούσε να μας κάνει να σκεφτούμε ένα σύμπαν στο οποίο οι διάφορες ατομικότητες ακυρώνονται και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητά μας συναντούσε προσκόμματα θα αντιδρούσαμε; Και πώς; Αλλά στον κόσμο των μαζικών επικοινωνιών που συνήθως παρουσιάζεται ως θέαμα εμπνευσμένο μάλιστα από την απόλυτη αισιοδοξία, ορισμένες απαισιόδοξες σκέψεις δεν μπορούν παρά να αποδειχθούν χρήσιμες για την διαφύλαξη των ελευθεριών μας και την περαιτέρω ενεργοποίηση για την ανάπτυξη νέων μηχανισμών προστασίας εντός ενός δικαικού κανονιστικού πλαισίου της κρατικής μέριμνας.

Έτσι, ο πυρήνας αυτού του μοντέλου επικοινωνίας που επιδρά και το διοικητικό πλαίσιο δια μέσου της προστασίας του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, θα πρέπει να εστιάζει στην σύνδεση μεταξύ των διαδικασιών μαζικής επικοινωνίας και των χαρακτηριστικών του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο λαμβάνουν χώρα ως και των εντός αυτού προσωπικοτήτων που αναπτύσσονται. Το ερώτημα πλέον δεν θα είναι τι κάνουν τα ΜΜΕ στις προσωπικότητες αλλά τι κάνουν οι προσωπικότητες με τα ΜΜΕ⁵⁸,

Συνεπώς, το άτομο και στην διαδικασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, τείνει να συμπεριλαμβάνει στις γνώσεις του αυτά που περιλαμβάνουν τα ΜΜΕ στο περιεχόμενό τους και να εξαρτά τον βαθμό σημασίας ή συνάφειας γεγονότων θεμάτων και σχέσεων από την έμφαση που τους δίνουν εναλλακτικά τα ΜΜΕ και με λογικές που συχνά

68

εξαρτώνται από τις ρουτίνες παραγωγής που ρυθμίζουν την λειτουργία των ιδίων αυτών μέσων.

Η κατανόηση πλέον της κοινωνικής πραγματικότητας και του κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού γίνεσθαι, με άμεσες επιδράσεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητας στην σύγχρονη συγκυρία είναι ουσιαστικά δανεισμένη από τα μέσα ενημέρωσης τα οποία δεν μας λένε άμεσα τι να σκεφτούμε, αλλά πώς και με ποιες προτεραιότητες⁵⁹.

⁵⁸ Οι σταθμοί στην ιστορία της επικοινωνίας του 20^{ου} αι. – τόμος Α' – θεωρία μαζικής επικοινωνίας – επιμέλεια UBERTO ΕΚΟ – ΕΚΔ. Πεδίο -Αθήνα 2022

⁵⁹ Οι σταθμοί στην ιστορία της επικοινωνίας του 20^{ου} αι. – Τόμος Α' σελ. 4 – θεωρία μαζικής επικοινωνίας – επιμέλεια UBERTO ΕΚΟ – ΕΚΔ. Πεδίο – Αθήνα 2022

- Ένα άλλο ζήτημα που διαπιστώνεται τουλάχιστον όσον αφορά στην σύγχρονη εγχώρια κοινωνική πραγματικότητα εστιάζεται στο πεδίο της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης, όπου ως στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου φαίνεται να μην προστατεύεται ασφαλώς το τεκμήριο αθωότητας το οποίο αποτελεί έκφανση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου με παράλληλη κατοχύρωση της τιμής και της αξιοπρέπειάς του.

Εδώ, μια σημαντική συμβολή του Ε.Δ.Δ.Α. στην ερμηνεία του άρθ. 6 παρ. 2 της Ε.Σ.Δ.Α.⁶⁰ είναι η επέκταση του πεδίου εφαρμογής του εκτός του στενού πλαισίου της ποινικής δίκης. Αυτή η επεκτατική εφαρμογή του τεκμηρίου της αθωότητας είναι ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο σε ότι αφορά στην ερμηνεία της παρ. 2 του άρθ. 6 της Ε.Σ.Δ.Α. καθόσον η εγγύηση που η διάταξη αυτή κατοχυρώνει υπερβαίνει το διαδικαστικό χαρακτήρα της, δηλαδή την διασφάλιση της οικονομικής θέσης του κατηγορουμένου πριν κριθεί οριστικά και νόμιμα η ποινική του ευθύνη.

Υπό αυτό το νέο πρίσμα το άρθ. 6 παρ. 2 της Ε.Σ.Δ.Α. εγγυάται ένα στοιχείο πολύ ευρύτερο και ιδιαίτερος χρήσιμο έναντι του κυκεώνα της ενημέρωσης, της εικόνας και της ακροαματικότητας και αυτό το στοιχείο πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητας το οποίο συνοδεύει το άτομο εσαεί και οφείλει να γίνεται σεβαστό από οιαδήποτε κρατική Αρχή, πέραν των στενών ορίων της ποινικής δίκης⁶¹. Αυτό συμβαίνει όμως;

Το πεδίο προστασίας αυτού του στοιχείου, αυτού του δικαιώματος, εκτιμάται ότι απαιτεί περαιτέρω στοχευόμενη προσέγγιση από τον νομοθέτη προκειμένου το ίδιο το δικαίωμα λειτουργήσει προς όφελος και μόνο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Το κοινό περί δικαίου αίσθημα όπως γίνεται υποκειμενικά αντιληπτό δεν μπορεί να λειτουργεί σε βάρος της προστασίας του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της

⁶⁰ Άρθ. 6 παρ. 2 Ε.Σ.Δ.Α. «παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθών μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του»

⁶¹ Ε.Σ.Δ.Α. Άρθ. 6 Κεφ. 3 —το τεκμήριο της αθωότητας — σελ. 306 — Α. Σισιλιάνος — ΕΚΔ. Νομική Βιβλιοθήκη — Αθήνα 2017

προσωπικότητας οιαδήποτε άτομο που υποβάλλεται εντός μιας ευνομούμενης πολιτείας στην διαδικασία απονομής δικαιοσύνης.

Άραγε, δεν είναι αρκετός ο αναπόφευκτος κοινωνικός στιγματισμός που σημειώνεται μετά το αποτέλεσμα της δίκης και πρέπει αυτός να ξεκινά ακόμη και πριν την έναρξή της;

- Η ελευθερία να παρουσιάζεται ένα πρόσωπο στους άλλους όπως αυτό επιθυμεί είναι άλλη μια όψη της ελεύθερης ανάπτυξης τη προσωπικότητας δεδομένου ότι εκφράζει την ιδιαιτερότητά του και του επιτρέπει να διαφοροποιείται από τους ομοίους του. Σημαίνει δηλαδή ότι το άτομο αποφασίζει μόνο του εάν και πως και σε ποιον βαθμό θέλει να παρουσιάζεται δημόσια η εικόνα του, η ζωή του, ή ορισμένες πτυχές της.

Στην σύγχρονη πραγματικότητα, το πεδίο προστασίας πρέπει να λειτουργεί εντός ασφαλών κρατικών μηχανισμών με ισχυρά θεσμικά αντανακλαστικά καθόσον η ιδιωτική ζωή αποτελεί μια ευρεία έννοια η οποία δεν μπορεί να οριστεί εξαντλητικά. Αντιθέτως, συμπεριλαμβάνει πολλαπλές όψεις της σωματικής και κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου όπου λ.χ. το όνομα, τη σωματική και ψυχολογική ακεραιότητα, την έμφυλη ταυτότητα, το δικαίωμα αναζήτησης της καταγωγής και την προσωπική ανάπτυξη υπό το πρίσμα της ατομικής αυτονομίας.

Έτσι, εδώ προκύπτει - ερμηνεύοντας και τους δικαιικούς κανόνες - ότι δεν αποτελεί εξαίρεση ο πυρήνας του έξω κόσμου που εισάγεται στον πυρήνα του δικαιώματος του ατόμου να ζει την ζωή του κατ' επιλογήν του. Ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής συμπεριλαμβάνει και το δικαίωμα του ατόμου να θεμελιώνει και να αναπτύσσει σχέσεις και με άλλα άτομα. Συνεπώς, κατ' επέκταση στην ήδη προστατευόμενη ιδιωτική ζωή, εμπίπτουν και οι εργασιακές ή επαγγελματικές δραστηριότητες, καθώς η πλειονότητα των ατόμων αναπτύσσουν κοινωνικές σχέσεις στο πλαίσιο του εργασιακού τους βίου. Άρα, η προστασία της ιδιωτικής ζωής πρέπει να περικλείει και την προστασία μιας σφαίρας δημόσιας διάδρασης με τρίτους.

Η επισήμανση επίσης της ενεργοποίησης της παραδοχής που εισάγεται όσον αφορά στην αρχή της στάθμισης των συγκρουόμενων δικαιωμάτων είναι σημαντική. Εξεταζόμενη κάθε φορά κατά περίπτωση, αυτή η παραδοχή πρέπει να προσεγγίζει όλες τις παραμέτρους που συνθέτουν το κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι. Ο κίνδυνος θα εμφανίζεται κάθε φορά που ο πυρήνας του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας θα τείνει να

διακυβεύεται. Έτσι λ.χ. το δικαίωμα ενός ατόμου που πάσχει από ανίατη ασθένεια να κάνει χρήση θεραπειών που βρίσκονται σε πειραματικό στάδιο, αντιπαρατίθεται στο συμφέρον της κρατικής οντότητας να ρυθμίζει την πρόσβαση αυτή, καθόσον δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία με πιθανά οφέλη ή κινδύνους, ή λ.χ. η επιλογή ενός ατόμου να μην γίνει γονέας και να καταφύγει σε εξωσωματική γονιμοποίηση που απαιτεί την συγκατάθεση του άλλου μέλους και πριν τελεσφορήσει η διαδικασία, να προκύψουν λόγοι άρσης της συγκατάθεσης.

Ακόμη, το δικαίωμα στην άμβλωση που αγγίζει την σφαίρα της ιδιωτικής ζωής της εγκύου, στενά όμως συνδεδεμένη με το αναπτυσσόμενο έμβρυο, ή το δικαίωμα στην ευθανασία που ταλανίζει την ελευθερία περί της ιδιωτικής ζωής και προτάσσει το ερώτημα: είναι ελευθερία η επιλογή για ευθανασία; Είναι διεκδίκηση ζωής; Είναι δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ένας θάνατος με αξιοπρέπεια; Αλλά και το δικαίωμα της επαρκούς νομικής προστασίας στο θύμα βιασμού που συγκρούεται με νομοθεσίες που

99

επιβάλλουν απόδειξη αντίστασης εκ μέρους του θύματος .

Επίσης, η μη διαφάνεια λ.χ. της επεξεργασίας των προσωπικών πληροφοριών δεν προσβάλλει μόνο τις δυνατότητες ανάπτυξης της προσωπικότητας, αλλά και το γενικό συμφέρον αφού η δυναμική του αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση λειτουργίας μιας ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας που στηρίζεται στην δυνατότητα δράσης και συμμετοχής των μελών της. Η αξίωση του ατόμου για απόλυτη ανωνυμοποίηση των πληροφοριών που τον αφορούν διασαφηνίζει το δικαίωμά του στην μόνωση, στην ψυχική ηρεμία, στην ανωνυμία και στην αυτόβουλη διάπλαση του εσωτερικού του κόσμου.

Η προστασία του ιδιωτικού βίου εκφράζει μια θεμελιώδη αρχή του σύγχρονου δικαίου και αποτελεί καρπό μακρόχρονης εξέλιξης. Η αυτόματη πλέον επεξεργασία δημιουργεί κινδύνους για την ελευθερία και την ανεξαρτησία του ατόμου. Οι κίνδυνοι αυτοί δεν προέρχονται μόνο από το κράτος αλλά και από πηγές διακινδύνευσης που βρίσκονται έξω από την θεσμική οργάνωση της κρατικής εξουσίας όπως είναι οι κοινωνικοί θεσμοί ή άλλοι φορείς οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας που είναι σε θέση με την συλλογή και την επεξεργασία των πληροφοριών να παραβιάσουν αποτελεσματικά την σφαίρα της ελευθερίας, γεγονότα που επιδρούν στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας .

Βλέπουμε δηλαδή ότι οι όποιες ρυθμίσεις θα αναφέρονται σε ζητήματα τα οποία προηγούνται της προσβολής του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της

⁹⁹ Ε.Σ.Δ.Α. Άρθ. 8 «Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής» σελ. 378 — Α. Σισιλιάνος — ΕΚΔ. Νομική Βιβλιοθήκη — Αθήνα 2017

¹⁰⁰ Το Σύνταγμα — Τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεων — το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των πληροφοριών — τεύχος Α' — σελ. 67 — Ιανουάριος — Μάρτιος 1969 — ΕΚΔ. Σάκουλα — Αθήνα 1989

71

προσωπικότητας, αφού ο έλεγχός τους δεν θεωρείται αναγκαίος για αυτό το δικαίωμα, με αποτέλεσμα η ελεύθερη ανάπτυξή του να θίγεται αφού έχει προηγηθεί ήδη η περιστολή ελευθεριών και ανεξαρτησίας.

Αλλά και μια σειρά κανονιστικού περιεχομένου διατάξεων για προστατευόμενα συμφέροντα που ενδεχόμενα οδηγούν σε συγκρούσεις, όπως λ.χ. η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία ή οι ιεραρχίες ως και οι εξ αυτών προκύπτουσες εξουσίες, πως εν απουσία προστασίας ελέγχονται για την παραβίαση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την συνακόλουθη επίδραση στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας; Η ηθική παρενόχληση επίσης στον χώρο εργασίας (mobbing), με την επιθετική ή υβριστική συμπεριφορά εναντίον εργαζομένων στοχεύει στην διαμόρφωση ενός εχθρικού ταπεινωτικού περιβάλλοντος που προσβάλλει την προσωπικότητα και την αξιοπρέπεια εμφανίζοντας αισθήματα μειονεξίας και συναισθηματικών ελλειμμάτων] ^{ΟΙ}. Εδώ ένα επαρκές στοχευόμενο εργατικό πλαίσιο καθίσταται επιτακτικό προκειμένου το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας προστατευθεί.

Πρόσφατα, η αντιμετώπιση της γυναίκας εντός του εκκλησιαστικού πεδίου αναδεικνύει με αποκλεισμούς και άβαρα ως και ανελευθερίες δείγματα σαφών διακρίσεων χωρίς προστασίες και δικαιώματα, με συνέπεια την σημαντική αρνητική επίδραση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Οι διασυννοριακοί, επίσης, θεσπισμένοι αποκλεισμοί και περιορισμοί ως προς την βούληση των ατόμων για μετακινήσεις και μεταναστεύσεις πόσο θίγουν άραγε αυτό το δικαίωμα αυξάνοντας αρνητικά την ήδη επιπλέον καταγεγραμμένη εκ των περιστάσεων μείωση της αξιοπρέπειάς τους;

Η θανατική ποινή, η σωματική ψυχική και ηθική ακεραιότητα, το όνομα, η ενδυμασία, η εικόνα, η φήμη, η προσωπική αυτονομία, ο γενετήσιος προσανατολισμός, τα προσωπικά δεδομένα, η οικογενειακή ζωή και η διάρρηξη των οικογενειακών δεσμών, η αναγνώριση και η προσβολή της πατρότητας, η παρένθετη κύηση και η αναγνώριση της υιοθεσίας, η επιμέλεια και η επικοινωνία με τα τέκνα, η κατοικία, η αλληλογραφία και οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις, η χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης και κρυφών μέσων παρακολούθησης, αποτελούν ενδεικτικά στοιχεία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας με την απαίτηση πλέον για ανάλογη προστατευτική μέριμνα και επέκταση του δικαιώματος από την πολιτεία, να κυριαρχεί.

Εδώ, διαφαίνεται απολύτως και ο διττός χαρακτήρας της προστασίας του δικαιώματος όπου, αφενός λειτουργεί κατά το κλασικό πρότυπο του αρνητικού δικαιώματος

¹⁰¹ Εφημερίδα «Καθημερινή» 8/7/2023

72

περιορίζοντας την δυνατότητα του κράτους να επέμβει στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου και στις σχέσεις που αναπτύσσει με τρίτους, αφετέρου οι ίδιες διατάξεις αποτελούν την μήτρα των θετικών υποχρεώσεων των κρατών τα οποία καλούνται να προστατεύσουν τα έννομα συμφέροντα των ατόμων όχι μόνο στις σχέσεις του με το κράτος αλλά και στις σχέσεις τους με τρίτους ιδιώτες.

Στις ειδικότερες εκδηλώσεις, επίσης, των οικονομικών ελευθεριών, οι οποίες κατοχυρώνονται ρητώς από το άρθ. 5 παρ. 1 του Συντάγματος] ⁰² ως το δικαίωμα του καθενός να συμμετέχει ελεύθερα στην οικονομική ζωή, το ρυθμιστικό πεδίο ανάγεται σε έναν διαρκή μηχανισμό με ισχυρά αντανakλαστικά, καθόσον οι οικονομικές δραστηριότητες και η προστασία τους αποτελούν δικαίωμα με την κάθε φορά διεύρυνση των φορέων αυτού του δικαιώματος και την απαίτηση της προστασίας του. Όμως σε ένα τεράστιο πλαίσιο άσκησης αυτών των δραστηριοτήτων όπως λ.χ. η εργασία, η συνδικαλιστική ελευθερία, η ιδιοκτησία, το εμπόριο, η ίδρυση και εκμετάλλευση καταστημάτων και η οικονομική λειτουργία των επιχειρήσεων με την ελευθερία των συμβάσεων και του ανταγωνισμού, το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας επηρεασμένο από τις επιδράσεις αυτών των ελευθεριών βρίσκεται σε συνεχή δοκιμασία, με την Συνταγματική διατύπωση να λειτουργεί κατά τρόπο πολύ γενικό και αόριστο όπως προβάλλεται στο άρθ. 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Άραγε στο άρθ. 106 παρ. 2 του Συντάγματος] ⁰³ όπου η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία περιορίζεται, εννοείται ότι η κρατική οικονομική πρωτοβουλία αποτελεί εξαίρεση και δύναται να αναπτύσσεται θίγοντας ελευθερίες και αξιοπρέπεια; Η αξιοπρέπεια όμως δεν έχει να κάνει με το είδος ή τον βαθμό δυσκολίας της δουλειάς. Έχει να κάνει με το πώς η δουλειά πραγματώνει και με το αν διέπεται από κανόνες και ποιος θέτει αυτούς ως και πώς διασφαλίζεται η τήρησή τους. Η ελευθερία του εργαζόμενου να εξελίσσεται στην εργασία του είναι σπουδαίο πράγμα, όμως, χωρίς ασφάλεια αποτελεί ψευδαίσθηση. Είναι μια φευγαλέα ικανοποίηση διαρκώς απειλούμενη από την ελευθερία του ισχυρότερου να επιβάλλει καταχρηστικά την δική του, υπέρτερη ελευθερία. Ακόμη και η διασφάλιση ελεύθερου χρόνου αποτελεί πλέον διακύβευμα για την ανάπτυξη της προσωπικότητας στο εργασιακό πεδίο. Αλλά και από το άρθ. 4 παρ. 1 του Συντάγματος] ⁰⁴ κατά το οποίο η

- ¹⁰² Άρθ. 5 παρ. 1 Συντάγματος «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»
- ¹⁰³ Άρθ. 106 παρ. 2 Συντάγματος «η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας.» ¹⁰⁴ Άρθ. 4 Συντάγματος «οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου»

73

συνταγματική αρχή της ισότητας ισχύει μόνο για τους Έλληνες πολίτες, πόσο εκτιμάται ότι η αλλοδαπή προσωπικότητα τυγχάνει της ίδιας προστασίας και μέριμνας;

- Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει στην σύγχρονη εξέλιξη της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι η σχέση της ή η σύνδεσή της με την σημειούμενη άκρως ανησυχητική κλιματική αλλαγή. Είναι ανάγκη πλέον να χρειαζόμαστε περισσότερα πρόσωπα να ανησυχούν για αυτήν. οι περισσότεροι άνθρωποι δεν μπορούμε με μιας να μεταμορφωθούμε και να αναπτύξουμε ελεύθερα της προσωπικότητά μας αφιερώνοντας σημαντικό μέρος της ζωής μας στην μάχη για το περιβάλλον.

Το ρεαλιστικότερο σενάριο είναι να συνεχίζουμε να είμαστε κανονικοί άνθρωποι που κάνουν ότι καλύτερο μπορούν. Τι μπορεί όμως να κάνει μια μέση προσωπικότητα εάν δεν είναι σε θέση άμεσα και ριζικά να αλλάξει τον τρόπο ζωής της όχι επειδή δεν θα θέλει αλλά επειδή δεν θα μπορεί; Αυτή η αδυναμία έχει ανάγκη την προστασία της; Έχει όρια;

- Για τον μελετητή του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας η τεκμηρίωση επίσης των προτεραιοτήτων της κάθε υγειονομικής πολιτικής στην βάση των αναγκών των προσώπων για την υγεία, προσδιορίζει και αυτήν την πτυχή της προσωπικότητας. Ο ασθενής δικαιούται ως προσωπικότητα και ως φορέας του δικαιώματος διασφάλισης της αξιοπρέπειάς του, να τοποθετηθεί στο επίκεντρο της φροντίδας και της σχετικής μέριμνας με την συστηματική μέτρηση δεικτών αναφορικά με τις εμπειρίες και τα αποτελέσματα στην υγεία του από την δική του οπτική, καθώς και την ενσωμάτωσή αυτών στην όποια χάραξη σχετικής πολιτικής ¹⁰⁵ .() σεβασμός στην οδύνη του προσώπου που υποφέρει επιβάλλει πλέον νέες αντιλήψεις. Οι συγκρούσεις στα όποια δικαιώματα είναι ανώφελες μπροστά στην έσχατη και χωρίς επιστροφή επιθυμία. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ακόμη και στην τελευταία χρονική στιγμή της πρέπει να κυριαρχήσει και αυτό θα γίνει μόνο αν η βούληση αφηθεί και επιβάλλει την σημασία της. Οι νομικές μελέτες και τα φιλοσοφικά και ιδεολογικά βοηθήματα ως και τα βιοηθικά ζητήματα πρέπει να περιορίζονται για ζητήματα ζωής και θανάτου. Το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας απαιτεί την επέκταση μέχρι τα όρια τόσο της αρχής του, όσο και του τέλους του.

Η καταστολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων προβάλλει τον φόβο και στο όνομά του δικαιολογούνται πολλά. Σε ποιον βαθμό μπορεί το δίκαιο να επέμβει στο δικαίωμα

¹⁰⁵ Εφημερίδα Καθημερινή Στήλη Πολιτική «τι θέλω να αλλάξω στην υγεία;» 7/5/2023

αυτοδιάθεσης της ζωής ή αυτοπροσβολής της; Σε ποιον βαθμό η έννομη τάξη δύναται να ερμηνεύει την προστασία της ζωής και με ποια κριτήρια υποχρεώνει νομικά το άτομο να ζει άρα και κατ' επέκταση να μην καπνίζει, να τρέφεται υγιεινά, να αθλείται ή να κάνει προληπτικές ιατρικές εξετάσεις; Το δίλλημα τέθηκε και στην περίοδο της πανδημίας όπου κυριάρχησε η έννοια της κατάστασης ανάγκης και συνδέθηκε το δικαίωμα στην υγεία με το αγαθό της δημόσιας υγείας, αλλά και το δικαίωμα στην ζωή όχι μόνο ως υπέρτατη αξία αλλά και ως συλλογικό αγαθό που δικαιολογεί πρωτόγνωρους περιορισμούς της ατομικής και συλλογικής ελευθερίας¹⁰⁶. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας σε συνεχή δοκιμασία.

- Μια επίσης διαρκής δοκιμασία για το δικαίωμα αυτό πηγάζει από την σύγκρουση ελευθερίας και παροχών αφού σε μια κοινωνία η πραγματική ελευθερία, δηλαδή η ουσιαστική άσκηση αυτού του δικαιώματος, εξαρτάται βάσιμα από το βιοτικό επίπεδο.

Σήμερα στις σύγχρονες εξελίξεις η ανάγκη, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποκτούν έννομες συνέπειες και μάλιστα όταν υφίστανται, αντιμετωπίζονται πλέον ως προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η αντιμετώπιση της φτώχειας μέσω φορολόγησης ή οριοθέτησης της επιχειρηματικής δραστηριότητας θέτει την στάθμιση ελευθερίας και παροχών στο επίκεντρο των πολιτικών επιλογών και ταράσσει τα δεδομένα όχι μόνο στο κρατικό αλλά και στο διεθνές επίπεδο. Στην ιστορία των δικαιωμάτων η σύγκρουση ελευθερίας και παροχών και η επίδραση στο δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας προτάσσεται ως «κενή περιεχομένου» στην κατοχύρωση δικαιωμάτων για το άτομο που στερείται υλικών προϋποθέσεων για την άσκηση και ικανοποίηση των δικαιωμάτων του¹⁰⁷.

Οι απώλειες και οι αρνητικές επιδράσεις στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας που προκαλεί η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι οι λιγότερο σημαντικές αν αποτιμηθούν μόνο με χρηματικούς όρους. Οι αληθινά σημαντικές είναι εκείνες που δεν αποτιμώνται και πτυχές της προσωπικότητας συνθλίβονται.

Το κοινωνικό κράτος προασπίζοντας το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας έχει στα χέρια του πολύ ισχυρούς μηχανισμούς καταπολέμησης των εισοδηματικών ανισοτήτων, όπως λ.χ. την προοδευτική φορολογία των εισοδημάτων ή την

¹⁰⁶ Συνταγματική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου — Κεφ. 1 «μια έννοια νομική με απρόβλεπτες κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους» - σελ 46 — Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου — Εκδ. Πατάκη — Αθήνα 2021

¹⁰⁷ Συνταγματική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου — Κεφ. 1 «μια έννοια νομική με απρόβλεπτες κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους» - σελ 49 — Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου — Εκδ. Πατάκη — Αθήνα 2021

παιδεία ως και την εκπαίδευση σε νέες δεξιότητες αιχμής που θα αντιπαλεύουν αυτές τις ανισότητες και που σήμερα ως «δωρεάν» έχουν καταστεί «ακριβές» και περιθάλλουν φαινόμενα και συνθήκες ανέγερσης μιας προκλητικά κλειστής κοινωνίας, ή την κοινωνική προστασία κυρίως ευπαθών ομάδων, την πράσινη ανάπτυξη και τις περιβαλλοντικές ρυθμίσεις όπου τα δικαιώματα θα θωρακίζονται και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας θα εξελίσσεται ανεμπόδιστα.

Η οικονομικά ασθενής προσωπικότητα βρίσκεται εξ ορισμού να κινείται στο όριο του κοινωνικού περιθωρίου ή του αποκλεισμού από τις αγορές της ευημερίας και της αφθονίας. Έτσι, ξεκινούν οι πόλεμοι, οι ελλείψεις σε τρόφιμα και σε νερό ως και η απουσία στοιχειώδους υγειονομικής περίθαλψης. Αλλά και στις πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες το πρωτόγνωρο οικονομικό τοπίο διαμορφώνει νέες κοινωνικές τάξεις με νεόπτωχους, ρακέδνυτους άστεγους, άνεργους και χρεωκοπημένους όπου η προσωπικότητά τους υφίσταται την απόλυτη εξαθλίωση και η εξέλιξη ως προς την ανάπτυξή της καθίσταται ανέφικτη. Η οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου (άρθ. 22)¹⁰⁸ αποτελεί έναν δικαίωμα πυλώνα προστασίας πλην όμως η εφαρμογή του άρθρου θα τίθεται διαρκώς με τέτοιο τρόπο ώστε να προβληματίζει.

οι νοητικές συντεταγμένες αποτελούν αναγκαιότητα προκειμένου οι θεωρητικές προσεγγίσεις όταν ταξινομηθούν και κατηγοριοποιηθούν να αποδώσουν αποτελεσματικά στην κατανόηση της μελέτης.

Έννοιες όπως η προσωπικότητα και η ελεύθερη ανάπτυξή της ως και η αναγωγή τους σε δικαίωμα εκτιμώ ότι δεν πρέπει να λειτουργεί δυνάμει μόνο της θέσπισης ενός πλέγματος κατοχύρωσης και προστασίας. Κάτι τέτοιο θα οδηγούσε στην μονομερή και μονοδιάστατη προσέγγιση για την ουσία της προσωπικότητας. Η προσωπικότητα όπως τεκμηριώνεται πλέον από την καθ' ύλην επιστημονική κοινότητα είναι διαρκώς εξελίξιμη. Κάθε περιορισμός αλλά και κάθε καθυστέρηση προσαρμογής στις νέες αντιλήψεις, συμπεριφορές και στάσεις στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό περιβάλλον είναι πολύ πιθανό αν όχι βέβαιο να κατευθύνει το δικαίωμα δυνάμει σκοπιμοτήτων.

¹⁰⁸ Άρθ. 22 Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του ανθρώπου «κάθε άτομο ως μέλος του κοινωνικού συνόλου έχει δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης. Η κοινωνία με την εθνική πρωτοβουλία και την διεθνής συνεργασία ανάλογα πάντα με την οργάνωση και τις οικονομικές δυνατότητες κάθε κράτους έχει χρέος να του εξασφαλίσει την ικανοποίηση οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων που είναι απαραίτητα για την αξιοπρέπεια και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητά του

Πουθενά δεν προκύπτει ότι οι χθεσινές αλλά και οι σημερινές εγγυήσεις προστασίας για τις πτυχές των στοιχείων που συνθέτουν την προσωπικότητα, κυριαρχούν, ακυρώνονται ή τροποποιούνται ή μεταβάλλονται στο όνομα των σύγχρονων θέσεων και αντιλήψεων και της προσαρμογής τους επί των φυσικών ελευθεριών του ατόμου.

Τα μεταρρυθμιστικά βήματα απαιτούν ισχυρά αντανακλαστικά από τους μηχανισμούς της πολιτείας, ώστε εξουσία και νομοθέτες να δρουν ουσιαστικά και αποτελεσματικά τόσο επί της περιστολής και των περιορισμών, όσο και επί της επέκτασης και της διεύρυνσης των στοιχείων που επιδρούν στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και της δυναμικής της εξέλιξής της.

Η ανάθεση από τον συντακτικό στον κοινό νομοθέτη της μέριμνα για την διεύρυνση και διασφάλιση του δικαιώματος μήπως πλέον εξυπηρετεί μόνο σκοπιμότητες; Το ίδιο το Σύνταγμα άραγε δεν είναι αρκετό και νιώθει την ανάγκη να αναζητά την νομοθετική βούληση;

Αλλά και αντίθετα, η επίκληση της διατύπωσης «κατά την έννοια του Συντάγματος» αφήνει ένα μέγα περιθώριο ερμηνείας κάθε φορά που απουσιάζει ο ορισμός της, επιτείνοντας την δυναμική των σκοπιμοτήτων.

Πότε άραγε δικαιολογείται η περιστολή δικαιωμάτων και ελευθεριών; Αξίζει και πρέπει να γίνεται αυτό μόνο προς χάρη των ελευθεριών; Απαιτείται δηλαδή όταν υπάρχει σύγκρουση δικαιωμάτων;

Μήπως δεν είναι ποτέ δίκαιη η περιστολή του δικαιώματος και έχει πάντοτε προτεραιότητα; Στην σύγκρουση δικαιωμάτων, έστω της ελευθερίας έναντι της ασφάλειας ή της προσωπικότητας έναντι της διαφορετικότητας, πρέπει να υπάρχουν διλήματα ή κάθετες θέσεις;

Η ανάγκη αποφυγής του κινδύνου πολλαπλασιασμού των περιορισμών μέσω μεταφοράς των ρητών περιορισμών του Συντάγματός μας, όπως η ελευθερία των άλλων, τα χρηστά ήθη ή το ίδιο το Σύνταγμά μας, σε ειδικές επιμέρους διατάξεις προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων καθόσον η γενική ρήτρα κυριαρχεί για το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας - μήπως πρέπει να απασχολήσει;

Αλλά και στην περίπτωση σύγκρουσης δικαιωμάτων δεν απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή από τον εφαρμοστή του δικαίου, καθόσον δεν υφίστανται προκαθορισμένες θέσεις ιεραρχίας μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων άρα και πτυχών της προσωπικότητας; Επίσης, αποκλίνουσες συμπεριφορές δεν πρέπει να αποφεύγεται να περιορίζονται κατ' επίκληση των χρηστών ηθών αφού και η διαφορετικότητα θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι εντάσσεται στο προστατευτικό πεδίο του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας;

Αν οι νόμοι χάσουν τον πολιτικό τους χαρακτήρα, αν παύσουν δηλαδή να αποτυπώνουν την προσπάθεια ρύθμισης του κοινωνικού πεδίου με τρόπο που θα υπερβαίνει τα ιδιωτικά συμφέροντα και θα υποτάσσει την απόλαυσή τους σε γενικότερες θεωρήσεις, τότε η ελευθερία

και η ισότητα θα αποτελούν παρελθόν σε ότι αφορά τα περισσότερα μέλη του κοινωνικού συνόλου. Σύστημα που επιτρέπει ή έστω ανέχεται, οι νόμοι του να διαμορφώνονται με βάση τις σκοπιμότητες

ή τις νομοτέλειες της αγοράς ή της επιστήμης, παύει αυτόχρονα να είναι δημοκρατικό. Τούτο επειδή στο εσωτερικό του οι κοινωνικές σχέσεις θα ρυθμίζονται σύμφωνα με την θέληση αυτών που διατυπώνουν τις παραπάνω σκοπιμότητες ή θα ερμηνεύουν τις νομοτέλειες, με αποτέλεσμα να εγκαθίσταται μια ουσιοκρατική ιεράρχηση μεταξύ των πολιτών, λίγοι από τους οποίους θα υποτάσσουν στην βούληση τους τα υπόλοιπα μέλη του κοινωνικού συνόλου. Έτσι, η έστω τυπική ισότητα θα εξουθενώνεται και συνακόλουθα η ελευθερία θα εξανεμίζεται και θα ανοίγει ο δρόμος με αυτές τις μορφές διακυβέρνησης, το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας να συρρικνώνεται και ενίοτε να εξαϋλώνεται.

Για τον λόγο αυτό οι Συνταγματικές ρυθμίσεις πρέπει πάντοτε να προστατεύουν την συλλογική και προσωπική αυτονομία, έτσι ώστε τα μέλη του κοινωνικού συνόλου - τα άτομα δηλαδή και οι προσωπικότητες - να διαμορφώνουν χωρίς καταναγκασμό τις βασικές βιοτικές επιλογές τους. Να αναγνωρίζονται από όλους και ιδίως από την κρατική εξουσία ως φορείς ίσης κοινωνικής αξιοπρέπειας και να συμμετέχουν ισότιμα και ουσιαστικά στα δημόσια ζητήματα.

Μια διάταξη όπως λ.χ. το άρθ. 5 παρ. 1 του Συντάγματός μας, περί του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αν την «ανοίξεις» πολύ, διατρέχει τόσο τον κίνδυνο αφενός να είναι πάρα πολύ «ανοικτή» και να καταλάβει πολλές περιπτώσεις που δεν ήθελες, αφετέρου να μην καταλάβει εκείνη την οποία θέλεις. Μήπως εδώ πρέπει να βρεθεί τρόπος να αναχαιτιστεί στην πρώτη περίπτωση η μονομερή βούληση του συντακτικού νομοθέτη; Ή στην δεύτερη περίπτωση, μήπως πρέπει να βρεθεί τρόπος να συμπεριληφθεί ρητά στην διάταξη εκείνο που πραγματικά επιθυμεί ο συντακτικός νομοθέτης;

Μια προσωπικότητα που καλείται να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται εντός ενός πεδίου ελευθερίας, πόσο μπορεί να φθάσει σε ένα επιθυμητό επίπεδο όταν η ίδια η ελευθερία περιορίζεται και μάλιστα εντός του κράτους δικαίου;

Εν τέλει, τα μείζονα συλλογικά αγαθά όπως λ.χ. η ασφάλεια, η δικαιοσύνη, η υγεία, η παιδεία και το περιβάλλον που διασφαλίζουν αξιοπρεπή ζωή και ευνοούν της ελεύθερη ανάπτυξη των προσωπικοτήτων, για να είναι ποιοτικά πρέπει οι θεσμοί που τα παρέχουν να διαθέτουν στο πεδίο των σύγχρονων εξελίξεων, εκτός από επαρκείς πόρους και διαρκή μεταρρυθμιστική ικανότητα.

Βιβλιογραφία

- Αραβαντινός Ι., - «Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου», (Αθήνα: Σάκκουλας, 1978)
- Βλαχόπουλος Σπ., «Θεμελιώδη δικαιώματα», (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017)
- Έκο, Ουμπέρτο «Οι Σταθμοί στην Ιστορία της Επικοινωνίας του 20ου Αιώνα» (Αθήνα: Το Βήμα, 2022) Τομοι Α & Β
- Heywood , Andrew —«Εισαγωγή στην Πολιτική» μτφ. Γ. Καράμπελας — (Αθήνα: Πόλις, 2007)
- Καλτσώνης, Δ., «Ελληνική Συνταγματική Ιστορία» τομ. Α- 1821-1840, (Αθήνα: Ξιφαράς, 2009)
- -, «Ελληνική Συνταγματική Ιστορία» τομ. Β- 1841-2001, (Αθήνα: Ξιφαράς, 2009)
- Κανελλοπούλου—Μαλούχου, Νέδα, «Συνταγματική Θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου» (Αθήνα: Πατάκη, 2021)
- Κοντογιώργης, Γ. «Η Δημοκρατία ως Ελευθερία — Δημοκρατία και Αντιπροσώπευση» (Αθήνα: Πατάκη, 2007)
- Κωσταράς, Γρ., «Φιλοσοφική προπαιδεία: Εισαγωγική θεώρηση, Μεθοδολογική προσέγγιση, Ιστορική επισκόπηση» (Αθήνα, 2003)
- Μάνεσης, Αριστ., «Η κρίση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και το Σύνταγμα», (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1976)
- Μανιτάκης, Α., «Συνταγματική οργάνωση του κράτους με στοιχεία πολιτειολογίας» (Αθήνα: Σάκκουλα, 2007) β! έκδοση
- Πλειός, Γ., «Παραποιημένες ειδήσεις ο μετασχηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης», (Αθήνα: Gutenberg, 2021)
- Ράικος, Α., «Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο - Θεμελιώδη Δικαιώματα», (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2011) 5η εκδ.
- Rohrs , Hermenns «Το κίνημα προοδευτικής εκπαίδευσης», μτφ. Κ. Δεληκωνσταντής - Σ. Μπουζάκης, (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 1990)
- Ρουσσώ, Ζαν Ζακ., «Το κοινωνικό Συμβόλαιο» μτφ. Δ. Κωστελένος — Παγκόσμια Λογοτεχνία
- SHCULTZ, Duane P. & Sudney H. SCHULTZ, «Ψυχολογικές Θεωρίες Προσωπικότητας» (Αθήνα: ΠΕΔΙΟ, 2021)
- Sevilla, Maria del Sol Fortea., «Προσωπικότητα — Αυτό που μας κάνει μοναδικούς», (Αθήνα: Βιβλιοθήκη Ψυχολογίας, 2022)
- Σισιλιάνος, Α., «Ε.Σ.Δ.Α. — Ερμηνεία κατά άρθρο», (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017)
- Συλλογικό (μτφ. Μ. Μικέδης), «Η φιλοσοφία με απλά λόγια» (Αθήνα: Κλειδάριθμος, 2014)
- Τρωϊάνος, Σ. & Ι. Βελισσαροπούλου — Καρακώστα, «Ιστορία Δικαίου» Δ' έκδοση, (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010)
- Τσάτσος, Δ. «Συνταγματικό Δίκαιο-Θεμελιώδη δικαιώματα», Τόμος Γ, (Αθήνα: Σάκκουλας, 1987)
- Τσάτσος, Δ. «Συνταγματικό Δίκαιο - Θεωρητικό θεμέλιο», Τόμος Α (Αθήνα: Σάκκουλας, 1994)
- Χριστιάνος, Β. Ε. Παπαδοπούλου & Μ. Περάκης, «Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ε.Ε.» (αναθεωρημένη έκδοση) (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2021)

Χρυσόγονος, Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», (Αθήνα: Σάκκουλα, 2023) 5η εκδ.

Ψυχοπαίδης, Κοσμάς., «Ιστορία και Μέθοδος», (Αθήνα: Σμίλη, 1994)

--- ---, «Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική — θεμελιώσεις και αντινομίες της κανονιστικής παράδοσης στην πολιτική σκέψη» (Αθήνα: Πόλις, 1999)

Αστικός Κώδικας

«Το Σύνταγμα» - τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεως τεύχος 10 Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα 1984

«Το Σύνταγμα» - τριμηνιαία επιθεώρηση συνταγματικής θεωρίας και πράξεως τεύχος 20 — Εκδ. Σάκκουλα — Αθήνα 1984

